ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

อฏฺฐกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. เมตฺตาวโคฺค

๑. เมตฺตาสุตฺตวณฺณนา

๑. อฏฺฐกนิปาตสฺส ปฐเม **วฑฺฒิตายา**ติ ภาวนาปาริปูริวเสน ปริพฺรูหิตายฯ **ปุนปฺปุนํ กตายา**ติ ภาวนาย พหุลีกรเณน อปราปรํ ปวตฺติตายฯ **ยุตฺตยานสทิสกตายา**ติ ยถา ยุตฺตอาชญฺญยานํ เฉเกน สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺตติ, เอวํ ยถารุจิ ปวตฺตารหตํ คมิตายฯ **ปติฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ สพฺพสมฺปตฺติอธิฏฺฐานเฏฺฐนฯ **ปจฺจุปฏฺฐิตายา**ติ ภาวนาพหุลีกาเรหิ ปติปติ อุปฏฺฐิตาย อวิชหิตายฯ **สมนฺตโต จิตายา**ติ สพฺพภาเคน ภาวนานุรูปํ จยํ คมิตายฯ เตนาห "**อุปจิตายา**"ติฯ **สุฏฺฐุ สมารทฺธายา**ติ อติวิย สมฺมเทว นิพฺพตฺติคตายฯ

โย จ เมตฺตํ ภาวยตีติอาทีสุ โย โกจิ คหโฏฺฐ วา ปพฺพชิโต วาฯ **เมตฺต**นฺติ เมตฺตาฌานํฯ

อปฺปมาณนฺติ ภาวนาวเสน อารมฺมณวเสน จ อปฺปมาณํฯ อสุภภาวนาทโย วิย หิ อารมฺมเณ เอกเทสคฺคหณํ อกตฺวา อนวเสสผรณวเสน อโนธิโส ผรณวเสน จ, อปฺปมาณารมฺมณตาย ปคุณภาวนาวเสน จ อปฺปมาณํฯ **ตนู สํโยชนา โหนฺตี**ติ เมตฺตํ ปาทกํ กตฺวา สมฺมสิตฺวา เหฏฺฐิเม อริยมเคฺค อธิคจฺฉนฺตสฺส สุเขเนว ปฏิฆสํโยชนาทโย ปหียมานา ตนู โหนฺตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอวํ กิเลสปฺปหานญฺจ นิพฺพานาธิคมญฺจ เมตฺตาภาวนาย สิขาปฺปตฺตมานิสํสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเญฺญปิ อานิสํเส ทเสฺสตุํ "**เอกมฺปิ เจ**"ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อทุฏฺฐจิโตฺต**ติ เมตฺตาพเลน สุฏฺฐุ วิกฺขมฺภิตพฺยาปาทตาย พฺยาปาเทน อทูสิตจิโตฺตฯ **เมตฺตายตี**ติ หิตผรณวเสน เมตฺตํ กโรติฯ **กุสลี**ติ อติสเยน กุสลวา มหาปุโญฺญ, ปฏิฆาทิอนตฺถวิคเมน เขมีฯ **สเพฺพ จ ปาเณ**ติ **จ**-สโทฺท พฺยติเรโกฯ **มนสานุกมฺปี**ติ จิเตฺตน อนุกมฺปโนฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอกสตฺตวิสยาปิ ตาว เมตฺตา มหากุสลราสิ, สเพฺพ ปน ปาเณ อตฺตโน ปุตฺตํ วิย หิตผรเณน มนสา อนุกมฺปโนฺต ปหุกํ ปหุํ อนปฺปกํ อปริยนฺตํ จตุสฏฺฐิมหากเปฺปปิ อตฺตโน วิปากปฺปพนฺธํ ปวเตฺตตุํ สมตฺถํ อุฬารํ ปุญฺญํ อริโย ปริสุทฺธจิโตฺต ปุคฺคโลว กโรติ นิปฺผาเทตีติฯ **สตฺตภริต**นฺติ สเตฺตหิ อวิรฬํ, อากิณฺณมนุสฺสนฺติ อโตฺถฯ

สงฺคหวตฺถูนีติ (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๒๐) โลกสฺส สงฺคณฺหนการณานิฯ นิปฺผนฺนสสฺสโต นวภาเค กสฺสกสฺส ทตฺวา รญฺญํ เอกภาคคฺคหณํ **ทสมภาคคฺคหณํ**ฯ เอวํ กสฺสกา หฏฺฐตุฏฺฐา สสฺสานิ สมฺปาเทนฺตีติ อาห "**สสฺสสมฺปาทเน เมธาวิตาติ อโตฺถ**"ติฯ ตโต โอรภาเค กิร ฉ

ภาคคฺคหณํ ชาตํฯ **ฉมาสิก**นฺติ ฉนฺนํ ฉนฺนํ มาสานํ ปโหนกํฯ **ปาเสตี**ติ ปาสคเต วิย กโรติฯ วาจาย ปิยํ วาจาปิยํ, ตสฺส กมฺมํ **วาจาเปยฺยํ**ฯ สพฺพโส รฏฺฐสฺส อิทฺธาทิภาวโต **เขมํฯ นิรพฺพุทํ** โจริยาภาวโตฯ อิทฺธญฺหิ รฏฺฐํ อโจริยํฯ **“นิรคฺคฬ”นฺติ วุจฺจติ** อปารุตฆรภาวโตฯ

อุทฺธํมูลกํ กตฺวาติ อุมฺมูลํ กตฺวาฯ **ทฺวีหิ ปริยญฺญ**หีติ มหายญฺญสฺส ปุพฺพภาเค ปจฺฉา จ ปวเตฺตตพฺเพหิ ทฺวีหิ ปริวารยญฺญหิฯ **สตฺต…เป…. ภีสนสฺสา**ติ สตฺตนวุตาธิกานํ ปญฺจนฺนํ ปสุสตานํ มารเณน เภรวสฺส ปาปภีรุกานํ ภยาวหสฺสฯ ตถา หิ วทนฺติ –

> ‘‘ฉสตานิ นิยุชฺชนฺติ, ปสูนํ มชฺฌิเม หนิ;
> อสฺสเมธสฺส ยญฺญสฺส, อูนานิ ปสูหิ ตีหี’’ติฯ (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๒๐; อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๓๙);

สมฺมนฺติ ยุคจฺฉิเทฺท ปกฺขิปิตพฺพทณฺฑกํฯ **ปาสนฺตี**ติ ขิปนฺติฯ **สํหาริเมหี**ติ สกเฏหิ วหิตเพฺพหิฯ ปุเพฺพ กิร เอโก ราชา สมฺมาปาสํ ยชโนฺต สรสฺสตินทิตีเร ปถวิยา วิวเร ทิเนฺน นิมุโคฺคเยว อโหสิฯ อนฺธพาลพฺราหฺมณา คตานุคติคตา ‘‘อยํ ตสฺส สคฺคคมนมโคฺค’’ติ สญฺญาย ตตฺถ สมฺมาปาสํ ยญฺญํ ปฏฺฐเปนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“นิมุโคฺคกาสโต ปภุตี”**ติ ฯ อยูโป อปฺปกทิวโส ยาโค, สยูโป พหุทิวสํ สาเธโยฺย **สตฺรยาโค**ฯ มนฺตปทาภิสงฺขตานํ สปฺปิมธูนํ **“วาช”**มิติ สมญฺญาฯ หิรญฺญสุวณฺณโคมหึสาทิ **สตฺตรสกทกฺขิณสฺส**ฯ สารคพฺภโกฏฺฐาคาราทีสุ นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬาติ **นิรคฺคโฬ**ฯ ตตฺถ กิร ยเญฺญ อตฺตโน สาปเตยฺยํ อนวเสสโต อนิคูหิตฺวา นิยฺยาตียติฯ

จนฺทปฺปภาติ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๒๗) จนฺทิมเสฺสว ปภายฯ **ตาราคณาว สเพฺพ**ติ ยถา สเพฺพปิ ตาราคณา จนฺทิมโสภาย โสฬสิมฺปิ กลํ นาคฺฆนฺติ, เอวํ เต อสฺสเมธาทโย ยญฺญา เมตฺตสฺส จิตฺตสฺส วุตฺตลกฺขเณน สุภาวิตสฺส โสฬสิมฺปิ กลํ นานุภวนฺติ, น ปาปุณนฺติ, นาคฺฆนฺตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ อปเรปิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเก เมตฺตาภาวนาย อานิสํเส ทเสฺสตุํ **“โย น หนฺตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โย**ติ เมตฺตาพฺรหฺมวิหารภาวนานุยุโตฺต ปุคฺคโลฯ **น หนฺตี**ติ เตเนว เมตฺตาภาวนานุภาเวน ทูรวิกฺขมฺภิตพฺยาปาทตาย น กญฺจิ สตฺตํ หึสติ, เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ น วิพาธติ วาฯ **น ฆาเตตี**ติ ปรํ สมาทเปตฺวา น สเตฺต มาราเปติ น วิพาธาเปติ จฯ **น ชินาตี**ติ สารมฺภวิคฺคาหิกกถาทิวเสน น กญฺจิ ชินาติ สารมฺภเสฺสว อภาวโต, ชานิกรณวเสน วา อฏฺฏกรณาทินา น กญฺจิ ชินาติฯ เตนาห **“น อตฺตนา ปรสฺส ชานึ กโรตี”**ติฯ **น ชาปเย**ติ ปเรหิ ปโยเชตฺวา ปเรสมฺปิ ธนชานึ น การาเปยฺยฯ เตนาห **“น ปเรน ปรสฺส ชานึ กาเรตี”**ติฯ เมตฺตาย วา อํโส อวิเหฐนเฏฺฐน อวยวภูโตติ **เมตฺตํโส**ฯ

เมตฺตาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๔. ปญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒-๔. ทุติเย **อาทิพฺรหฺมจริยิกายา**ติ อาทิพฺรหฺมจริยเมว อาทิพฺรหฺมจริยิกาฯ เตนาห **“มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตายา”**ติฯ **อริโย**ติ นิโทฺทโส ปริสุโทฺธฯ ตุณฺหีภาโว น ติตฺถิยานํ มูคพฺพตคหณํ วิย อปริสุโทฺธติ **อริโย ตุณฺหีภาโวฯ จตุตฺถชฺฌาน**นฺติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสเนตํ วุตฺตํ, ปฐมชฺฌานาทีนิปิ อริโย ตุณฺหีภาโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ **ชาน**นฺติ อิทํ กมฺมสา

ธนนฺติ อาห “**ชานิตพฺพกํ ชานาตี**”ติฯ ยถา วา เอกโจฺจ วิปรีตํ คณฺหโนฺต ชานโนฺตปิ น ชานาติ, ปสฺสโนฺตปิ น ปสฺสติ, น เอวมยํฯ อยํ ปน ชานโนฺต ชานาติ, ปสฺสโนฺต ปสฺสตีติ เอวเมตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ ตติยาทีนิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ

ปญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปฐมโลกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **โลกสฺส ธมฺมา**ติ สตฺตโลกสฺส อวสฺสํภาวิธมฺมาฯ เตนาห “**เอเตหิ มุตฺตา นาม นตฺถิ**”ติอาทิฯ ฆาสจฺฉาทนาทีนํ ลทฺธิ **ลาโภ,** ตานิ เอว วา ลทฺธพฺพโต **ลาโภ,** ตทภาโว **อลาโภ,** ลาภคฺคหเณน เจตฺถ ตพฺพิสโย อนุโรโธ คหิโต, อลาภคฺคหเณน วิโรโธฯ ยสฺมา โลหิเต สติ ตทุปฆาตวเสน ปุโพฺพ วิย อนุโรโธ ลทฺธาวสโร เอว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**ลาเภ อาคเต อลาโภ อาคโตเยวา**”ติฯ เอส นโย ยสาทีสุปิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปฐมโลกธมฺมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๘. ทุติยโลกธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๖-๘. ฉเฏฺฐ อธิกํ ปยสติ ปยุชฺชติ เอเตนาติ **อธิปฺปยาโส,** สวิเสสํ อิติกตฺตพฺพกิริยาฯ เตนาห “**อธิกปฺปโยโค**”ติฯ สตฺตมฏฺฐเมสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ทุติยโลกธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นนฺทสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม ทุวิธา กุลปุตฺตา ชาติกุลปุตฺตา อาจารกุลปุตฺตา จฯ ตตฺถ ‘‘เตน โข ปน สมเยน รฏฺฐปาโล กุลปุโตฺต ตสฺมิํเยว ถุลฺลโกฏฺฐิเก อคฺคกุลิกสฺส ปุโตฺต’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๙๔) เอวํ อาคตา อุจฺจากุลปุตฺตา **ชาติกุลปุตฺตา**ฯ ‘‘สทฺธาเยเต กุลปุตฺตา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา’’ติ (ม. นิ. ๓.๗๘) เอวํ อาคตา ปน ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ปสุตาปิ **อาจารกุลปุตฺตา** นามฯ อิธ ปน อุจฺจากุลปฺปสุตตํ สนฺธาย ‘‘กุลปุโตฺตติ, ภิกฺขเว, นนฺทํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺยา’’ติ ภควตา วุตฺตนฺติ อาห “**ชาติกุลปุโตฺต**”ติฯ อุภโยหิปิ ปน การเณหิ ตสฺส กุลปุตฺตภาโวเยวฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

นนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. การณฺฑวสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **ปฏิจรตี**ติ ปฏิจฺฉาทนวเสน จรติ ปวตฺตติฯ ปฏิจฺฉาทนโฎฺฐ เอว วา จรติ-สโทฺท อเนกตฺถตฺตา ธาตูนนฺติ อาห “**ปฏิจฺฉาเทตี**”ติฯ **อเญฺญนาญฺญ**นฺติ ปน ปฏิจฺฉาทนาการทสฺสนนฺติ อาห “**อเญฺญน การเณนา**”ติอาทิฯ ตตฺถ **อญฺญํ การณํ วจนํ วา**ติ ยํ โจทเกน จุทิตกสฺส โทสวิภาวนํ การณํ, วจนํ วา วุตฺตํ, ตํ ตโต อเญฺญเนว การเณน, วจเนน วา ปฏิจฺฉาเทติฯ **การเณนา**ติ โจทนาย อมูลาย อมูลิกภาวทีปนิยา ยุตฺติยา วาฯ **วจเนนา**ติ ตทตฺถโพธเกน วจเนนฯ ‘‘โก อาปโนฺน’’ติอาทินา โจทนํ วิสฺสชฺชตฺวาว วิกฺขปาปชฺชนํ **อเญฺญนาญฺญํ ปฏิจรณํ**ฯ **พหิทฺธา กถาปนามนา** นาม ‘‘อิตฺถนฺนามํ อาปตฺติํ อาปโนฺน

สี’’ติ วุเตฺต – ‘‘ปาฏลิปุตฺตํ คโตมฺหี’’ติอาทินา โจทนํ วิสฺสชฺเชตฺวาติ อยเมว วิเสโสฯ โย หิ ‘‘อาปตฺตึ อาปนฺโนสี’’ติ วุตฺเต ‘‘โก อาปนฺโน, กึ อาปนฺโน, กิสฺมึ อาปนฺนา, กํ ภณถ, กึ ภณถา’’ติ วา วทติ, ‘‘เอวรูปํ กิญฺจิ ตยา ทิฏฺฐ’’นฺติ วุตฺเต ‘‘น สุณามี’’ติ โสตํ วา อุปเนติ, อยํ **อเญฺญนาญฺญํ ปฏิจรติ** นามฯ โย ปน ‘‘อิตฺถนฺนามํ นาม อาปตฺตึ อาปนฺโนสี’’ติ ปุฏฺโฐ ‘‘ปาฏลิปุตฺตํ คโตมฺหี’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘น ตว ปาฏลิปุตฺตคมนํ ปุจฺฉาม, อาปตฺตึ ปุจฺฉามา’’ติ วุตฺเต ตโต ‘‘ราชคหํ คโตมฺหิฯ ราชคหํ วา ยาหิ พฺราหฺมณคหํ วา, อาปตฺตึ อาปนฺโนสีติฯ ตํ ตตฺถ เม สูกรมํสํ ลทฺธ’’นฺติอาทีนิ วทติ, อยํ **พหิทฺธา กถํ อปนาเมติ** นาม ฯ **สมณกจวโร**ติ สมณเวสธารเณน สมณปฺปติรูปกตาย สมณานํ กจวรภูตํฯ

การณฺฑวํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๘๓-๒๘๔) **นิทฺธมถา**ติ วิปนฺนสีลตาย กจวรภูตํ ปุคฺคลํ กจวรมิว อนเปกฺขา อปเนถฯ **กสมฺพุํ อปกสฺสถา**ติ กสมฺพุภูตญฺจ นํ ขตฺติยาทีนํ มชฺฌคตํ ปภินฺนปคฺฆริตกุฏฺฐํ จณฺฑาลํ วิย อปกฑฺฒถฯ กึ การณํ? สงฺฆาราโม นาม สีลวนฺตานํ กโต, น ทุสฺสีลานํฯ ยโต เอตเทว สนฺธายาห **‘‘ตโต ปลาเป วาเหถ, อสฺสมเณ สมณมานิเน’’**ติฯ ยถา ปลาปา อโนฺตสาររหิตา อตณฺฑุลา พหิ ถุเสน วีหี วิย ทิสฺสนฺติ, เอวํ ปาปภิกฺขู อโนฺต สีลรหิตาปิ พหิ กาสาวาทิปริกฺขาเรน ภิกฺขู วิย ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปลาปา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เต ปลาเป วาเหถ โอปุนถ วิธมถ, ปรมตฺถโต อสฺสมเณ สมณเวสมเตฺตน สมณมานิเนฯ **กปฺปยโวฺห**ติ กเปฺปถ, กโรถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปติสฺสตา**ติ สปฺปติสฺสาฯ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ กริสฺสถ, ปรินิพฺพานํ ปาปุณิสฺสถาติ อโตฺถฯ

การณฺฑวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เมตฺตาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มหาวโคฺค

๑. เวรญฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **เวรญฺชายํ วิหรตี**ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑) เอตฺถ **เวรญฺชา**ติ ตสฺส นครเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺสํ เวรญฺชายํฯ สมีปเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ **นเฬรุปุจิมนฺทมูเล**ติ เอตฺถ **นเฬรุ** นาม ยโกฺขฯ **ปุจิมโนฺท**ติ นิมฺพรุโกฺขฯ **มูล**นฺติ สมีปํฯ อยญฺหิ มูล-สโทฺท ''มูลานิ อุทฺธเรยฺย อนฺตมโส อุสีรนาฬิมตฺตานิปี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๙๕) มูลมูเล ทิสฺสติฯ ''โลโภ อกุสล มูล''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๐๕; ปริ. ๓๒๓) อสาธารณเหตุมฺหิฯ ''ยาว มชฺฌนฺหิเก กาเล ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ ปตนฺติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล''นฺติอาทีสุ (ปารา. ๔๙๔) สมีเปฯ อิธ ปน สมีเป อธิเปฺปโต, ตสฺมา นเฬรุยเกฺขน อธิคฺคหิตสฺส ปุจิมนฺทสฺส สมีเปติ เอวเมตฺถ อ โตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ โส กิร ปุจิมโนฺท รมณีโย ปาสาทิโก อเนเกสํ รุกฺขานํ อาธิปจฺจํ วิย กุรุมาโน ตสฺส นครสฺส อวิทูเร คมนาคมนสมฺปเนฺน ฐาเน อโหสิฯ อถ ภควา เวรญฺชํ คนฺตฺวา ปติรูเป ฐาเน วิหรโนฺต ตสฺส รุกฺขสฺส สมีเป เหฏฺฐาภาเค วิหาสิฯ เตน วุตฺตํ **''เวรญฺชายํ วิหรติ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล''**ติฯ

ปจฺจุฏฺฐานํ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๒) นาม อาสนา วุฏฺฐานนฺติ อาห **''นาสนา วุฏฺฐาตี''**ติฯ นิสิเนฺนาสนโต น วุฏฺฐหตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ **ชิเณฺณ...เป.... วโยอนุปฺปเตฺต**ติ อุปโยควจนํ อาสนา วุฏฺฐานกิริยาเปกฺขํ น โหติฯ ตสฺมา ''ชิเณฺณ...เป.... วโยอนุปฺปเตฺต ทิสฺวา''ติ อชฺฌาหารํ กตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อถ วา ปจฺจุคฺคมนกิริยาเปกฺขํ อุปโยควจนํ, ตสฺมา **น ปจฺจุฏฺฐาตี**ติ อุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนํ น กโรตีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปจฺจุคฺคมนมฺปิ หิ ปจฺจุฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ''อาจริยํ ปน ทูรโตว ทิสฺวา ปจฺจุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนกรณํ ปจฺจุฏฺฐานํ นามา''ติฯ **นาสนา วุฏฺฐาตี**ติ อิมินา ปน ปจฺจุคฺคมนาภาวสฺส อุปลกฺขณมตฺตํ ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิภาวเน นาม อเตฺถ**ติ ปกติวิภาวนสงฺขาเต อเตฺถฯ **น อภิวาเทติ วา**ติ น อภิวาเทตพฺพนฺติ วา สลฺลเกฺขตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตํ อญฺญาณนฺติ ''อยํ มม อภิวาทนาทีนิ กาตุํ อรหรูโป น โหตี''ติ อชานนวเสน ปวตฺตํ อญฺญาณํฯ **โอโลเกโนฺต**ติ ''ทุกฺขํ โข อคารโว วิหรติ อปฺปติโสฺส, กํ นุ โข อหํ สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา สกฺกเรยฺยํ ครุํ กเรยฺย''นฺติอาทิสุตฺตวเสเนว (อ. นิ. ๔.๒๑) ญาณจกฺขุนา โอโลเกโนฺตฯ **นิปจฺจการารห**นฺติ ปณิปาตารหํฯ **สมฺปติชาโต**ติ มุหุตฺตชาโต, ชาตสมนนฺตรเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ **อุตฺตเรน มุโข**ติ อุตฺตรทิสาภิมุโขฯ **''สตฺตปทวีติหาเรน คนฺตฺวา สกลํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกสิ''**นฺติ อิทํ –

> ''ธมฺมตา เอสา, ภิกฺขเว, สมฺปติชาโต โพธิสโตฺต สเมหิ ปาเทหิ ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คจฺฉติ, เสตมฺหิ ฉเตฺต อนุธาริยมาเน สพฺพา ทิสา วิโลเกติ, อาสภิญฺจ วาจํ ภาสตี''ติ (ที. นิ. ๒.๓๑) –

เอวํ ปาฬิยํ สตฺตปทวีติหารุปริ ฐิตสฺส วิย สพฺพาทิสานุโลกนสฺส กถิตตฺตา วุตฺตํ, น ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ สตฺตปทวีติหารโต ปเคว ทิสาวิโลกนสฺส กตตฺตาฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปุรตฺถิมํ ทิสํ โอโลเกสิ, อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา, ''มหาปุริส, อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร''ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา, จตโสฺส อนุทิสา, เหฏฺฐา, อุปรีติ ทสปิ ทิสา อนุวิโลเกตฺวา อตฺต

โน สทิสํ อทิสฺวา ‘‘อยํ อุตฺตรทิสา’’ติ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสีติ เวทิตพฺพาฯ **โอโลเกสิ**นฺติ มม ปุญฺญานุภาเวน โลกวิวรณปาฏิหาริเย ชาเต ปญฺญายมานํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ มํสจกฺขุนาว โอโลเกสินฺติ อโตฺถฯ

มหาปุริโสติ ชาติโคตฺตกุลปฺปเทสาทิวเสน มหนฺตปุริโสฯ **อโคฺค**ติ คุเณหิ สพฺพปฺปธาโนฯ **เชโฏฺฐ**ติ คุณวเสเนว สเพฺพสํ วุฑฺฒตโม, คุเณหิ มหลฺลกตโมติ วุตฺตํ โหติฯ **เสโฏฺฐ**ติ คุณวเสเนว สเพฺพสํ ปสตฺถตโมฯ อตฺถโต ปน ปจฺฉิมานิ เทฺว ปุริมเสฺสว เววจนานีติ เวทิตพฺพํฯ **ตยา**ติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํฯ **อุตฺตริตโร**ติ อธิกตโรฯ **ปติมาเนสี**ติ ปูเชสิฯ **อาสภินฺติ** อุตฺตมํฯ มยฺหํ **อภิวาทนาทิรโห ปุคฺคโล**ติ มยฺหํ อภิวาทนาทิกิริยาย อรโห อนุจฺฉวิโก ปุคฺคโลฯ นิจฺจสาเปกฺขตาย ปเนตฺถ สมาโส ทฏฺฐโพฺพฯ **ตถาคตา**ติ ตถาคตโต, ตถาคตสฺส สนฺติกาติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวรูป**นฺติ อภิวาทนาทิสภาวํฯ **ปริปากสิถิลพนฺธน**นฺติ ปริปาเกน สิถิลพนฺธนํฯ

ตํ วจนนฺติ ‘‘นาหํ ตํ พฺราหฺมณา’’ติอาทิวจนํฯ ‘‘นาหํ อรสรูโป, มาทิสา วา อรสรูปา’’ติ วุเตฺต พฺราหฺมโณ ถโทฺธ ภเวยฺยฯ เตน วุตฺตํ **‘‘จิตฺตมุทุภาวชนนตฺถ’’**นฺติฯ

กตโม ปน โสติ ปริยายาเปโกฺข ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโส, กตโม โส ปริยาโยติ อโตฺถ? **ชาติวเสนา**ติ ขตฺติยาทิชาติวเสนฯ **อุปปตฺติวเสนา**ติ เทเวสุ อุปปตฺติวเสนฯ **เสฏฺฐสมฺมตานมฺปี**ติ **อปิ**-สเทฺทน ปเคว อเสฏฺฐสมฺมตานนฺติ ทเสฺสติฯ **อภินนฺทนฺตาน**นฺติ สปฺปีติกตณฺหาวเสน ปโมทมานานํฯ **รชฺชนฺตาน**นฺติ พลวราควเสน รชฺชนฺตานํฯ รูปปริโภเคน อุปฺปนฺนตณฺหาสมฺปยุตฺตโสมนสฺสเวทนา รูปโต นิพฺพตฺติตฺวา หทยตปฺปนโต อมฺพรสาทโย วิย รูปรสาติ วุจฺจนฺติฯ **อาวิญฺจนฺตี**ติ อากฑฺฒนฺติฯ **วตฺถารมฺมณาทิสามคฺคิย**นฺติ วตฺถุอารมฺมณาทิการณสามคฺคิยํฯ **อนุกฺขิปโนฺต**ติ อตฺตุกฺกํสนวเสน กถิเต พฺราหฺมณสฺส อสปฺปายภาวโต อตฺตานํ อนุกฺขิปโนฺต อนุกฺกํเสโนฺตฯ

เอตสฺมิํ ปนเตฺถ กรเณ สามิวจนนฺติ ‘‘ชหิตา’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ **ตถาคตสฺสา**ติ กรเณ สามิวจนํ, ตถาคเตน ชหิตาติ อโตฺถฯ **มูล**นฺติ ภวมูลํฯ ‘‘ตาลวตฺถุกตา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘โอฏฺฐมุโข’’ติอาทีสุ วิย มเชฺฌปทโลปํ กตฺวา อ-การญฺจ ทีฆํ กตฺวา ‘‘ตาลาวตฺถุกตา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ ตาลาวตฺถุกตา’’**ติฯ ตตฺถ ตาลสฺส วตฺถุ **ตาลวตฺถุ**ฯ ยถา อารามสฺส วตฺถุภูตปุโพฺพ ปเทโส อารามสฺส อภาเว ‘‘อารามวตฺถู’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ตาลสฺส ปติฏฺฐิโตกาโส สมูลํ อุทฺธริเต ตาเล ปเทสมเตฺต ฐิเต ตาลสฺส วตฺถุภูตปุพฺพตฺตา ‘‘ตาลวตฺถู’’ติ วุจฺจติฯ **เนส**นฺติ รูปรสาทีนํฯ กถํ ปน ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ อาห **‘‘ยถา หี’’**ติ อาทิฯ รูปาทิปริโภเคน อุปฺปนฺนตณฺหายุตฺตโสมนสฺสเวทนาสงฺขาตรูปรสาทีนํ จิตฺตสนฺตานสฺส อธิฏฺฐานภาวโต วุตฺตํ **‘‘เตสํ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนปุพฺพภาเวน วตฺถุมเตฺต จิตฺตสนฺตาเนกเต’’**ติฯ ตตฺถ **ปุเพฺพ**ติ ปุเร, สราคกาเลติ วุตฺตํ โหติฯ **ตาลาวตฺถุกตาติ วุจฺจนฺตี**ติ ตาลวตฺถุ วิย อตฺตโน วตฺถุสฺส กตตฺตา รูปรสาทโย ‘‘ตาลาวตฺถุกตา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เอเตน ปหีนกิเลสานํ ปุน อุปฺปตฺติยา อภาโว ทสฺสิโตฯ

อวิรุฬฺหิธมฺมตฺตาติ อวิรุฬฺหิสภาวตายฯ มตฺถกจฺฉิโนฺน ตาโล ปตฺตผลาทีนํ อวตฺถุภูโต ตาลาวตฺถูติ อาห **‘‘มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย กตา’’**ติฯ เอเตน ‘‘ตาลาวตฺถุ วิย กตาติ ตาลาวตฺถุกตา’’ติ อยํ วิคฺคโห ทสฺสิโตฯ เอตฺถ ปน ‘‘อวตฺถุภูโต ตาโล วิย กตาติ อวตฺถุตาลกตา’’ติ วตฺตเพฺพ วิเสสนสฺส ปรนิปาตํ กตฺวา ‘‘ตาลาวตฺถุกตา’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมินา ปนเตฺถน อิทํ ทเสฺสติ – รูปรสาทิวจเนน วิปากธมฺมธมฺมา หุตฺวา ปุเพฺพ อุปฺปนฺนกุสลากุสลา ธมฺมา คหิ

ตา, เต อุปฺปนฺนาปิ มตฺถกสทิสานํ ตณฺหาวิชฺชานํ มคฺคสเตฺถน ฉินฺนตฺตา อายตึ ตาลปตฺตสทิเส วิปากกฺขเนฺธ นิพฺพเตฺตตุํ อสมตฺถา ชาตา, ตสฺมา ตาลาวตฺถุ วิย กตาติ ตาลาวตฺถุกตา รูปรสาทโยติ ฯ อิมสฺมึ อเตฺถ "อภินนฺทนฺตาน"นฺติ อิมินา ปเทน กุสลโสมนสฺสมฺปิ สงฺคหิตนฺติ วทนฺติฯ **อนภาวํ กตา**ติ เอตฺถ **อนุ**-สโทฺท ปจฺฉาสเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **"ยถา เนสํ ปจฺฉาภาโว น โหตี"**ติอาทิฯ

ยญฺจ โข ตฺวํ สนฺธาย วเทสิ, โส ปริยาโย น โหตีติ ยํ วนฺทนาทิสามคฺคิรสาภาวสงฺขาตํ การณํ อรสรูปตาย วเทสิ, ตํ การณํ น โหติ, น วิชฺชตีติ อโตฺถฯ นนุ จายํ พฺราหฺมโณ ยํ วนฺทนาทิสามคฺคิรสาภาวสงฺขาตปริยายํ สนฺธาย "อรสรูโป ภวํ โคตโม"ติ อาห, "โส ปริยาโย นตฺถี"ติ วุเตฺต วนฺทนาทีนิ ภควา กโรตีติ อาปชฺชตีติ อิมํ อนิฏฺฐปฺปสงฺคํ ทเสฺสโนฺต อาห **"นนุ จา"**ติอาทิฯ

สพฺพปริยาเยสูติ สพฺพวาเรสุฯ **สนฺธายภาสิตมตฺถ**นฺติ ยํ สนฺธาย พฺราหฺมโณ "นิโพฺภโค ภวํ โคตโม"ติอาทิมาหฯ ภควา จ ยํ สนฺธาย นิโพฺภคตาทึ อตฺตนิ อนุชานาติ, ตํ สนฺธายภาสิตมตฺถํฯ **ฉนฺทราคปริโภโค**ติ ฉนฺทราควเสน ปริโภโคฯ **อปรํ ปริยาย**นฺติ อญฺญํ การณํฯ

กุลสมุทาจารกมฺมนฺติ กุลาจารสงฺขาตํ กมฺมํ, กุลจาริตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อกิริย**นฺติ อกรณภาวํ ฯ "อเนกวิหิตานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมาน"นฺติ สามญฺญวจเนปิ ปาริเสสญายโต วุตฺตาวเสสา อกุสลธมฺมา คเหตพฺพาติ อาห **"ฐเปตฺวา เต ธเมฺม"**ติอาทิ, เต ยถาวุตฺตกายทุจฺจริตาทิเก อกุสลธเมฺม ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **อเนกวิหิตา**ติ อเนกปฺปการาฯ

อยํ โลกตนฺตีติ อยํ วุฑฺฒานํ อภิวาทนาทิกิริยลกฺขณา โลกปฺปเวณีฯ อนาคามิพฺรหฺมานํ อลงฺการาทีสุ อนาคามิภิกฺขูนญฺจ จีวราทีสุ นิกนฺติวเสน ราคุปฺปตฺติ โหตีติ อนาคามิมเคฺคน ปญฺจกามคุณิกราคเสฺสว ปหานํ เวทิตพฺพนฺติ อาห **"ปญฺจกามคุณิกราคสฺสา"**ติฯ รูปาทีสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ วตฺถุกามโกฏฺฐาเสสุ อุปฺปชฺชมาโน ราโค "ปญฺจกามคุณิกราโค"ติ เวทิตโพฺพฯ โกฏฺฐาสวจโน เหตฺถ คุณ-สโทฺท "วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี"ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๔) วิยฯ **อกุสลจิตฺตทฺวยสมฺปยุตฺตสฺสา**ติ โทมนสฺสสหคตจิตฺตทฺวยสมฺปยุตฺตสฺสฯ โมหสฺส สพฺพากุสลสาธารณตฺตา อาห **"สพฺพากุสลสมฺภวสฺสา"**ติฯ **อวเสสาน**นฺติ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนํฯ

ชิคุจฺฉติ มเญฺญติ อหมภิชาโต รูปวา ปญฺญวา กถํ นาม อเญฺญสํ อภิวาทนาทึ กเรยฺยนฺติ ชิคุจฺฉติ วิย, ชิคุจฺฉตีติ วา สลฺลเกฺขมิฯ อกุสลธเมฺม ชิคุจฺฉมาโน เตสํ สมงฺคิภาวมฺปิ ชิคุจฺฉตีติ วุตฺตํ **"อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา ชิคุจฺฉตี"**ติฯ **สมาปตฺตี**ติ เอตเสฺสว เววจนํ **สมาปชฺชนา สมงฺคิภาโว**ติฯ **มนฺุทนชาติโก**ติ มณฺฑนกสภาโว, มณฺฑนกสีโลติ อโตฺถฯ **เชคุจฺฉิต**นฺติ ชิคุจฺฉนสีลตํฯ

โลกเชฏฺฐกกมฺมนฺติ โลกเชฏฺฐกานํ กตฺตพฺพกมฺมํ, โลเก วา เสฏฺฐสมฺมตํ กมฺมํฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ ทฺวีสุปิ อตฺถวิกเปฺปสุฯ ปทาภิหิโต อโตฺถ **ปทโตฺถ,** พฺยญฺชนโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **วินยํ วา อรหตี**ติ เอตฺถ วินยนํ **วินโย,** นิคฺคณฺหนนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **"นิคฺคหํ อรหตีติ วุตฺตํ โหตี"**ติฯ นนุ จ ปฐมํ วุเตฺตสุ ทฺวีสุปิ อตฺถวิกเปฺปสุ สกเตฺถ อรหเตฺถ จ ตทฺธิตปจฺจโย สทฺทลกฺขณโต ทิสฺสติ, น ปน "วินยาย ธมฺมํ เทเสตี"ติ อิมสฺมึ อเตฺถฯ ตสฺมา กถเมตฺถ ตทฺธิตปจฺจโยติ อาห **"วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺตี"**ติฯ วิจิตฺรตา เจตฺถ โลกปฺปมาณโต เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ ยสฺมึ ยสฺมึ อเตฺถ ตทฺธิตปฺปโยโค โลกสฺส, ตตฺถ ตตฺถ ตทฺธิตวุตฺติ โลกโต สิทฺธา

ติ วิจิตฺรา ตทฺธิตวุตฺติ, ตสฺมา ยถา ‘‘มา สทฺทมกาสี’’ติ วทโนฺต ‘‘มาสทฺทิโก’’ติ วุจฺจติ, เอวํ วินยาย ธมฺมํ เทเสตีติ เวนยิโกติ วุจฺจตีติ อธิปฺปาโยฯ

กปณปุริโสติ คุณวิรหิตตาย ทีนมนุโสฺสฯ **พฺยญฺชนานิ อวิจาเรตฺวา**ติ ติสฺสทตฺตาทิส เทฺทสุ วิย ‘‘อิมสฺมิํ อเตฺถ อยํ นาม ปจฺจโย’’ติ เอวํ พฺยญฺชนวิจารํ อกตฺวา, อนิปฺผนฺน ปาฏิปทิกวเสนาติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘เทวโลกคพฺภสมฺปตฺติยา’’ติ วตฺวาปิ ฐเปตฺวา ภุมฺมเทเว เสสเทเวสุ คพฺภคฺคหณสฺส อภาวโต ปฏิสนฺธิเยเวตฺถ คพฺภสมฺปตฺตีติ เวทิตพฺพาติ วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เทวโลกปฏิสนฺธิปฏิลาภาย สํวตฺตตี’’**ติฯ **อสฺสา**ติ อภิวาทนาทิสามีจิกมฺมสฺสฯ **มาตุกุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทเสฺสโนฺต**ติ มาติโต อปริสุทฺธภาวํ ทเสฺสโนฺต, อโกฺกสิตุกามสฺส ทาสิยา ปุโตฺตติ ทาสิกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตภาเว โทสํ ทเสฺสตฺวา อโกฺกสนํ วิย ภควโต มาตุกุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทเสฺสตฺวา อโกฺกสโนฺตปิ เอวมาหาติ อธิปฺปาโยฯ **คพฺภโต**ติ เทวโลกปฺปฏิสนฺธิโตฯ เตเนวาห **‘‘อภโพฺพ เทวโลกูปปตฺติํ ปาปุณิตุนฺติ อธิปฺปาโย’’**ติฯ ‘‘หีโน วา คโพฺภ อสฺสาติ อปคโพฺภ’’ติ อิมสฺส วิคฺคหสฺส เอเกน ปริยาเยน อธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เทวโลกคพฺภปริพาหิรตฺตา อายติํ หีนคพฺภปฏิลาภภาคี’’**ติฯ **อิติ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา อายติมฺปิ หีนคพฺภปฏิลาภภาคี, ตสฺมา หีโน วา คโพฺภ อสฺสาติ อปคโพฺภติ อธิปฺปาโยฯ ปุน ตเสฺสว วิคฺคหสฺส ‘‘โกธวเสน…เป…. ทเสฺสโนฺต’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตนยสฺส อนุรูปํ กตฺวา อธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘หีโน วาสฺส มาตุกุจฺฉิสฺมิํ คพฺภวาโส อโหสีติ อธิปฺปาโย’’**ติฯ **คพฺภ**-สโทฺท อตฺถิ มาตุกุจฺฉิปริยาโย ‘‘คเพฺภ วสติ มาณโว’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๕.๓๖๓) วิยฯ อตฺถิ มาตุกุจฺฉิสฺมิํ นิพฺพตฺตสตฺตปริยาโย ‘‘อนฺตมโส คพฺภปาตนํ อุปาทายา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๒๙) วิยฯ ตตฺถ มาตุกุจฺฉิปริยายํ คเหตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อนาคเต คพฺภเสยฺยา’’**ติฯ คเพฺภ เสยฺยา **คพฺภเสยฺยาฯ อนุตฺตเรน มเคฺคนา**ติ อคฺคมเคฺคนฯ กมฺมกิเลสานํ มเคฺคน วิหตตฺตา อาห **‘‘วิหตการณตฺตา’’**ติฯ **อิตรา ติโสฺสปี**ติ อณฺฑชสํเสทชโอปปาติกาฯ เอตฺถ จ ยทิปิ ‘‘อปคโพฺภ’’ติ อิมสฺส อนุรูปโต คพฺภเสยฺยา เอว วตฺตพฺพา, ปสงฺคโต ปน ลพฺภมานํ สพฺพมฺปิ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติปิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

อิทานิ สตฺตปริยายสฺส **คพฺภ**-สทฺทสฺส วเสน วิคฺคหนานตฺตํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อปิจา’’**ติ อาทิฯ อิมสฺมิํ ปน วิกเปฺป คพฺภเสยฺยา ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตีติ อุภยมฺปิ คพฺภเสยฺยวเสเนว วุตฺตนฺติปิ วทนฺติฯ นนุ จ ‘‘อายติํ คพฺภเสยฺยา ปหีนา’’ติ วุตฺตตฺตา คพฺภสฺส เสยฺยา เอว ปหีนา, น ปน คโพฺภติ อาปชฺชตีติ อาห **‘‘ยถา จา’’**ติอาทิฯ อถ ‘‘อภินิพฺพตฺตี’’ติ เอตฺตกเมว อวตฺวา ปุนพฺภวคฺคหณํ กิมตฺถนฺติ อาห **‘‘อภินิพฺพตฺติ จ นามา’’**ติอาทิฯ **อปุนพฺภวภูตา**ติ ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชมานานํ ธมฺมานํ อภินิพฺพตฺติฯ

ธมฺมธาตุนฺติ เอตฺถ ธเมฺม อนวเสเส ธาเรติ ยาถาวโต อุปธาเรตีติ ธมฺมธาตุ, ธมฺมานํ ยถาสภาวโต อวพุชฺฌนสภาโว, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ สจฺฉิกตฺวา, ปฏิลภิตฺวาติ อโตฺถ, ปฏิลาภเหตูติ วุตฺตํ โหติฯ **เทสนาวิลาสปฺปโตฺต โหตี**ติ รุจิวเสน ปริวเตฺตตฺวา ทเสฺสตุํ สมตฺถตา เทสนาวิลาโส, ตํ ปโตฺต อธิคโตติ อโตฺถฯ **กรุณาวิปฺผาร**นฺติ สพฺพสเตฺตสุ มหากรุณาย ผรณํฯ ตาทิลกฺขณเมว ปุน อุปมาย วิภาเวตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ปถวีสมจิตฺตต’’**นฺติฯ ยถา ปถวี สุจิอสุจินิเกฺขปเจฺฉทนเภทนาทีสุ น วิกมฺปติ, อนุโรธวิโรธํ น ปาปุณาติ, เอวํ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ลาภาลาภาทีสุ อนุโรธวิโรธปฺปหานโต อวิกมฺปิตจิตฺตตาย

ปถวีสมจิตฺตตนฺติ อโตฺถฯ **อกุปฺปธมฺมต**นฺติ เอตฺถ อกุปฺปธมฺม นาม ผลสมาปตฺตีติ เกจิ วทนฺติฯ ''ปเรสุ ปน อโกฺกสเนฺตสุปิ อตฺตโน ปถวีสมจิตฺตตาย อกุปฺปนสภาวตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพ''ติ อมฺหากํ ขนฺติฯ **ชราย อนุสฏ**นฺติ ชราย ปลิเวฐิตํฯ พฺราหฺมณสฺส วุทฺธตาย อาสนฺนวุตฺติมรณนฺติ สมฺภาวนวเสน **''อชฺช มริตฺวา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **''มหเนฺตน โข ปน อุสฺสาเหนา''**ติ สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหตํ ทสฺสนํ โหตี''ติ เอวํ สญฺชาตมหุสฺสาเหนฯ **อปฺปฏิสมํ ปุเรชาตภาว**นฺติ อนญฺญสาธารณํ ปุเรชาตภาวํฯ นตฺถิ เอตสฺส ปฏิสโมติ **อปฺปฏิสโม**, ปุเรชาตภาโวฯ

ปเกฺข วิธุนนฺตาติ ปเตฺต จาเลนฺตาฯ **นิกฺขมนฺตาน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํ, นิกฺขเนฺตสูติ อโตฺถฯ

โส เชโฏฺฐ อิติ อสฺส วจนีโยติ โย ปฐมตรํ อณฺฑโกสโต นิกฺขโนฺต กุกฺกุฏโปฺตโก, โส เชโฏฺฐติ วจนีโย อสฺส, ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **สมฺปฏิปาเทโนฺต**ติ สํสเนฺทโนฺตฯ ติภูมปริยาปนฺนาปิ สตฺตา อวิชฺชาโกสสฺส อโนฺต ปวิฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ อปฺปหีนาย อวิชฺชาย เวฐิตตฺตาติ อาห **''อวิชฺชาโกสสฺส อโนฺต ปวิเฏฺฐสุ สเตฺตสู''**ติ **อณฺฑโกส**นฺติ พีชกปาลํฯ **โลกสนฺนิวาเส**ติ โลโกเยว สงฺคมฺม สมาคมฺม นิวาสนเฏฺฐน โลกสนฺนิวาโส, สตฺตนิกาโยฯ **สมฺมาสโมฺพธิ**นฺติ เอตฺถ **สมฺมา**ติ อวิปรีตโตฺถ, **สํ**-สโทฺท สามนฺติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ ตสฺมา สมฺมา อวิปรีเตนากาเรน สยเมว จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌตีติ **สมฺมาสโมฺพธี**ติ มโคฺค วุจฺจติฯ เตนาห **''สมฺมา สามญฺจ โพธิ''**นฺติ, สมฺมา สยเมว จ พุชฺฌนกนฺติ อโตฺถฯ **สมฺมา**ติ วา ปสตฺถวจโน, **สํ**-สโทฺท สุนฺทรวจโนติ อาห **''อถ วา ปสตฺถํ สุนฺทรญฺจ โพธิ''**นฺติฯ

อสพฺพคุณทายกตฺตาติ สพฺพคุณานํ อทายกตฺตาฯ สพฺพคุเณ น ททาตีติ หิ **อสพฺพคุณทายโก** , อสมตฺถสมาโสยํ คมกตฺตา ยถา ''อสูริยปสฺสานิ มุขานี''ติฯ **ติโสฺส วิชฺชา**ติ อุปนิสฺสยวโต สเหว อรหตฺตผเลน ติโสฺส วิชฺชา เทติฯ นนุ เจตฺถ ตีสุ วิชฺชาสุ อาสวกฺขยญาณสฺส มคฺคปริยาปนฺนตฺตา กถเมตํ ยุชฺชติ ''มโคฺค ติโสฺส วิชฺชา เทตี''ติ? นายํ โทโสฯ สติปิ อาสวกฺขยญาณสฺส มคฺคปริยาปนฺนภาเว อฏฺฐงฺคิเก มเคฺค สติ มคฺคญาเณน สทฺธิํ ติโสฺส วิชฺชา ปริปุณฺณา โหนฺตีติ ''มโคฺค ติโสฺส วิชฺชา เทตี''ติ วุจฺจติฯ **ฉ อภิญฺญา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สาวกปารมิญาณ**นฺติ อคฺคสาวเกหิ ปฏิลภิตพฺพเมว โลกิยโลกุตฺตรญาณํฯ **ปเจฺจกโพธิญาณ**นฺติ เอตฺถาปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อพฺภญฺญาสิ**นฺติ ชานิํฯ ชานนญฺจ น อนุสฺสวาทิวเสนาติ อาห **''ปฏิวิชฺฌิ''**นฺติ, ปจฺจกฺขมกาสินฺติ อโตฺถฯ ปฏิเวโธปิ น ทูเร ฐิตสฺส ลกฺขณปฺปฏิเวโธ วิยาติ อาห **''ปโตฺตมฺหี''**ติ, ปาปุณินฺติ อโตฺถฯ ปาปุณนญฺจ น สยํ คนฺตฺวาติ อาห **''อธิคโตมฺหี''**ติ, สนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน ปฏิลภินฺติ อโตฺถฯ

โอปมฺมสมฺปฏิปาทนนฺติ โอปมฺมตฺถสฺส อุปเมยฺเยน สมฺมเทว ปฏิปาทนํฯ **อเตฺถนา**ติ อุปเมยฺยเตฺถนฯ ยถา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ ติวิธกิริยากรณํ กุกฺกุฏจฺฉาปกานํ อณฺฑโกสโต นิกฺขมนสฺส มูลการณํ, เอวํ โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต ติวิธานุปสฺสนากรณํ อวิชฺชณฺฑโกสโต นิกฺขมนสฺส มูลการณนฺติ อาห **''ยถา หิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา...เป.... ติวิธานุปสฺสนากรณ''**นฺติฯ **''สนฺตาเน''**ติ วุตฺตตฺตา อณฺฑสทิสตา สนฺตานสฺส, พหิ นิกฺขนฺตกุกฺกุฏจฺฉาปกสทิสตา พุทฺธคุณานํ, พุทฺธคุณาติ จ อตฺถโต พุโทฺธเยว ''ตถาคตสฺส โข เอตํ, วาเสฏฺฐ, อธิวจนํ ธมฺมกาโย อิติปี''ติ วจนโตฯ **อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว**ติ พลววิปสฺสนาวเสน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว, ปฏิจฺฉาทนสามเญฺญน จ อวิชฺชาย อณฺฑโกสสทิสตาฯ มุทุภูตสฺสปิ ขรภาวาปตฺติ โหตีติ ตนุนิวตฺตนตฺถํ **''ถทฺธขรภาโว''**ติ วุตฺตํฯ **ติกฺขขรวิปฺปสนฺนสูรภาโว**ติ เอตฺถ ปริคฺคยฺ

หมาเนสุ สงฺขาเรสุ วิปสฺสนาญาณสฺส สมาธินฺทฺริยวเสน สุขานุปฺปเวโส **ติกฺขตา,** อนุปวิสิตฺวาปิ สตินฺทฺริยวเสน อนติกฺกมนโต อกุณฺฐตา **ขรภาโว**ฯ ติโกฺขปิ หิ เอกโจฺจ สโร ลกฺขํ ปตฺวา กุโณฺฐ โหติ, น ตถา อิทํฯ สติปิ ขรภาเว สุขุมปฺปวตฺติวเสน กิเลสสมุทาจารสโงฺขภรหิตตาย สทฺธินฺทฺริยวเสน **ปสนฺนภาโว,** สติปิ ปสนฺนภาเว อนฺตรา อโนสกฺกิตฺวา กิเลสปจฺจตฺถิกานํ สุฏฺฐุ อภิภวนโต วีริยินฺทฺริยวเสน **สูรภาโว** เวทิตโพฺพฯ เอวมิเมหิ ปกาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาญาณเมว คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิปสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล**ติ วิปสฺสนาย วุฏฺฐานคามินิภาวาปตฺติฯ ตทา จ สา มคฺคญาณคพฺภํ ธาเรนฺตี วิย โหตีติ อาห **“คพฺภคฺคหณกาโล”**ติฯ **คพฺภํ คณฺหาเปตฺวา**ติ สงฺขารุเปกฺขาย อนนฺตรํ สิขาปฺปตฺตอนุโลมวิปสฺสนาวเสน มคฺควิชายนตฺถํ คพฺภํ คณฺหาเปตฺวาฯ **อภิญฺญาปเกฺข**ติ โลกิยาภิญฺญาปเกฺขฯ โลกุตฺตราภิญฺญา หิ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาลิตาฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ ‘‘ฉาภิญฺญาปเกฺข’’ติ ลิขนฺติ, โส อปาโฐติ เวทิตโพฺพฯ

เชโฎฺฐ เสโฎฺฐติ วุฑฺฒตมตฺตา เชโฎฺฐ, สพฺพคุเณหิ อุตฺตมตฺตา ปสตฺถตโมติ เสโฎฺฐฯ

อิทานิ ‘‘อารทฺธํ โข ปน เม, พฺราหฺมณ, วีริย’’นฺติอาทิกาย เทสนาย อนุสนฺธึ ทเสฺสโนฺต อาห **“เอวํ ภควา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปุพฺพภาคโต ปภุตี**ติ ภาวนาย ปุพฺพภาคียวีริยารมฺภาทิโต ปฏฺฐายฯ **มุฏฺฐสฺสตินา**ติ วินฏฺฐสฺสตินา, สติวิรหิเตนาติ อโตฺถฯ **สารทฺธกาเยนา**ติ สทรถกาเยนฯ **โพธิมเณฺฑ**ติ โพธิสงฺขาตสฺส ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปเตฺต ฐาเนฯ โพธีติ หิ ปญฺญา วุจฺจติฯ สา เอตฺถ มณฺฑา ปสนฺนา ชาตาติ โส ปเทโส ‘‘โพธิมโณฺฑ’’ติ ปญฺญาโตฯ **ปคฺคหิต**นฺติ อารมฺภํ สิถิลํ อกตฺวา ทฬฺหปรกฺกมสงฺขาตุสฺสหนภาเวน คหิตํฯ เตนาห **“อสิถิลปฺปวตฺติต”**นฺติฯ **อสลฺลีน**นฺติ อสงฺกุจิตํ โกสชฺชวเสน สโงฺกจํ อนาปนฺนํฯ **อุปฏฺฐิตา**ติ โอคาหนสงฺขาเตน อปิลาปนภาเวน อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐิตาฯ เตนาห **“อารมฺมณาภิมุขีภาเวนา”**ติฯ สโมฺมสสฺส วิทฺธํสนวเสน ปวตฺติยา น สมฺมุฏฺฐาติ **อสมฺมุฏฺฐา**ฯ กิญฺจาปิ จิตฺตปฺปสฺสทฺธิวเสน จิตฺตเมว ปสฺสทฺธํ, กายปฺปสฺสทฺธิวเสเนว จ กาโย ปสฺสโทฺธ โหติ , ตถาปิ ยสฺมา กายปฺปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชมานา จิตฺตปฺปสฺสทฺธิยา สเหว อุปฺปชฺชติ, น วินา, ตสฺมา วุตฺตํ **“กายจิตฺตปฺปสฺสทฺธิวเสนา”**ติฯ กายปฺปสฺสทฺธิยา อุภเยสมฺปิ กายานํ ปสฺสมฺภนาวหตฺตา วุตฺตํ **“รูปกาโยปิ ปสฺสโทฺธเยว โหตี”**ติฯ

โส จ โขติ โส จ โข กาโยฯ **วิคตทรโถ**ติ วิคตกิเลสทรโถฯ นามกาเย หิ วิคตทรเถ รูปกาโยปิ วูปสนฺตทรถปริฬาโห โหติฯ **สมฺมา อาหิต**นฺติ นานารมฺมเณสุ วิธาวนสงฺขาตํ วิเกฺขปํ วิจฺฉินฺทิตฺวา เอกสฺมิํเยว อารมฺมเณ อวิกฺขิตฺตภาวาปาทเนน สมฺมเทว อาหิตํ ฐปิตํฯ เตนาห **“สุฏฺฐุ ฐปิต”**นฺติอาทิฯ จิตฺตสฺส อเนกคฺคภาโว วิเกฺขปวเสน จญฺจลตา, สา สติ เอกคฺคตาย น โหตีติ อาห **“เอกคฺคํ อจลํ นิปฺผนฺทน”**นฺติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ‘‘อารทฺธํ โข ปนา’’ติอาทินา วีริยสติปสฺสทฺธิสมาธีนํ กิจฺจสิทฺธิทสฺสเนนฯ นนุ จ สทฺธาปญฺญานมฺปิ กิจฺจสิทฺธิ ฌานสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาย อิจฺฉิตพฺพาติ? สจฺจํ, สา ปน นานนฺตริกภาเวน อวุตฺตสิทฺธาติ น คหิตาฯ อสติ หิ สทฺธาย วีริยารมฺภาทีนํ อสมฺภโวเยว, ปญฺญาปริคฺคเห จ เนสํ อสติ ญายารมฺภาทิภาโว น สิยา, ตถา อสลฺลีนาสโมฺมสตาทโย วีริยาทีนนฺติ อสลฺลีนตาทิคฺคหเณเนเวตฺถ ปญฺญากิจฺจสิทฺธิ คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ฌานภาวนายํ วา สมาธิกิจฺจํ อธิกํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ สมาธิปริโยสานาว ฌานสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปทา กถิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อตีตภเว ขนฺธา ตปฺปฏิพทฺธานิ นามโคตฺตานิ จ สพฺพํ ปุเพฺพนิวาสํเตฺวว คหิตนฺติ อาห **“กิํ วิทิตํ กโรติ? ปุเพฺพนิวาส”**นฺติฯ โมโห ปฏิจฺฉาทกเฏฺฐน ตโม วิย ตโมติ อาห **“เสฺวว

โมโห''ติฯ **โอภาสกรณเฏฺฐนา**ติ กาตพฺพโต กรณํฯ โอภาโสว กรณํ **โอภาสกรณํ**ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ โอภาสภาเวน นิพฺพเตฺตตพฺพเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **เสสํ ปสํสาวจน**นฺติ ปฏิปกฺขวิธมนปวตฺติวิเสสานํ โพธนโต วุตฺตํฯ **อวิชฺชา วิหตา**ติ เอเตน วิชานนเฏฺฐน วิชฺชาติ อยมฺปิ อโตฺถ ทีปิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **''กสฺมา? ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนา''**ติ เอเตน วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชาฯ ปฏิปกฺขตา จสฺสา ปหาตพฺพภาเวน วิชฺชาย จ ปหายกภาเวนาติ ทเสฺสติฯ **เอส นโย อิตรสฺมิมฺปิ ปททฺวเย**ติ อิมินา ''ตโม วิหโต วินโฏฺฐฯ กสฺมา? ยสฺมา อาโลโก อุปฺปโนฺน''ติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนเฏฺฐน วีริยํ **อาตาโป**ติ อาห **''วีริยาตาเปน อาตาปิโน''**ติ, วีริยวโตติ อโตฺถฯ **เปสิตตฺตสฺสา**ติ ยถาธิเปฺปตตฺถสิทฺธิํ ปติ วิสฺสฎฺฐจิตฺตสฺสฯ **ยถา อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต**ติ อญฺญสฺสปิ กสฺสจิ มาทิสสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **ปธานานุโยคสฺสา**ติ สมฺมปฺปธานมนุยุตฺตสฺสฯ

ปจฺจเวกฺขณญาณปริคฺคหิตนฺติ น ปฐมทุติยญาณทฺวยาธิคมํ วิย เกวลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ทเสฺสโนฺต**ติ นิคมนวเสน ทเสฺสโนฺตฯ สรูปโต หิ ปุเพฺพ ทสฺสิตเมวาติฯ

ติกฺขตฺตุํ ชาโตติ อิมินา ปน อิทํ ทเสฺสติ – ''อหํ, พฺราหฺมณ, ปฐมวิชฺชาย ชาโตเยว ปุเรชาตสฺส สหชาตสฺส วา อภาวโต สเพฺพสํ วุโทฺธ มหลฺลโก, กิมงฺคํ ปน ตีหิ วิชฺชาหิ ติกฺขตฺตุํ ชาโต''ติฯ **ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตํสญาณ**นฺติ อตีตารมฺมณสภาคตาย ตพฺภาวิภาวโต จ ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตํสญาณํ ปกาเสตฺวาติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **อตีตํสญาณ**นฺติ อตีตกฺขนฺธายตนธาตุสงฺขาเต อตีเต โกฏฺฐาเส อปฺปฏิหตญาณํฯ ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตฺตา ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส จ ทิพฺพจกฺขุวเสเนว อิชฺฌนโต ทิพฺพจกฺขุโน ปริภณฺฑญาณตฺตา ทิพฺพจกฺขุมฺหิเยว จ ฐิตสฺส เจโตปริยญาณสิทฺธิโต วุตฺตํ **''ทิพฺพจกฺขุนา ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณ''**นฺติฯ ตตฺถ **ทิพฺพจกฺขุนา**ติ สปริภเณฺฑน ทิพฺพจกฺขุญาเณนฯ ปจฺจุปฺปนฺนํโส จ อนาคตํโส จ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสํ, ตตฺถ ญาณํ **ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณํ**ฯ อาสวกฺขยญาณาธิคเมเนว สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิย เสสาสาธารณฉญาณทสพลญาณอาเวณิกพุทฺธธมฺมาทีนมฺปิ อนญฺญสาธารณานํ พุทฺธคุณานํ อิชฺฌนโต วุตฺตํ **''อาสวกฺขเยน สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณ''**นฺติฯ เตนาห **''สเพฺพปิ สพฺพญฺญุคุเณ ปกาเสตฺวา''**ติฯ

ปีติวิปฺผารปริปุณฺณคตฺตจิโตฺตติ ปีติผรเณน ปริปุณฺณกายจิโตฺตฯ **อญฺญาณ**นฺติ อญฺญาณสฺสาติ อโตฺถฯ ธิ-สทฺทโยคโต หิ สามิอเตฺถ เอตํ อุปโยควจนํฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เวรญฺชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สีหสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **สนฺถาคารํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔.๒๔๓) นาม เอกา มหาสาลาวฯ อุโยฺยคกาลาทีสุ หิ ราชาโน ตตฺถ ฐตฺวา ''เอตฺตกา ปุรโต คจฺฉนฺตุ, เอตฺตกา ปจฺฉา''ติ อาทินา ตตฺถ นิสีทิตฺวา สนฺถํ กโรนฺติ, มริยาทํ พนฺธนฺติ, ตสฺมา ตํ ฐานํ ''สนฺถาคาร''นฺติ วุจฺจติฯ อุโยฺยคฏฺฐานโต จ อาคนฺตฺวา ยาว เคเห โคมยปริภณฺฑาทิวเสน ปฏิชคฺคนํ กโรนฺติ, ตาว เอกํ เทฺว ทิวเส เต ราชาโน ตตฺถ สนฺถมฺภนฺตีติปิ **สนฺถาคารํ**ฯ เตสํ ราชูนํ สห อตฺถานุสาสนํ อคารนฺติปิ **สนฺถาคารํ**ฯ คณราชาโน หิ เต, ตสฺมา อุปฺปนฺนํ กิจฺจํ เอกสฺส วเสน น สิชฺฌติ, สเพฺพสํ ฉโนฺท ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ตสฺมา สเพฺพ ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา อนุสาสนฺติฯ เตน วุตฺตํ **''สห อตฺ**

ถานุสาสนํ อคาร’’นฺติฯ ยสฺมา วา ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา ‘‘อิมสฺมึ กาเล กสิตุํ วฏฺฏติ, อิมสฺมึ กาเล วปิตุ’’นฺติอาทินา นเยน ฆราวาสกิจฺจานิ สมฺมนฺตยนฺติ, ตสฺมา ฉิทฺทาวฉิทฺทํ ฆราวาสํ สนฺถรนฺตีติปิ **สนฺถาคารํ**ฯ

ปุตฺตทารธนาทิอุปกรณปริจฺจาโค **ปารมิโย**ฯ อตฺตโน องฺคปริจฺจาโค **อุปปารมิโย**ฯ อตฺตโนว ชีวิตปริจฺจาโค **ปรมตฺถปารมิโย**ฯ ญาตีนํ อตฺถจริยา **ญาตตฺถจริยา**ฯ โลกสฺส อตฺถจริยา **โลกตฺถจริยา**ฯ กมฺมสฺสกตญาณวเสน อนวชฺชกมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐานปริจยวเสน ขนฺธายตนาทิปริจยวเสน ลกฺขณตฺตยตีรณวเสน จ ญาณจาโร **พุทฺธจริยา**ฯ องฺคนยนธนรชฺชปุตฺตทารปริชฺชาควเสน **ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชเนฺตน**ฯ สติปิ มหาปริจฺจาคานํ ทานปารมิภาเว ปริจฺจาควิเสสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ ปญฺจมหาปริจฺจาคานํ วิสุํ คหณํ, ตโตเยว จ องฺคปริจฺจาคโต วิสุํ นยนปริจฺจาคคฺคหณํฯ ปริจฺจาคภาวสามเญฺญปิ ธนรชฺชปริจฺจาคโต ปุตฺตทารปริจฺจาคคฺคหณญฺจ วิสุํ กตํฯ ปพฺพชฺชาว สเงฺขโปฯ

สตฺตสุ อนุปสฺสนาสูติ อนิจฺจานุปสฺสนา, ทุกฺขานุปสฺสนา, อนตฺตานุปสฺสนา, นิพฺพิทานุปสฺสนา, วิราคานุปสฺสนา, นิโรธานุปสฺสนา, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาติ อิมาสุ สตฺตสุ อนุปสฺสนาสุฯ

อนุวิจฺจการนฺติ อเวจฺจกรณํฯ ทฺวีหิ การเณหิ อนิยฺยานิกสาสเน ฐิตา อตฺตโน สาวกตฺตํ อุปคเต ปคฺคณฺหนฺติ, ตานิ ทเสฺสตุํ **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อนุปุพฺพิํ กถนฺติ (ที. นิ. ฏี. ๒.๗๕-๗๖) อนุปุพฺพํ กเถตพฺพกถํฯ กา ปน สาติ? ทานาทิกถาฯ ตตฺถ **ทานกถา** ตาว ปจฺรชเนสุปิ ปวตฺติยา สพฺพสตฺตสาธารณตฺตา สุกรตฺตา สีเล ปติฏฺฐานสฺส อุปายภาวโต จ อาทิโต กถิตาฯ ปริจฺจาคสีโล หิ ปุคฺคโล ปริคฺคหวตฺถูสุ นิสฺสงฺคภาวโต สุเขเนว สีลานิ สมาทิยติ, ตตฺถ จ สุปฺปติฏฺฐิโต โหติฯ สีเลน ทายกปฺปฏิคฺคาหกวิสุทฺธิโต ปรานุคฺคหํ วตฺวา ปรปีฬานิวตฺติวจนโต กิริยาธมฺมํ วตฺวา อกิริยาธมฺมวจนโต, โภคสมฺปตฺติเหตุํ วตฺวา ภวสมฺปตฺติเหตุวจนโต จ ทานกถานนฺตรํ **สีลกถา** กถิตาฯ ‘‘ตญฺจ สีลํ วฏฺฏนิสฺสิตํ, อยํ ภวสมฺปตฺติ ตสฺส ผล’’นฺติ ทสฺสนตฺถํฯ ‘‘อิเมหิ จ ทานสีลมเยหิ ปณีตปณีตตราทิเภทภิเนฺนหิ ปุญฺญกิริยวตฺถูหิ เอตา จาตุมหาราชิกาทีสุ ปณีตปณีตตราทิเภทภินฺนา อปริเมยฺยา ทิพฺพโภคสมฺปตฺติโย ลทฺธพฺพา’’ติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ **สคฺคกถา**ฯ ‘‘สฺวายํ สโคฺค ราคาทีหิ อุปกฺกิลิโฏฺฐ, สพฺพถานุปกฺกิลิโฏฺฐ อริยมโคฺค’’ติ ทสฺสนตฺถํ สคฺคานนฺตรํ **มโคฺค,** มคฺคญฺจ กเถเนฺตน ตทธิคมูปายสนฺทสฺสนตฺถํ สคฺคปริยาปนฺนาปิ ปเคว อิตเร สเพฺพปิ กามา นาม พหฺวาทีนวา อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมาติ **กามานํ อาทีนโว**ฯ ‘‘หีนา คมฺมา โปถุชฺชนิกา อนริยา อนตฺถสํหิตา’’ติ เตสํ **โอกาโร** ลามกภาโวฯ สเพฺพปิ ภวา กิเลสานํ วตฺถุภูตาติ ตตฺถ **สํกิเลโส**ฯ สพฺพโส สํกิเลสวิปฺปมุตฺตํ นิพฺพานนฺติ **เนกฺขเมฺม อานิสํโส** จ กเถตพฺพติ อยมโตฺถ **มคฺคนฺตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน อาทิ-อเตฺถน ทีปิโตติ เวทิตพฺพํฯ

สุขานํ นิทานนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกานํ สมฺปรายิกานํ นิพฺพานุปสํหิตานญฺจาติ สเพฺพสมฺปิ สุขานํ การณํฯ ยญฺหิ กิญฺจิ โลเก โภคสุขํ นาม, ตํ สพฺพํ ทานาธีนนฺติ ปากโฏยมโตฺถฯ ยํ ปน ฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานปฺปฏิสํยุตฺตํ สุขํ, ตสฺสปิ ทานํ อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติเยว ฯ **สมฺปตฺตีนํ มูล**นฺติ ยา อิมา โลเก ปเทสรชฺชสิริสฺสริยสตฺตรตนสมุชฺชลจกฺกวตฺติสมฺปทาติ เอวํปเภทา มานุสิกา สมฺปตฺติโย, ยา จ จาตุมหาราชิกาทิคตา ทิพฺพสมฺปตฺติโย, ยา วา ปนญฺญาปิ สมฺปตฺติโย , ตาสํ สพฺพาสํ อิทํ มูลการณํฯ **โภคาน**นฺติ ภุญฺชิตพฺพเฏฺฐน

‘‘โภโค’’ติ ลทฺธนามานํ ปิยมนาปิยรูปาทีนํ ตนฺนิสฺสยานํ วา อุปโภคสุขานํ ปติฏฺฐา นิจฺจลาธิฏฺฐานตายฯ **วิสมคตสฺสา**ติ พฺยสนปฺปตฺตสฺสฯ **ตาณ**นฺติ รกฺขา, ตโต ปริปาลนโตฯ **เลณ**นฺติ พฺยสเนหิ ปริปาติยมานสฺส โอลียนปฺปเทโสฯ **คตี**ติ คนฺตพฺพฏฺฐานํฯ **ปรายณ**นฺติ ปฏิสรณํฯ **อวสฺสโย**ติ วินิปติตุํ อเทนฺโต นิสฺสโยฯ **อารมฺมณ**นฺติ โอลุพฺภารมฺมณํฯ

รตนมยสีหาสนสทิสนฺติ สพฺพรตนมยสตฺตงฺคมหาสีหาสนสทิสํฯ เอวํ หิสฺส มหคฺฆํ หุตฺวา สพฺพโส วินิปติตุํ อปฺปทานโฏฺฐ ทีปิโต โหติฯ **มหาปถวีสทิสํ** คตคตฏฺฐาเน ปติฏฺฐานสฺส ลภาปนโตฯ ยถา ทุพฺพลสฺส ปุริสสฺส อาลมฺพนรชฺชุ อุฏฺฐิฏฺฐโต ติฏฺฐโต จ อุปตฺถมฺภ, เอวํ ทานํ สตฺตานํ สมฺปตฺติภเว อุปฺปตฺติยา ฐิติยา จ ปจฺจโยติ อาห **‘‘อาลมฺพนเฏฺฐน อาลมฺพนรชฺชุสทิส**’’นฺติฯ **ทุกฺขนิตฺถรณเฏฺฐนา**ติ ทุคฺคติทุกฺขฏฺฐานนิตฺถรณเฏฺฐนฯ **สมสฺสาสนเฏฺฐนา**ติ โลภมจฺฉริยาทิปฏิสตฺตุปทฺทวโต สมสฺสาสนเฏฺฐนฯ **ภยปริตฺตาณเฏฺฐนา**ติ ทาลิทฺทิยภยโต ปริปาลนเฏฺฐนฯ **มเจฺฉรมลาทีหี**ติ มเจฺฉรโลภโทสมทอิสฺสามิจฺฉาทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิจิตฺตมเลหิฯ **อนุปลิตฺตเฏฺฐนา**ติ อนุปกฺกิลิฏฺฐตายฯ **เตส**นฺติ มเจฺฉรมลาทีนํฯ เตสํ เอว **ทุราสทเฏฺฐนฯ อสนฺตาสนเฏฺฐนา**ติ สนฺตาสเหตุอภาเวนฯ โย หิ ทายโก ทานปติ, โส สมฺปติปิ น กุโตจิ สนฺตสติ, ปเคว อายติํฯ **พลวนฺตเฏฺฐนา**ติ มหาพลวตายฯ ทายโก หิ ทานปติ สมฺปติ ปกฺขพเลน พลวา โหติ, อายติํ ปน กายพลาทีหิปิฯ **อภิมงฺคลสมฺมตเฏฺฐนา**ติ ‘‘วฑฺฒิการณ’’นฺติ อภิสมฺมตภาเวนฯ วิปตฺติภวโต สมฺปตฺติภวูปนยนํ **เขมนฺตภูมิสมฺปาปนํ**ฯ

อิทานิ มหาโพธิจริยภาเวนปิ ทานคุณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ทานํ นาเมต**’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อตฺตานํ นิยฺยาเตเนฺตนา**ติ เอเตน ‘‘ทานผลํ สมฺมเทว ปสฺสนฺตา มหาปุริสา อตฺตโน ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชนฺติ, ตสฺมา โก นาม วิญฺญุชาติโก พาหิเร วตฺถุสฺมิํ ปเคว สงฺคํ กเรยฺยา’’ติ โอวาทํ เทติฯ อิทานิ ยา โลกิยา โลกุตฺตรา จ อุกฺกํสคตา สมฺปตฺติโย, ตา สพฺพา ทานโตเยว ปวตฺตนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ทานญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สกฺกมารพฺรหฺมสมฺปตฺติโย อตฺตหิตาย เอว, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ ปน อตฺตหิตาย ปรหิตาย จาติ ทเสฺสตุํ สา ตาสํ ปรโต จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ วุตฺตาฯ เอตา โลกิยา, อิมา ปน โลกุตฺตราติ ทเสฺสตุํ **‘‘สาวกปารมิญาณ**’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตาสุปิ อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐตรุกฺกฏฺฐตมตํ ทเสฺสตุํ กเมน ญาณตฺตยํ วุตฺตํฯ เตสํ ปน ทานสฺส ปจฺจยภาโว เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ เอเตเนว ตสฺส พฺรหฺมสมฺปตฺติยาปิ ปจฺจยภาโว ทีปิโตติ เวทิตพฺพฯ

ทานญฺจ นาม ทกฺขิเณยฺยสฺส หิตชฺฌาสเยน ปูชนชฺฌาสเยน วา อตฺตโน สนฺตกสฺส ปเรสํ ปริจฺจชนํ, ตสฺมา ทายโก ปุริสปุคฺคโล ปเร หนฺติ, ปเรสํ วา สนฺตกํ หรตีติ อฏฺฐานเมตนฺติ อาห **‘‘ทานํ เทโนฺต สีลํ สมาทาตุํ สโกฺกตี**’’ติฯ **สีลาลงฺการสทิโส อลงฺกาโร นตฺถิ** โสภาวิเสสาวหตฺตา สีลสฺสฯ **สีลปุปฺผสทิสํ ปุปฺผํ นตฺถี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถี**ติ เอตฺถ ‘‘จนฺทนํ ตครํ วาปี’’ติอาทิกา (ธ. ป. ๕๕) คาถา – ‘‘คโนฺธ อิสีนํ จิรทิกฺขิตานํ, กายา จุโต คจฺฉติ มาลุเตนา’’ติอาทิกา (ชา. ๒.๑๗.๕๕) ชาตกคาถาโย จ อาหริตฺวา วตฺตพฺพาฯ สีลญฺหิ สตฺตานํ อาภรณเญฺจว อลงฺกาโร จ คนฺธวิเลปนญฺจ ปรสฺส ทสฺสนียภาวาวหญฺจฯ เตนาห **‘‘สีลาลงฺกาเรน หี**’’ติอาทิฯ

อยํ สโคฺค ลพฺภตีติ อิทํ มชฺฌิเมหิ อารทฺธํ สีลํ สนฺธายาหฯ เตเนวาห สโกฺก เทวราชา –

> ‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
> มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติฯ (ชา. ๑.๘.๗๕);

อิโฏฺฐติ สุโข ฯ **กนฺตติ** กมนีโย ฯ **มนาโป**ติ มนวฑฺฒนโก ฯ ตํ ปน ตสฺส อิฏฺฐาทิภาวํ ทเสฺสตุํ **"นิจฺจเมตฺถ กีฬา"**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ

โทโสติ อนิจฺจตาทินา อปฺปสฺสาทาทินา จ ทูสิตภาโว, ยโต เต วิญฺญูนํ จิตฺตํ นาราเธนฺติ ฯ อถ วา อาทีนํ วาติ ปวตฺตตีติ **อาทีนโว,** ปรมกปณตา ฯ ตถา จ กามา ยถาตถํ ปจฺจเวกฺขนฺตานํ ปจฺจุปติฏฺฐนฺติ ฯ **ลามกภาโว**ติ อเสฏฺฐหิ เสวิตโพฺพ, เสฏฺฐหิ น เสวิตโพฺพ นิหีนภาโว ฯ **สํกิลิสฺสน**นฺติ วิพาธกตา อุปตาปกตา จ ฯ

เนกฺขเมฺม อานิสํสนฺติ เอตฺถ ''ยตฺตกา กาเมสุ อาทีนวา, ตปฺปฏิปกฺขโต ตตฺตกา เนกฺขเมฺม อานิสํสา ฯ อปิจ เนกฺขมฺมํ นาเมตํ อสมฺพาธํ อสํกิลิฏฺฐํ, นิกฺขนฺตํ กาเมหิ, นิกฺขนฺตํ กามสญฺญาย, นิกฺขนฺตํ กามวิตเกฺกหิ, นิกฺขนฺตํ กามปริฬาเหหิ, นิกฺขนฺตํ พฺยาปาทสญฺญายา''ติอาทินา นเยน เนกฺขเมฺม อานิสํเส ปกาเสสิ ฯ ปพฺพชฺชายํ ฌานาทีสุ จ คุเณ วิภาเวสิ วเณฺณสิ ฯ **กลฺลจิตฺต**นฺติ กมฺมนิยจิตฺตํ เหฏฺฐา ปวตฺติตเทสนาย อสฺสทฺธิยาทีนํ จิตฺตโทสานํ วิคตตฺตา อุปริ เทสนาย ภาชนภาวูปคเมน กมฺมกฺขมจิตฺตํ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ยสฺมา อสฺสทฺธิยาทโย จิตฺตสฺส โรคภูตา, ตทา เต วิคตา, ตสฺมา อาห **"อโรคจิตฺต"**นฺติ ฯ ทิฏฺฐิมานาทิกิเลสวิคเมน **มุทุจิตฺตํ** ฯ กามจฺฉนฺทาทิวิคเมน **วินีวรณจิตฺตํ** ฯ สมฺมาปฏิปตฺติยํ อุฬารปีติปาโมชฺชโยเคน **อุทคฺคจิตฺตํ** ฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา **ปสนฺนจิตฺตํ** ฯ ยทา ภควา อญฺญาสีติ สมฺพนฺโธ ฯ อถ วา **กลฺลจิตฺต**นฺติ กามจฺฉนฺทวิคเมน อโรคจิตฺตํ ฯ **มุทุจิตฺต**นฺติ พฺยาปาทวิคเมน เมตฺตาวเสน อกถินจิตฺตํ ฯ **วินีวรณจิตฺต**นฺติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิคเมน อวิเกฺขปโต เตน อปิหิตจิตฺตํ ฯ **อุทคฺคจิตฺต**นฺติ ถินมิทฺธวิคเมน สมฺปคฺคหิตวเสน อลีนจิตฺตํ ฯ **ปสนฺนจิตฺต**นฺติ วิจิกิจฺฉาวิคเมน สมฺมาปฏิปตฺติยํ อธิมุตฺตจิตฺตนฺติ เอวเมตฺถ เสสปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ

เสยฺยถาปีติอาทินา อุปมาวเสน สีหสฺส กิเลสปฺปหานํ อริยมคฺคุปฺปาทนญฺจ ทเสฺสติ ฯ **อปคตกาฬก**นฺติ วิคตกาฬกํ ฯ **สมฺมเทวา**ติ สุฏฺฐุเทว ฯ **รชน**นฺติ นีลปีตโลหิตาทิรงฺคชาตํ ฯ **ปฏิคฺคเณฺหยฺยา**ติ คเณฺหยฺย, ปภสฺสรํ ภเวยฺย ฯ **ตสฺมิํเยว อาสเน**ติ ตสฺสํเยว นิสชฺชายํ ฯ เอเตนสฺส ลหุวิปสฺสกตา ติกฺขปญฺญตา สุขปฺปฏิปทขิปฺปาภิญฺญตา จ ทสฺสิตา โหติ ฯ **วิรช**นฺติ อปายคมนียราครชาทีนํ วิคเมน วิรชํ ฯ อนวเสสทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉามลาปคเมน **วีตมลํ** ฯ ปฐมมคฺควชฺฌกิเลสรชาภาเวน วา **วิรชํ** ฯ ปญฺจวิธทุสฺสีลฺยมลวิคเมน **วีตมลํ ฯ ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนตฺถ**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ มคฺคญาณํ อสงฺขตธมฺมารมฺมณนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **"ตญฺหิ"**ติอาทิ ฯ ตตฺถ **ปฏิวิชฺฌนฺต**นฺติ อสโมฺมหปฺปฏิเวธวเสน ปฏิวิชฺฌนฺตํ ฯ เตนาห **"กิจฺจวเสนา"**ติ ฯ ตตฺริทํ อุปมาสํสนฺทนํ – วตฺถํ วิย จิตฺตํ, วตฺถสฺส อาคนฺตุกมเลหิ กิลิฏฺฐภาโว วิย จิตฺตสฺส ราคาทิมเลหิ สํกิลิฏฺฐภาโว, โธวนสิลาตลํ วิย อนุปุพฺพีกถา, อุทกํ วิย สทฺธา, อุทเกน เตเมตฺวา อูสโคมยฉาริกขาเรหิ กาฬเก สมฺมทฺทิตฺวา วตฺถสฺส โธวนปฺปโยโค วิย สทฺธาสิเนเหน เตเมตฺวา เตเมตฺวา สติสมาธิปญฺญาหิ โทเส สิถิเล กตฺวา สุตาทิวิธินา จิตฺตสฺส โสธเน วีริยารโมฺภ ฯ เตน ปโยเคน วเตฺถ กาฬกาปคโม วิย วีริยารเมฺภน กิเลสวิกฺขมฺภนํ, รงฺคชาตํ วิย อริยมโคฺค, เตน สุทฺธวตฺถสฺส ปภสฺสรภาโว วิย วิกฺขมฺภิตกิเลสสฺส จิตฺตสฺส มเคฺคน ปริโยทปนนฺติ ฯ

''ทิฏฺฐธโมฺม''ติ วตฺวา ทสฺสนํ นาม ญาณทสฺสนโต อญฺญมฺปิ อตฺถีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **"ปตฺตธโมฺม"**ติ วุตฺตํ ฯ ปตฺติ นาม ญาณสมฺปตฺติโต อญฺญาปิ วิชฺชตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **"วิทิตธโมฺม"**ติ วุตฺตํ ฯ สา ปเนสา วิทิตธมฺมตา ธเมฺมสุ เอกเทเสนปิ โหตีติ นิปฺปเทสโต วิทิตภาวํ ทเสฺสตุํ **"ปริโยคาฬฺหธโมฺม"**ติ วุตฺตํ ฯ เตนสฺส สจฺจาภิสโมฺพธํเยว ทีเปติ ฯ มคฺค

ญาณญฺหิ เอกาภิสมยวเสน ปริญฺญาทิกิจฺจํ สาเธนฺตํ นิปฺปเทเสน จตุสจฺจธมฺมํ สมนฺตโต โอคาฬฺหํ นาม โหติฯ เตนาห **“ทิฏฺฐ อริยสจฺจธมฺโม เอเตนาติ ทิฏฺฐธมฺโม”**ติฯ **ติณฺณา วิจิกิจฺฉา**ติ สปฺปฏิภยกนฺตารสทิสา โสฬสวตฺถุกา อฏฺฐวตฺถุกา จ ติณฺณา นิตฺติณฺณา วิจิกิจฺฉาฯ **วิคตา กถํกถา**ติ ปวตฺติอาทีสุ ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข’’ติ เอวํ ปวตฺติกา วิคตา สมุจฺฉินฺนา กถํกถาฯ สารชฺชกรานํ ปาปธมฺมานํ ปหีนตฺตา ตปฺปฏิปกฺเขสุ สีลาทิคุเณสุ ปติฏฺฐิตตฺตา **เวสารชฺชํ** วิสารทภาวํ เวยฺยตฺติยํ **ปตฺโต**ฯ อตฺตนา เอว ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐตฺตา น ปรํ ปเจฺจติ, น จสฺส ปโร ปเจฺจตโพฺพ อตฺถีติ **อปรปฺปจฺจโย**ฯ

อุทฺทิสิตฺวา กตนฺติ อตฺตานํ อุทฺทิสิตฺวา มารณวเสน กตํ นิพฺพตฺติตํ มํสํฯ **ปฏิจฺจกมฺม**นฺติ เอตฺถ กมฺม-สโทฺท กมฺมสาธโน อตีตกาลิโก จาติ อาห **“อตฺตานํ ปฏิจฺจกต”**นฺติฯ **นิมิตฺตกมฺมเสฺสตํ อธิวจนํ** ‘‘ปฏิจฺจ กมฺมํ ผุสตี’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๔.๗๕) วิยฯ **นิมิตฺตกมฺมสฺสา**ติ นิมิตฺตภาเวน ลทฺธพฺพกมฺมสฺสฯ กรณวเสน ปฏิจฺจกมฺมํ เอตฺถ อตฺถีติ มํสํ **ปฏิจฺจกมฺมํ** ยถา พุทฺธิ พุทฺธํฯ ตํ เอตสฺส อตฺถีติ พุโทฺธฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สีหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. อสฺสาชานียสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓-๑๔. ตติเย **สาเฐยฺยานี**ติ สฐตฺตานิฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตานิ ปนสฺส สาเฐยฺยาทีนิ กายจิตฺตุชุกตาปฏิปกฺขภูตา โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทสฺส ปวตฺติอาการวิเสสาฯ ตตฺถ ยสฺส กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน ฐาตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา ตเถว สปฺปฏิภยฏฺฐาเนว ฐสฺสามีติ น โหติ, วญฺจนาธิปฺปายภาวโต ฐาตุกามฏฺฐาเนเยว นิขาตตฺถโมฺภ วิย จตฺตาโร ปาเท นิจฺจาเลตฺวา ติฏฺฐติ, อยํ **สโฐ** นาม, อิมสฺส สาเฐยฺยสฺส ปากฏกรณํฯ ตถา ยสฺส กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน นิวตฺติตฺวา ขนฺธคตํ ปาเตตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา ตเถว ปาเตสฺสามีติ น โหติ, ปาเตตุกามฏฺฐาเนเยว นิวตฺติตฺวา ปาเตติ, อยํ **กูโฏ** นามฯ ยสฺส กาเลน วามโต, กาเลน ทกฺขิณโต, กาเลน อุชุมเคฺคเนว จ คนฺตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา ตเถว เอวํ กริสฺสามีติ น โหติ, ยทิจฺฉกํ คนฺตุกามฏฺฐาเนเยว กาเลน วามโต, กาเลน ทกฺขิณโต, กาเลน อุชุมคฺคํ คจฺฉติ, ตถา เลณฺฑํ วา ปสฺสาวํ วา วิสฺสเชฺชตุกามสฺส อิทํ ฐานํ สุสมฺมฏฺฐํ อากิณฺณมนุสฺสํ รมณียํฯ อิมสฺมิํ ฐาเน เอวรูปํ กาตุํ น ยุตฺตํ, ปุรโต คนฺตฺวา ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน กริสฺสามีติ น โหติ, ตเตฺถว กโรติ, อยํ **ชิโมฺห** นามฯ ยสฺส ปน กิสฺมิญฺจิ ฐาเน มคฺคา อุกฺกมฺม นิวตฺติตฺวา ปฏิมคฺคํ อาโรหิตุกามสฺส สโต ยํ ฐานํ มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ, ปุรโต คนฺตฺวา ตเตฺถว เอวํ กริสฺสามีติ น โหติ, ปฏิมคฺคํ อาโรหิตุกามฏฺฐาเนเยว มคฺคา อุกฺกมฺม นิวตฺติตฺวา ปฏิมคฺคํ อาโรหติ, อยํ **วโงฺก** นามฯ อิติ อิมํ จตุพฺพิธมฺปิ กิริยํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **“ยานิ โข ปนสฺส ตานิ สาเฐยฺยานิ…เป…. อาวิกตฺตา โหตี”**ติฯ จตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อสฺสาชานียสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๘. มลสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕-๑๘. ปญฺจเม (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๒๔๑) ยา กาจิ ปริยตฺติ วา สิปฺปํ วา ยสฺมา อสชฺฌายนฺตสฺส อนนุยุญฺชนฺตสฺส วินสฺสติ, นิรนฺตรํ วา น อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา **“อสชฺฌายมลา มนฺตา”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ฆราวาสํ วสนฺตสฺส อุฏฺฐายุฏฺฐาย ชิณฺณปฺปฏิสงฺขรณาทีนิ อก

โรนฺตสฺส ฆรํ นาม วินสฺสติ, ตสฺมา **“อนุฏฺฐานมลา ฆรา”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา คิหิสฺส วา ปพฺพชิตสฺส วา โกสชฺชวเสน สรีรปฺปชคฺคนํ วา ปริกฺขารปฺปฏิชคฺคนํ วา อกโรนฺตสฺส กาโย ทุพฺพโณฺณ โหติ, ตสฺมา **“มลํ วณฺณสฺส โกสชฺช”**นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน คาโว รกฺขนฺตสฺส ปมาทวเสน นิทฺทายนฺตสฺส วา กีฬนฺตสฺส วา ตา คาโว อติตฺถปกฺขนฺทนาทีหิ วา วาฬมิคโจราทิอุปทฺทเวน วา ปเรสํ สาลิเกฺขตฺตาทีนิ โอตริตฺวา ขาทนวเสน วา วินาสมาปชฺชนฺติ, สยมฺปิ ทณฺฑํ วา ปริภาสํ วา ปาปุณาติ, ปพฺพชิตํ วา ปน ฉทฺวาราทีนิ อรกฺขนฺตํ ปมาทวเสน กิเลสา โอตริตฺวา สาสนา จาเวนฺติ, ตสฺมา **“ปมาโท รกฺขโต มล”**นฺติ วุตฺตํฯ โส หิสฺส วินาสาวเหน มลฏฺฐานิยตฺตา **มลํ**ฯ

ทุจฺจริตนฺติ อติจาโรฯ อติจารินิญฺหิ อิตฺถึ สามิโกปิ เคหา นีหรติ, มาตาปิตูนํ สนฺติกํ คตมฺปิ ‘‘ตฺวํ กุลสฺส องฺคารภูตา, อกฺขีหิปิ น ทฏฺฐพฺพา’’ติ ตํ มาตาปิตโรปิ นีหรนฺติ, สา อนาถา วิจรนฺตี มหาทุกฺขํ ปาปุณาติฯ เตนสฺสา ทุจฺจริตํ **“มล”**นฺติ วุตฺตํฯ **ททโต**ติ ทายกสฺสฯ ยสฺส หิ เขตฺตกสนกาเล ‘‘อิมสฺมึ เขเตฺต สมฺปเนฺน สลากภตฺตาทีนิ ทสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวาปิ นิปฺผเนฺน สเสฺส มเจฺฉรํ อุปฺปชฺชิตฺวา จาคจิตฺตํ นิวาเรติ, โส มเจฺฉรวเสน จาคจิเตฺต อวิรุหเนฺต มนุสฺสสมฺปตฺติ, ทิพฺพสมฺปตฺติ, นิพฺพานสมฺปตฺตีติ ติโสฺส สมฺปตฺติโย น ลภติฯ เตน วุตฺตํ **“มเจฺฉรํ ททโต มล”**นฺติฯ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ เอเสว นโยฯ **ปาปกา ธมฺมา**ติ อกุสลา ธมฺมาฯ เต ปน อิธโลเก ปรโลเก จ มลเมวฯ **ตโต**ติ เหฏฺฐา วุตฺตมลโตฯ **มลตร**นฺติ อติเรกมลํฯ ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

มลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปหาราทสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม (อุทา. อฏฺฐ. ๔๕; สารตฺถ. ฏี. จูฬวคฺค ๓.๓๘๔) **อสุรา**ติ เทวา วิย น สุรนฺติ น กีฬนฺติ น วิโรจนฺตีติ อสุราฯ สุรา นาม เทวา, เตสํ ปฏิปกฺขาติ วา **อสุรา,** เวปจิตฺติปหาราทาทโย ฯ เตสํ ภวนํ สิเนรุสฺส เหฏฺฐาภาเคฯ เต ตตฺถ ปวิสนฺตา นิกฺขมนฺตา สิเนรุปาเท มณฺฑปาทีนิ นิมฺมินิตฺวา กีฬนฺตา อภิรมนฺติฯ สา ตตฺถ เตสํ อภิรติฯ อิเม คุเณ ทิสฺวาติ อาห **“เย ทิสฺวา ทิสฺวา อสุรา มหาสมุเทฺท อภิรมนฺตี”**ติฯ

ยสฺมา โลกิยา ชมฺพุทีโป, หิมวา ตตฺถ ปติฏฺฐิตสมุทฺททหปพฺพตา ตปฺปภวา นทิโยติ เอเตสุ ยํ ยํ น มนุสฺสโคจรํ, ตตฺถ สยํ สมฺมูฬฺหา อเญฺญปิ สโมฺมหยนฺติ, ตสฺมา ตตฺถ สโมฺมหวิธมนตฺถํ **“อยํ ตาว ชมฺพุทีโป”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ทสสหสฺสโยชนปริมาโณ อายามโต วิตฺถารโต จาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ **อุทเกน อโชฺฌตฺถโฏ** ตทุปโภคิสตฺตานํ ปุญฺญกฺขเยนฯ สุนฺทรทสฺสนํ กูฏนฺติ **สุทสฺสนกูฏํ,** ยํ โลเก **‘‘เหมกูฏ”**นฺติ วุจฺจติฯ **มูลคโนฺธ** กาลานุสาริยาทิฯ **สารคโนฺธ** จนฺทนาทิฯ **เผคฺคุคโนฺธ** สลลาทิฯ **ตจคโนฺธ** ลวงฺคาทิฯ **ปปฏิกาคโนฺธ** กปิตฺถาทิฯ **รสคโนฺธ** สชฺชุลสาทิฯ **ปตฺตคโนฺธ** ตมาลหิริเวราทิฯ **ปุปฺผคโนฺธ** นาคกุสุมาทิฯ **ผลคโนฺธ** ชาติผลาทิฯ **คนฺธคโนฺธ** สเพฺพสํ คนฺธานํ คโนฺธฯ ‘‘สพฺพานิ ปุถุลโต ปณฺณาส โยชนานิ, อายามโต ปน อุเพฺพธโต วิย ทฺวิโยชนสตาเนวา’’ติ วทนฺติฯ

มโนหรสิลาตลานีติ รตนมยตฺตา มนุเญฺญาสปานสิลาตลานิฯ **สุปฏิยตฺตานี**ติ ตทุปโภคิสตฺตานํ สาธารณกมฺมุนาว สุฏฺฐุ ปฏิยตฺตานิ สุสณฺฐิตานิ โหนฺติฯ มจฺฉกจฺฉปาทีนิ อุทกํ มลํ กโรนฺติ, ตทภาวโต **ผลิกสทิสนิมฺมโลทกานิ**ฯ ติริยโต ทีฆํ อุคฺคตกูฏนฺติ **“ติรจฺฉาน

ปพฺพต”นฺติ อาหฯ **ปุริมานิ นามโคตฺตานี**ติ เอตฺถ นที นินฺนคาติอาทิกํ โคตฺตํ, คงฺคา ยมุนาติอาทิกํ นามํฯ

สวมานาติ สนฺทมานาฯ **ปูรตฺต**นฺติ ปุณฺณภาโวฯ **มสารคลฺลํ** ‘‘จิตฺตผลิก’’นฺติปิ วทนฺติฯ **มหตํ ภูตาน**นฺติ มหนฺตานํ สตฺตานํฯ **ติมี ติมิงฺคลา ติมิติมิงฺคลา**ติ ติโสฺส มจฺฉชาติโยฯ ติมึ คิลนสมตฺถา ติมิงฺคลาฯ ติมิญฺจ ติมิงฺคลญฺจ คิลนสมตฺถา ติมิติมิงฺคลาติ วทนฺติฯ

มม สาวกาติ โสตาปนฺนาทิเก อริยปุคฺคเล สนฺธาย วทติฯ **น สํวสตี**ติ อุโปสถกมฺมาทิวเสน สํวาสํ น กโรติฯ **อุกฺขิปตี**ติ อปเนติฯ **วิมุตฺติรโส**ติ กิเลเสหิ วิมุจฺจนรโสฯ สพฺพา หิ สาสนสมฺปตฺติ ยาวเทว อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตสฺส วิมุตฺติอตฺถาฯ

รตนานีติ รติชนนฏฺเฐน รตนานิฯ สติปฏฺฐานาทโย หิ ภาวิยมานา ปุพฺพภาเคปิ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ นิพฺพเตฺตนฺติ, ปเคว อปรภาเคฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔) –

โลกิยรตนนิพฺพตฺตํ ปน ปีติปาโมชฺชํ น ตสฺส กลภาคมฺปิ อคฺฆติฯ อปิจ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนนฺติ ปวุจฺจติ’’ฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๒๒๓; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๕๐);

ยทิ จ จิตฺตีกตาทิภาเวน รตนํ นาม โหติ, สติปฏฺฐานาทีนํเยว ภูตโต รตนภาโวฯ โพธิปกฺขิยธมฺมานญฺหิ โส อานุภาโว, ยํ สาวกา สาวกปารมิญาณํ, ปเจฺจกพุทฺธา ปเจฺจกโพธิญาณํ, สมฺมาสมฺพุทฺธา สมฺมาสโมฺพธึ อธิคจฺฉนฺติ อาสนฺนการณตฺตาฯ อาสนฺนการณญฺหิ ทานาทิอุปนิสฺสโยติ เอวํ รติชนนฏฺเฐน จิตฺตีกตาทิอเตฺถน จ รตนภาโว โพธิปกฺขิยธมฺมานํ สาติสโยฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ตตฺริมานิ รตนานิ, เสยฺยถิทํฯ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ อารมฺมเณ โอกฺกนฺติตฺวา อุปฏฺฐานเฏฺฐน อุปฏฺฐานํ, สติเยว อุปฏฺฐานนฺติ **สติปฏฺฐานํ**ฯ อารมฺมณสฺส ปน กายาทิวเสน จตุพฺพิธตฺตา วุตฺตํ **‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’**ติฯ ตถา หิ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ สุภสุขนิจฺจอตฺตสญฺญานํ ปหานโต อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตภาวคฺคหณโต จ เนสํ กายานุปสฺสนาทิภาโว วิภโตฺตฯ

สมฺมา ปทหนฺติ เอเตน, สยํ วา สมฺมา ปทหติ, ปสตฺถํ สุนฺทรํ วา ปทหนฺตีติ **สมฺมปฺปธานํ,** ปุคฺคลสฺส วา สมฺมเทว ปธานภาวกรณโต **สมฺมปฺปธานํ** วีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตมฺปิ อนุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ อนุปฺปาทนปฺปหานวเสน อนุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทนฏฺฐาปนวเสน จ จตุกิจฺจสาธกตฺตา วุตฺตํ **‘‘จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา’’**ติฯ

อิชฺฌตีติ อิทฺธิ, สมิชฺฌติ นิปฺผชฺชตีติ อโตฺถฯ อิชฺฌนฺติ วา ตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิทฺธิฯ อิติ ปฐเมน อเตฺถน อิทฺธิ เอว ปาโทติ **อิทฺธิปาโท,** อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ ทุติเยน อเตฺถน อิทฺธิยา ปาโท ปติฏฺฐา อธิคมุปาโยติ **อิทฺธิปาโท**ฯ เตน หิ อุปรูปริวิเสสสงฺขาตํ อิทฺธึ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติฯ สฺวายํ อิทฺธิปาโท ยสฺมา ฉนฺทาทิเก จตฺตาโร อธิปติธเมฺม ธุเร เชฏฺฐเก กตฺวา นิพฺพตฺตียติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา’’**ติฯ

ปญฺจินฺทฺริยานีติ สทฺธาทีนิ ปญฺจ อินฺทฺริยานิฯ ตตฺถ อสฺสทฺธิยํ อภิภวิตฺวา อธิโมกฺขลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **สทฺธินฺทฺริยํ**ฯ โกสชฺชํ อภิภวิตฺวา ปคฺคหลกฺขเณ, ปมาทํ อภิภวิตฺวา อุปฏฺฐานลกฺขเณ, วิกฺเขปํ อภิภวิตฺวา อวิกฺเขปลกฺขเณ, อญฺญาณํ อภิภวิตฺวา ทสฺสนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **ปญฺญินฺทฺริยํ**ฯ

ตานิเยว อสฺสทฺธิยาทีหิ อนภิภวนียโต อกมฺปิยเฏฺฐน สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาเวน จ **พลานิ** เวทิตพฺพานิฯ

สตฺต โพชฺฌงฺคาติ โพธิยา, โพธิสฺส วา องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา**ฯ ยา หิ เอสา ธมฺมสามคฺคี ยาย โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขตฺตกิลมถานุโยคอุจฺเฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌติ, กิเลสนิทฺทาย วุฏฺฐหติ, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรตีติ **“โพธี”**ติ วุจฺจติฯ ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา องฺคาติปิ **โพชฺฌงฺคา** ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย วิยฯ โยเปส วุตฺตปฺปการาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโก **“โพธี”**ติ วุจฺจติฯ ตสฺส โพธิสฺส องฺคาติปิ **โพชฺฌงฺคา** เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ เตนาหุ โปราณา ‘‘พุชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส องฺคาติ โพชฺฌงฺคา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๔๖๖; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๑๘๒; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๗)ฯ ‘‘โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๒.๑๗) นเยนปิ โพชฺฌงฺคโตฺถ เวทิตพฺพฯ

อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคติ ตํตํมคฺควชฺฌหิ กิเลเสหิ อารกตฺตา, อริยภาวกรตฺตา, อริยผลปฺปฏิลาภกรตฺตา จ อริโยฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ อสฺส อตฺถิ, อฏฺฐ องฺคานิเยว วา อฏฺฐงฺคิโกฯ มาเรโนฺต กิเลเส คจฺฉติ นิพฺพานตฺถิเกหิ วา มคฺคียติ, สยํ วา นิพฺพานํ มคฺคตีติ มโคฺคติ เอวเมเตสํ สติปฏฺฐานาทีนํ อตฺถวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

โสตาปโนฺนติ มคฺคสงฺขาตํ โสตํ อาปชฺชิตฺวา ปาปุณิตฺวา ฐิโต, โสตาปตฺติผลโฏฺฐติ อโตฺถฯ **โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน**ติ โสตาปตฺติผลสฺส อตฺตปจฺจกฺขกรณาย ปฏิปชฺชมาโน ปฐมมคฺคโฏฺฐ, โย อฏฺฐมโกติปิ วุจฺจติฯ **สกทาคามี**ติ สกิเทว อิมํ โลกํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อาคมนสีโล ทุติยผลโฏฺฐฯ **อนาคามี**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน กามโลกํ อนาคมนสีโล ตติยผลโฏฺฐฯ โย ปน สทฺธานุสารี ธมฺมานุสารี เอกพีชีติเอวมาทิโก อริยปุคฺคลวิภาโค, โส เอเตสํเยว ปเภโทติฯ เสสํ วุตฺตนยสทิสเมวฯ

ปหาราทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุโปสถสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **ตทหุโปสเถ**ติ (อุทา. อฏฺฐ. ๔๕; สารตฺถ. ฏี. จูฬวคฺค ๓.๓๘๓) ตสฺมิํ อุโปสถทิวสภูเต อหนิฯ **อุโปสถกรณตฺถายา**ติ โอวาทปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิตุํฯ **อุทฺธสฺตํ อรุณ**นฺติ อรุณุคฺคมนํฯ **อุทฺทิสตุ, ภเนฺต, ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข**นฺติ เถโร ภควนฺตํ ปาติโมกฺขุทฺเทสํ ยาจิฯ ตสฺมิํ กาเล ‘‘น, ภิกฺขเว, อนุโปสเถ อุโปสโถ กาตโพฺพ’’ติ (มหาว. ๑๓๖) สิกฺขาปทสฺส อปญฺญตฺตตฺตาฯ กสฺมา ปน ภควา ติยามรตฺติํ วีตินาเมสิ ? ตโต ปฏฺฐาย โอวาทปาติโมกฺขํ อนุทฺทิสิตุกาโม ตสฺส วตฺถุํ ปากฏํ กาตุํฯ **อทฺทสา**ติ กถํ อทฺทส? อตฺตโน เจโตปริยญาเณน ตสฺสํ ปริสติ ภิกฺขูนํ จิตฺตานิ ปริชานโนฺต ตสฺส ทุสฺสีลสฺส จิตฺตํ ปสฺสิฯ ยสฺมา ปน จิ

เตฺต ทิเฏฺฐ ตํสมงฺคีปุคฺคโล ทิโฏฺฐ นาม โหติ, ตสฺมา **“อทฺทสา โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตํ ปุคฺคลํ ทุสฺสีล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยเถว หิ อนาคเต สตฺตสุ ทิวเสสุ ปวตฺตํ ปเรสํ จิตฺตํ เจโตปริยญาณลาภี ชานาติ, เอวํ อตีเตปีติฯ **มชฺเฌ ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิสินฺน**นฺติ สงฺฆปริยาปนฺนํ วิย ภิกฺขุสงฺฆสฺส อโนฺต นิสินฺนํฯ **ทิโฏฺฐสี**ติ อยํ น ปกตโตฺตติ ภควตา ทิโฏฺฐ อสิฯ ยสฺมา จ เอวํ ทิโฏฺฐ, ตสฺมา นตฺถิ เต ตว ภิกฺขูหิ สทฺธิํ เอกกมฺมาทิสํวาโสฯ ยสฺมา ปน โส สํวาโส ตว นตฺถิ, ตสฺมา อุเฏฺฐหิ, อาวุโสติ เอวเมตฺถ ปทโยชนา เวทิตพฺพาฯ

ตติยมฺปิ โข โส ปุคฺคโล ตุณฺหี อโหสีติ อเนกวารํ วตฺวาปิ ‘‘เถโร สยเมว นิพฺพิโนฺน โอรมิสฺสตี’’ติ วา, ‘‘อิทานิ อิเมสํ ปฏิปตฺติํ ชานิสฺสามี’’ติ วา อธิปฺปาเยน ตุณฺหี อโหสิฯ **พาหายํ คเหตฺวา**ติ ‘‘ภควตา มยา จ ยาถาวโต ทิโฏฺฐ, ยาวตติยํ ‘อุเฏฺฐหิ, อาวุโส’ติ จ วุโตฺต น วุฎฺฐาติ, อิทานิสฺส นิกฺกฑฺฒนกาโล, มา สงฺฆสฺส อุโปสถนฺตราโย อโหสี’’ติ ตํ พาหายํ อคฺคเหสิ, ตถา คเหตฺวาฯ **พหิ ทฺวารโกฎฺฐกา นิกฺขาเมตฺวา**ติ ทฺวารโกฎฺฐกา ทฺวารสาลาโต นิกฺขาเมตฺวาฯ **พหี**ติ ปน นิกฺขามิตฎฺฐานทสฺสนํฯ อถ วา **พหิทฺวารโกฎฺฐกา**ติ พหิทฺวารโกฎฺฐกโตปิ นิกฺขาเมตฺวา, น อโนฺตทฺวารโกฎฺฐกโต เอวฯ อุภยตฺถาปิ วิหารโต พหิกตฺวาติ อโตฺถฯ **สูจิฆฎิกํ ทตฺวา**ติ อคฺคฬสูจิญฺจ อุปริฆฎิกญฺจ อาทหิตฺวา, สุฎฺฐุตรํ กวาฎํ ถเกตฺวาติ อโตฺถฯ **ยาว พาหาคหณาปิ นามา**ติ อิมินา ‘‘อปริสุทฺธา, อานนฺท, ปริสา’’ติ วจนํ สุตฺวา เอว หิ เตน ปกฺกมิตพฺพํ สิยา, เอวํ อปกฺกมิตฺวา ยาว พาหาคหณาปิ นาม โส โมฆปุริโส อาคเมสฺสติ, อจฺฉริยมิทนฺติ ทเสฺสติฯ อิทญฺจ ครหนจฺฉริยเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

อถ ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘อิทานิ ภิกฺขุสเงฺฆ อพฺพุโท ชาโต, อปริสุทฺธา ปุคฺคลา อุโปสถํ อาคจฺฉนฺติ, น จ ตถาคตา อปริสุทฺธาย ปริสาย อุโปสถํ กโรนฺติ, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสนฺติฯ อนุทฺทิสเนฺต จ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุโปสโถ ปจฺฉิชฺชติฯ ยํนูนาหํ อิโต ปฏฺฐาย ภิกฺขูนํเยว ปาติโมกฺขุทฺเทสํ อนุชาเนยฺย’’นฺติฯ เอวํ ปน จิเนฺตตฺวา ภิกฺขูนํเยว ปาติโมกฺขุทฺเทสํ อนุชานิฯ เตน วุตฺตํ **“อถ โข ภควา…เป…. ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺยาถา”**ติฯ ตตฺถ **น ทานาหํ**นฺติ อิทานิ อหํ อุโปสถํ น กริสฺสามิ, ปาติโมกฺขํ น อุทฺทิสิสฺสามีติ ปเจฺจกํ **น**-กาเรน สมฺพโนฺธฯ ทฺวิธญฺหิ ปาติโมกฺขํ – อาณาปาติโมกฺขํ, โอวาทปาติโมกฺขนฺติ ฯ เตสุ ‘‘สุณาตุ เม, ภเนฺต’’ติอาทิกํ (มหาว. ๑๓๔) อาณาปาติโมกฺขํฯ ตํ สาวกาว อุทฺทิสนฺติ, น พุทฺธา, ยํ อนฺวทฺธมาสํ อุทฺทิสียติฯ ‘‘ขนฺตี ปรมํ…เป…. สพฺพปาปสฺส อกรณํ…เป…. อนูปวาโท อนูปฆาโต…เป…. เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓-๑๘๕; อุทา. ๓๖; เนตฺติ. ๓๐) อิมา ปน ติโสฺส คาถา โอวาทปาติโมกฺขํ นามฯ ตํ พุทฺธาว อุทฺทิสนฺติ, น สาวกา, ฉนฺนมฺปิ วสฺสานํ อจฺจเยน อุทฺทิสนฺติฯ ทีฆายุกพุทฺธานญฺหิ ธรมานกาเล อยเมว ปาติโมกฺขุทฺเทโส, อปฺปายุกพุทฺธานํ ปน ปฐมโพธิยํเยวฯ ตโต ปรํ อิตโรฯ ตญฺจ โข ภิกฺขูเยว อุทฺทิสนฺติ, น พุทฺธา, ตสฺมา อมฺหากมฺปิ ภควา วีสติวสฺสมตฺตํ อิมํ โอวาทปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิตฺวา อิมํ อนฺตรายํ ทิสฺวา ตโต ปรํ น อุทฺทิสิฯ **อฎฺฐาน**นฺติ อการณํฯ **อนวกาโส**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ การณญฺหิ ยถา ติฎฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ‘‘ฐาน’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ ‘‘อวกาโส’’ติปิ วุจฺจติฯ **ย**นฺติ กิริยาปรามสนํฯ

อฎฺฐิเม, ภิกฺขเว, มหาสมุเทฺทติ โก อนุสนฺธิ? ยฺวายํ อปริสุทฺธาย ปริสาย ปาติโมกฺขสฺส อนุเทฺทโส วุโตฺต, โส อิมสฺมิํ ธมฺมวินเย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺมติ ตํ อปเรหิปิ สตฺตหิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺมหิ สทฺธิํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุกาโม ปฐมํ ตาว เตสํ อุปมาภาเวน มหาสมุทฺเท อฎฺฐ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺม ทเสฺสโนฺต สตฺถา ‘‘อฎฺฐิเม, ภิกฺขเว, มหาสมุเทฺท’’ติอาทิมาหฯ

อุโปสถสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. คหปติวโคฺค

๑-๗. ปฐมอุคฺคสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑-๒๗. ตติยสฺส ปฐมทุติเยสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ ตติเย ‘‘หตฺถโค’’ติ วตฺตเพฺพ **“หตฺถโก”**ติ วุตฺตํฯ โส หิ ราชปุริสานํ หตฺถโต ยกฺขสฺส หตฺถํ, ยกฺขสฺส หตฺถโต ภควโต หตฺถํ , ภควโต หตฺถโต ปุน ราชปุริสานํ หตฺถํ คตตฺตา นามโต **หตฺถโก อาฬวโก**ติ ชาโตฯ เตนาห **“อาฬวกยกฺขสฺส หตฺถโต หเตฺถหิ สมฺปฏิจฺฉิตตฺตา หตฺถโกติ ลทฺธนาโม ราชกุมาโร”**ติฯ จตุตฺถาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปฐมอุคฺคสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทุติยพลสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม ขีณาสวสฺส สเพฺพสํ สงฺขารานํ อนิจฺจตา อสโมฺมหวเสน กิจฺจโต มคฺคปญฺญาย สุปฺปฏิวิทฺธา, วิปสฺสนาย อารมฺมณกรณวเสนปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญายา”**ติฯ **อิเม กามา**ติ เทฺวปิ กาเม วทติฯ กิเลสวเสน อุปฺปชฺชมาโน หิ ปริฬาโห วตฺถุกามสนฺนิสฺสโย วตฺถุกามวิสโย วาติ เทฺวปิ สปริฬาหเฏฺฐน องฺคารกาสุ วิยาติ **“องฺคารกาสูปมา”**ติ วุตฺตาฯ อโนฺต วุจฺจติ ลามกเฏฺฐน ตณฺหา, พฺยนฺตํ วิคตนฺตํ ภูตนฺติ **พฺยนฺติภูต**นฺติ อาห **“วิคตนฺตภูต”**นฺติ, นิตฺตณฺหนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยพลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม ยสฺมา มหิทฺธิกเปตา เทวาสุรานํ อาวาหํ คจฺฉนฺติ, วิวาหํ น คจฺฉนฺติ, ตสฺมา เปตฺติวิสเยเนว อสุรกาโย คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ เปตาสุรา ปน เปตา เอวาติ เตสํ เปเตหิ สงฺคโห อวุตฺตสิโทฺธวฯ

อกฺขณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อนุรุทฺธมหาวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อปฺปิจฺฉสฺสา**ติ น อิจฺฉสฺสฯ อภาวโตฺถ เหตฺถ **อปฺป**สโทฺท ‘‘อปฺปฑํสมกสวาตาตปา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๑๑) วิยฯ ปจฺจเยสุ อปฺปิโจฺฉ **ปจฺจยปฺปิโจฺฉ,** จีวราทิปจฺจเยสุ อิจฺฉารหิโตฯ **อธิคมปฺปิโจฺฉ**ติ ฌานาทิอธิคมวิภาวเน อิจฺฉารหิโต ฯ **ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ**ติ ปริยตฺติยํ พาหุสจฺจวิภาวเน อิจฺฉารหิโตฯ **ธุตงฺคปฺปิโจฺฉ**ติ ธุตเงฺคสุ อปฺปิโจฺฉ ธุตงฺคภาววิภาวเน อิจฺฉารหิโตฯ **สนฺตคุณนิคฺหเนนา**ติ อตฺตนิ สํวิชฺชมานานํ ฌานาทิคุณานเญฺจว พาหุสจฺจคุณสฺส ธุตงฺคคุณสฺส จ นิคฺหเนน ฉาทเนนฯ **สมฺปชฺชตี**ติ นิปฺผชฺชติ สิชฺฌติฯ **โน มหิจฺฉสฺสา**ติ มหติยา อิจฺฉาย สมนฺนาคตสฺส โน สมฺปชฺชติ อนุธมฺมสฺสปิ อนิปฺผชฺชนโตฯ **ปวิวิตฺตสฺสา**ติ ปกาเรหิ วิวิตฺตสฺสฯ เตนาห **“กายจิตฺตอุปธิวิเวเกหิ วิวิตฺตสฺสา”**ติฯ **อารมฺภวตฺถุวเสนา**ติ ภาวนาภิโยควเสน เอกีภาโวว กายวิเวโกติ อธิเปฺปโต, น คณสงฺคณิกาภาวมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **กมฺม**นฺติ โยคกมฺมํฯ

สเตฺตหิ กิเลเสหิ จ สงฺคณนํ สโมธานํ สงฺคณิกา, สา อารมิตพฺพเฏฺฐน อาราโม เอตสฺสาติ **สงฺคณิการาโม,** ตสฺสฯ เตนาห **“คณสงฺคณิกาย เจวา**”ติอาทิฯ **อารทฺธวีริยสฺสา**ติ ปคฺคหิตวีริยสฺสฯ ตญฺจ โข อุปธิวิเวเก นินฺนตาวเสน ‘‘อยํ ธโมฺม’’ติ วจนโตฯ เอส นโย อิตเรสุปิฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตํเยว หิ สมาธานํ อิธาธิเปฺปตํ, ตถา ปญฺญาปิฯ กมฺมสฺส-กตปญฺญาย หิ ฐิโต กมฺมวเสน ภเวสุ นานปฺปกาโร อนโตฺถติ ชานโนฺต กมฺมกฺขยกรํ ญาณํ อภิปเตฺถติ, ตทตฺถญฺจ อุสฺสาหํ กโรติฯ มานาทโย สตฺตสนฺตานํ สํสาเร ปปเญฺจนฺติ วิตฺถาเรนฺตีติ **ปปญฺจา**ติ อาห **“ตณฺหามานทิฏฺฐิปปญฺจรหิตตฺตา**”ติอาทิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อนุรุทฺธมหาวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

คหปติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทานวโคฺค

๑-๔. ปฐมทานสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๑-๓๔. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อาสชฺชา**ติ ยสฺส เทติ, ตสฺส อาคมนเหตุ เตน สมาคมนิมิตฺตํฯ **ภยา**ติ ภยเหตุฯ นนุ ภยํ นาม ลทฺธกามตาราคาทโย วิย เจตนาย อวิสุทฺธิกรํ, ตํ กสฺมา อิธ คหิตนฺติ? นยิทํ ตาทิสํ โวหารภยาทิํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **“อยํ อทายโก อการโก”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อทาสิ เม**ติ ยํ ปุพฺเพ กตํ อุปการํ จินฺเตตฺวา ทียติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ทสฺสติ เม**ติ ปจฺจุปการาสีสาย ยํ ทียติ, ตํ สนฺธาย วทติฯ **สาหุ ทาน**นฺติ ทานํ นาเมตํ ปณฺฑิตปญฺญตฺตนฺติ สาธุสมาจาเร ฐตฺวา เทติฯ **อลงฺการตฺถ**นฺติ อุปโสภนตฺถํฯ ทานญฺหิ ทตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปาโมชฺชปีติโสมนสฺสาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, โลภโทสอิสฺสามเจฺฉราทโยปิ วิทูรี ภวนฺติฯ อิทานิ ทานํ อนุกูลธมฺมปริพฺรูหเนน ปจฺจนีกธมฺมวิทูรีกรเณน จ ภาวนาจิตฺตสฺส อุปโสภนาย จ ปริกฺขาราย จ โหตีติ **“อลงฺการตฺถเญฺจว ปริกฺขารตฺถญฺจ เทตี”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“ทานญฺหิ จิตฺตํ มุทุํ กโรตี”**ติอาทิฯ **มุทุจิตฺโต โหติ** ลทฺธา ทายเก ‘‘อิมินา มยฺหํ สงฺคโห กโต’’ติ, ทาตาปิ ลทฺธริฯ เตน วุตฺตํ **“อุภินฺนมฺปิ จิตฺตํ มุทุํ กโรตี”**ติฯ

อทนฺตทมนนฺติ อทนฺตา อนสฺสวาปิสฺส ทาเนน ทนฺตา อสฺสวา โหนฺติ, วเส วตฺตนฺติฯ **อทานํ ทนฺตทูสก**นฺติ อทานํ ปุพฺเพ ทนฺตานํ อสฺสวานมฺปิ วิฆาตุปฺปาทเนน จิตฺตํ ทูเสติฯ **อุนฺนมนฺติ** ทายกา ปิยํวทา จ ปเรสํ ครุจิตฺตีการฏฺฐานตายฯ **นมนฺติ**ปฏิคฺคาหกา ทาเนน ปิยวาจาย จ ลทฺธสงฺคหาสงฺคาหกานํฯ

จิตฺตาลงฺการทานเมว อุตฺตมํ อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย สุปริสุทฺธตาย คุณวิเสสปจฺจยตาย จฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปฐมทานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทานูปปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **ทานปจฺจยา**ติ ทานการณา, ทานมยปุญฺญสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตาติ อโตฺถฯ **อุปฺปตฺติโย**ติ มนุเสฺสสุ เทเวสุ จ นิพฺพตฺติโยฯ **ฐเปตี**ติ เอกวารเมว อนุปฺปชฺชิตฺวา ยถา อุปริ เตเนวากาเรน ปวตฺตติ, เอวํ ฐเปติฯ ตเทว จสฺส อธิฏฺฐานนฺติ อาห **“ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ **วเฑฺฒตี**ติ พฺรูเหติ น หาเปติฯ **วิมุตฺต**นฺติ อธิมุตฺตํ, นินฺนํ โปณํ ปพฺภารนฺติ อโตฺถฯ **วิมุตฺต**นฺติ วา วิสฺสฏฺฐํฯ นิปฺปริยายโต **อุตฺตริ** นาม ปณีตํ มเชฺฌปิ หีนมชฺฌิมวิภาคสฺส ลพฺภนโตติ วุตฺตํ **“อุตฺตริ อภาวิตนฺติ ตโต อุปริมคฺคผลตฺถาย อภาวิต”**นฺติฯ **สํวตฺตติ** ตถาปณิหิตํ ทานมยํ จิตฺตํฯ ยํ ปน ปาฬิยํ **“ตญฺจ โข”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ ตตฺรุปปตฺติยา วิพนฺธกรทุสฺสีลฺยาภาวทสฺสนปรํ ทฏฺฐพฺพํ, น ทานมยสฺส ปุญฺญสฺส เกวลสฺส ตํสํวตฺตนตาทสฺสนปรนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สมุจฺฉินฺนราคสฺสา**ติ สมุจฺฉินฺนกามราคสฺสฯ ตสฺส หิ สิยา พฺรหฺมโลเก อุปฺปตฺติ, น สมุจฺฉินฺนภวราคสฺสฯ วีตราคคฺคหเณน เจตฺถ กาเมสุ วีตราคตา อธิเปฺปตา, ยาย พฺรหฺมโลกูปปตฺติ สิยาฯ เตนาห **“ทานมเตฺตเนวา”**ติอาทิฯ ยทิ เอวํ ทานํ ตตฺถ กิมตฺถิยนฺติ อาห **“ทานํ ปนา”**ติอาทิฯ **ทาเนน มุทุจิตฺต**ติ พทฺธาฆาเต เวริปุคฺคเลปิ อตฺตโน ทานสมฺปฏิจฺฉเนน มุทุภูตจิโตฺตฯ

ทานูปปตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปุญฺญกิริยวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉฏฺเฐ ปุชฺชภวผลํ นิพฺพเตฺตนฺติ, อตฺตโน สนฺตานํ ปุนนฺตีติ วา ปุญฺญานิ จ ตานิ เหตุปจฺจเยหิ กตฺตพฺพโต กิริยา จาติ ปุญฺญกิริยา, ตาเยว จ เตสํ เตสํ ปิยมนาปตาทิอานิสํสานํ วตฺถุภาวโต **ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ**ฯ

อนุจฺฉินฺนภวมูลสฺส อนุคฺคหวเสน, ปูชาวเสน วา อตฺตโน เทยฺยธมฺมสฺส ปรสฺส ปริจฺจาคเจตนา ทียติ เอเตนาติ ทานํ, ทานเมว **ทานมยํ**ฯ ปทปูรณมตฺตํ มย-สโทฺทฯ จีวราทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕), อนฺนาทีสุ วา ทสสุ ทานวตฺถูสุ, รูปาทีสุ วา ฉสุ อารมฺมเณสุ ตํ ตํ เทนฺตสฺส เตสํ อุปฺปาทนโต ปฏฺฐาย ปุพฺพภาเค ปริจฺจาคกาเล ปจฺฉา โสมนสฺสจิเตฺตน อนุสฺสรเณ จาติ ตีสุ กาเลสุ ปวตฺตเจตนา **ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ** นามฯ

นิจฺจสีลอุโปสถสีลาทิวเสน ปญฺจ อฏฺฐ ทส วา สีลานิ สมาทิยนฺตสฺส ‘‘สีลปูรณตฺถํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติ วิหารํ คจฺฉนฺตสฺส ปพฺพชนฺตสฺส, มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ‘‘ปพฺพชิโต วตมฺหิ สาธุ สุฏฺฐู’’ติ อาวเชฺชนฺตสฺส, สทฺธาย ปาติโมกฺขํ ปริปูเรนฺตสฺส, ปญฺญาย จีวราทิเก ปจฺจเย ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส, สติยา อาปาถคเตสุ รูปาทีสุ จกฺขุทฺวาราทีนิ สํวรนฺตสฺส, วีริเยน อาชีวํ โสเธนฺตสฺส จ ปวตฺตเจตนา สีลติ, สีเลตีติ วา **สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ** นามฯ

ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๔๘) วุเตฺตน วิปสฺสนามเคฺคน จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตสฺส, โสตํ…เป…. ฆานํ…เป…. ชิวฺหํ…เป…. กายํ…เป…. รูเป…เป…. ธเมฺม…เป…. จกฺขุวิญฺญาณํ…เป…. มโนวิญฺญาณํ…เป…. จกฺขุสมฺผสฺสํ …เป…. มโนสมฺผสฺสํ…เป…. จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป…. ชรามรณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตสฺส ยา เจตนา, ยา จ ปถวีกสิณาทีสุ สพฺพาสุ อฏฺฐตฺตึสาย อารมฺมเณสุ ปวตฺตา ฌานเจตนา, ยา จ อนวเชฺชสุ กมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐาเนสุ ปริจยมนสิการาทิวเสน ปวตฺตา เจตนา, สพฺพา สา ภาเวติ เอตายาติ ภาวนามยํ วุตฺตนเยน ปุญฺญกิริยวตฺถุ จาติ **ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ**ฯ

เอกเมกเญฺจตฺถ ยถารหํ ปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย กโรนฺตสฺส กายกมฺมํ โหติฯ ตทตฺถํ วาจํ นิจฺฉาเรนฺตสฺส วจีกมฺมํฯ กายงฺคํ วาจงฺคญฺจ อโจเปตฺวา มนสา จินฺตยนฺตสฺส มโนกมฺมํฯ อนฺนาทีนิ เทนฺตสฺส จาปิ ‘‘อนฺนทานาทีนิ เทมี’’ติ วา, ทานปารมึ อาวเชฺชตฺวา วา ทานกาเล ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติฯ ยถา หิ เกวลํ ‘‘อนฺนทานาทีนิ เทมี’’ติ ทานกาเล ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติ, เอวํ ‘‘อิทํ ทานมยํ สมฺมาสโมฺพธิยา ปจฺจโย โหตู’’ติ ทานปารมึ อาวเชฺชตฺวา ทานกาเลปิ ทานสีเสเนว ปวตฺติตตฺตาฯ วตฺตสีเส ฐตฺวา ททโนฺต ‘‘เอตํ ทานํ นามมยฺหํ กุลวํสเหตุ ปเวณิจาริตฺต’’นฺติ จาริตฺตสีเสน วา เทโนฺต จาริตฺตสีลตฺตา สีลมยํฯ ขยโต วยโต สมฺมสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ททโต ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติฯ ยถา หิ เทยฺยธมฺมปริจฺจาควเสน วตฺตมานาปิ ทานเจตนา วตฺตสีเส ฐตฺวา ททโต สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติ ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส อปรภาเค เจตนาย จ ตถาปวตฺตตฺตาฯ

ปุญฺญกิริยวตฺถุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. สปฺปุริสทานสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๗-๓๘. สตฺตเม **วิเจยฺย เทตี**ติ เอตฺถ เทฺว วิจินนานิ ทกฺขิเณยฺยวิจินนํ, ทกฺขิณาวิจินนญฺจฯ เตสุ วิปนฺนสีเล อิโต พหิทฺธา ปญฺจนวุติ ปาสณฺฑเภเท จ ทกฺขิเณยฺเย ปหาย สีลาทิคุณสมฺปนฺนานํ สาสเน ปพฺพชิตานํ ทานํ **ทกฺขิเณยฺยวิจินนํ** นามฯ ลามกลามเก ปจฺจเย อปเนตฺวา ปณีตปณีเต วิจินิตฺวา เตสํ ทานํ **ทกฺขิณาวิจินนํ** นามฯ เตนาห **''อิมสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตี''**ติอาทิฯ อฏฺฐเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

สปฺปุริสทานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. อภิสนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙-๔๐. นวเม **ปุญฺญาภิสนฺทา**ติ ปุญฺญนทิโยฯ **กุสลาภิสนฺทา**ติ กุสลานํ ปวาหาฯ **สุขสฺสาหารา**ติ สุขปจฺจยาฯ อคฺคานีติ ญาตตฺตา **อคฺคญฺญานิ**ฯ จิรรตฺตํ ญาตตฺตา **รตฺตญฺญานิ**ฯ อริยานํ สาธูนํ วํสานีติ ญาตตฺตา **วํสญฺญานิ**ฯ โปราณานํ อาทิปุริสานํ เอตานีติ **โปราณานิ**ฯ สพฺพโส เกนจิปิ ปกาเรน สาธูหิ น กิณฺณานิ น ขิตฺตานิ ฉฑฺฑิตานีติ **อสํกิณฺณานิ**ฯ อยญฺจ นโย เนสํ ยถา อตีเต, เอวํ เอตรหิ อนาคเต จาติ อาห **''อสํกิณฺณปุพฺพานิ น สํกิยนฺติ น สํกิยิสฺสนฺตี''**ติฯ ตโต เอว **อปฺปฏิกุฏฺฐานิ**ฯ น หิ กทาจิ วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา หิํสาทิปาปธมฺมํ อนุชานนฺติฯ **อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ เทตี**ติ สเพฺพสุ ภูเตสุ นิหิตทณฺฑตฺตา สกลสฺสปิ สตฺตกายสฺส ภยาภาวํ เทติฯ **อเวร**นฺติ เวราภาวํฯ **อพฺยาพชฺฌ**นฺติ นิทฺทุกฺขตํฯ เอวเมตฺถ สเงฺขปโต ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ ทสเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อภิสนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทานวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุโปสถวโคฺค

๑-๘. สํขิตฺตูโปสถสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๑-๔๘. ปญฺจมสฺส ปฐมาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ ฉฏฺเฐ (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๖๕) ปญฺจ องฺคานิ เอตสฺสาติ ปญฺจงฺคํ, ปญฺจงฺคเมว ปญฺจงฺคิกํ, ตสฺส **ปญฺจงฺคิกสฺส**ฯ มหตี ททฺทรี วีณาวิเสโสปิ **อาตตเมวา**ติ **“จมฺมปริโยนเทฺธสู”**ติ วิเสสนํ กตํฯ **เอกตลตูริยํ** กุมฺภถุนททฺทริกาทิฯ **อุภยตลํ** เภริมุทิงฺคาทิฯ จมฺมปริโยนทฺธํ หุตฺวา วินิพทฺธํ **อาตตวิตตํ**ฯ **สพฺพโส ปริโยนทฺธํ** นาม จตุรสฺสอมฺพณํ ปณวาทิ จฯ โคมุขีอาทีนมฺปิ เอเตฺถว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **วํสาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺขาทีนํ สงฺคโหฯ **สมฺมาที**ติ สมฺมตาฬกํสตาฬสิลาสลากตาฬาทิฯ ตตฺถ **สมฺมตาฬํ** นาม ทนฺตมยตาฬํฯ **กํสตาฬํ** โลหมยํฯ สิลามยํ อโยปเตฺตน จ วาทนตาฬํ **สิลาสลากตาฬํ**ฯ **สุมุจฺฉิตสฺสา**ติ สุฏฺฐุ ปฏิยตฺตสฺสฯ **ปมาเณ**ติ นาติทฬฺหนาติสิถิลสงฺขาเตมชฺฌิเม มุจฺฉนาปมาเณฯ **เฉโก**ติ ปฏุ ปโฏฺฐฯ โส จสฺส ปฏุภาโว มโนหโรติ อาห **“สุนฺทโร”**ติฯ **รเณฺชตุ**นฺติ ราคํ อุปฺปาเทตุํฯ **ขมเตวา**ติ โรจเตวฯ **น นิพฺพินฺทตี**ติ น ตเชฺชติ, โสตสุขภาวโต ปิยายิตโพฺพว โหติฯ

ภตฺตารํ นาติมญฺญตีติ สามิกํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ มนสาปิ น ปเตฺถติฯ **อุฏฺฐาหิกา**ติ อุฏฺฐานวีริยสมฺปนฺนาฯ **อนลสา**ติ นิโกฺกสชฺชาฯ **สงฺคหิตปริชฺชนา**ติ สมฺมานนาทีหิ เจว ฉณาทีสุ เปเสตพฺพ-ปิยภณฺฑาทิปณฺณาการเปสนาทีหิ จ สงฺคหิตปริชนาฯ อิธ **ปริชโน** นาม สามิกสฺส เจว อตฺตโน จ ญาติชโนฯ **สมฺภต**นฺติ กสิวณิชฺชาทีนิ กตฺวา อาภตธนํฯ สตฺตมฏฺฐมานิ อุตฺตานตฺถานิฯ

สํขิตฺตูโปสถสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ปฐมอิธโลกิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๙-๕๐. นวเม **อิธโลกวิชยายา**ติ อิธโลกวิชินนตฺถาย อภิภวตฺถายฯ โย หิ ทิฏฺฐธมฺมิกํ อนตฺถํ ปริวชฺชนวเสน อภิภวติ, ตโต เอว ตทตฺถํ สมฺปาเทติ, โส อิธโลกวิชยาย ปฏิปโนฺน นาม โหติ ปจฺจตฺถิกนิคฺคณฺหนโต สทตฺถสมฺปาทนโต จฯ เตนาห **“อยํส โลโก อารโทฺธ โหตี”**ติฯ (ปสํสาวหโต ตยิทํ ปสํสาวหนํ กิตฺติสเทฺทน อิธโลเก สทฺทานํ จิตฺตโตสนวิเทฺธยฺยภาวาปาทเนน จ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ) **สุสํวิหิตกมฺมโนฺต**ติ ยาคุภตฺตปจนกาลาทีนิ อนติกฺกมิตฺวา ตสฺส ตสฺส สาธุกํ กรเณน สุฏฺฐุ สํวิหิตกมฺมโนฺตฯ **ปรโลกวิชยายา**ติ ปรโลกสฺส วิชินนตฺถาย อภิภวตฺถายฯ โย หิ สมฺปรายิกํ อนตฺถํ ปริวชฺชนวเสน อภิภวติ, ตโต เอว ตทตฺถํ สมฺปาเทติ, โส ปรโลกวิชยาย ปฏิปโนฺน นาม โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ปฐมอิธโลกิกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุโปสถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. โคตมีวโคฺค

๑-๓. โคตมีสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๑-๕๓. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม (สารตฺถ. ฏี. จูฬวคฺค ๓.๔๐๒) **โคตมี**ติ โคตฺตํฯ นามกรณทิวเส ปนสฺสา ลทฺธสกฺการา พฺราหฺมณา ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘สเจ อยํ ธีตรํ ลภิสฺสติ, จกฺกวตฺติรโญฺญ มเหสี ภวิสฺสติฯ สเจ ปุตฺตํ ลภิสฺสติ, จกฺกวตฺติราชา ภวิสฺสตีติ อุภยถาปิ มหตีเยวสฺสา ปชา ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากรึสุฯ อถสฺสา ‘‘มหาปชาปตี’’ติ นามํ อกํสุฯ เตนาห **‘‘ปุตฺตปชาย เจว ธีตุปชาย จ มหนฺตตฺตา เอวํลทฺธนามา’’**ติฯ

> ‘‘อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาตํ, ชนํ ปสฺสถ เมธคํ;
> สํเวคํ กิตฺตยิสฺสามิ, ยถา สํวิชิตํ มยา’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๔๑; มหานิ. ๑๗๐) –

อาทินา **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ กเถสิ**ฯ ตํตํปโลภนกิริยา กายวาจาหิ ปรกฺกมนฺติโย อุกฺกณฺฐนฺตูติ สาสนํ เปเสนฺติ นามาติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘สาสนํ เปเสตฺวา’’**ติฯ **กุณาลทหนฺ**ติ กุณาลทหตีรํฯ **อนภิรตึ วิโนเทตฺวา**ติ อิตฺถีนํ โทสทสฺสนมุเขน กามานํ โวการสํกิเลสวิภาวเนน อนภิรตึ วิโนเทตฺวาฯ

อาปาทิกาติ สํวทฺธกา, ตุมฺหากํ หตฺถปาเทสุ กิจฺจํ อสาเธนฺเตสุ หตฺเถ จ ปาเท จ วเฑฺฒตฺวา ปฏิชคฺคิตาติ อโตฺถฯ **โปสิกา**ติ ทิวสสฺส เทฺว ตโย วาเร นหาเปตฺวา โภเชตฺวา ปาเยตฺวา ตุเมฺห โปเสสิฯ **ถญฺญํ ปาเยสี**ติ นนฺทกุมาโร กิร โพธิสตฺตโต กติปาเหเนว ทหโร, ตสฺมึ ชาเต มหาปชาปตี อตฺตโน ปุตฺตํ ธาตีนํ ทตฺวา สยํ โพธิสตฺตสฺส ธาติกิจฺจํ สาธยมานา อตฺตโน ถญฺญํ ปาเยสิฯ ตํ สนฺธาย เถโร เอวมาหฯ **ทหโร**ติ ตรุโณฯ **ยุวา**ติ โยพฺพเญฺญ ฐิโตฯ **มณฺฑนกชาติโก**ติ อลงฺการสภาโวฯ ตตฺถ โกจิ ตรุโณปิ ยุวา น โหติ ยถา อติตรุโณฯ โกจิ ยุวาปิ มณฺฑนกชาติโก น โหติ ยถา อุปสนฺตสภาโว, อาลสิยพฺยสนาทีหิ วา อภิภูโตฯ อิธ ปน ทหโร เจว ยุวา จ มณฺฑนกชาติโก จ อธิเปฺปโต, ตสฺมา เอวมาหฯ อุปฺปลาทีนิ มณฺฑนกชาติโก จ โลกสมฺมตตฺตา วุตฺตานิฯ

มาตุคามสฺส ปพฺพชิตตฺตาติ อิทํ ปญฺจวสฺสสตโต อุทฺธํ อฏฺฐตฺวา ปญฺจสฺเยว วสฺสสเตสุ สทฺธมฺมฏฺฐิติยา การณนิทสฺสนํฯ **ปฏิสมฺภิทาปเภทปฺปตฺตขีณาสววเสเนว วุตฺต**นฺติ เอตฺถ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตขีณาสวคฺคหเณน ฌานานิปิ คหิตาเนว โหนฺติฯ น หิ นิชฺฌานกานํ สพฺพปฺปการสมฺปตฺติ อิชฺฌตีติ วทนฺติฯ **สุกฺขวิปสฺสกขีณาสววเสน วสฺสสหสฺส**นฺติอาทินา จ ยํ วุตฺตํ, ตํ ขนฺธกภาณกานํ มเตน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **วินยฏฺฐกถาย**มฺปิ (จูฬว. อฏฺฐ. ๔๐๓) อิมินาว นเยน วุตฺตํฯ

ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๖๑) ปน ‘‘ปฏิสมฺภิทาปฺปเตฺตหิ วสฺสสหสฺสํ อฏฺฐาสิ, ฉฬภิเญฺญหิ วสฺสสหสฺสํ, เตวิเชฺชหิ วสฺสสหสฺสํ, สุกฺขวิปสฺสเกหิ วสฺสสหสฺสํ, ปาติโมเกฺขน วสฺสสหสฺสํ อฏฺฐาสี’’ติ วุตฺตํฯ อิธาปิ **สาสนนฺตรธานกถายํ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๐) ‘‘พุทฺธานญฺหิ ปรินิพฺพานโต วสฺสสหสฺสเมว ปฏิสมฺภิทา นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกนฺติ, ตโต ปรํ ฉ อภิญฺญา, ตโต ตาปิ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตา ติโสฺส วิชฺชา นิพฺพเตฺตนฺติ, คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล ตาปิ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตา สุกฺขวิปสฺสกา โหนฺติฯ เอเตเนว อุปาเยน อนาคามิโน, สกทาคามิโน, โสตาปนฺนา’’ติ วุตฺตํฯ

สํยุตฺตนิกายฏฺฐกถายํ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๕๖) ปน ‘‘ปฐมโพธิยญฺหิ ภิกฺขู ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตา อเหสุํฯ อถ กาเล คจฺฉนฺเต ปฏิสมฺภิทา ปาปุณิตุํ น สกฺขึสุ, ฉฬภิญฺญา อเหสุํฯ ตโต ฉ อภิญฺญา ปตฺตุํ อสโกฺกนฺตา ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณึสุฯ อิทานิ กาเล คจฺฉนฺเต ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณิตุํ อสโกฺกนฺตา อาสวกฺขยมตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺติ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา อนาคามิผลํ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา สกทาคามิผลํ, ตมฺปิ อสโกฺกนฺตา โสตาปตฺติผลํ, คจฺฉนฺเต กาเล โสตาปตฺติผลมฺปิ ปตฺตุํ น สกฺขิสฺสนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา เจตํ สพฺพํ อญฺญมญฺญปฺปฏิวิรุทฺธํ, ตสฺมา เตสํ เตสํ ภาณกานํ มตเมว อาจริเยน ตตฺถ ตตฺถ ทสฺสิตนฺติ คเหตพฺพํฯ อญฺญถา หิ อาจริยเสฺสว ปุพฺพาปรวิโรธปฺปสโงฺค สิยาติฯ

ตานิเยวาติ ตานิเยว ปญฺจวสฺสสหสฺสานิฯ ปริยตฺติมูลกํ สาสนนฺติ อาห **‘‘น หิ ปริยตฺติยา อสติ ปฏิเวโธ อตฺถี’’**ติอาทิฯ ปริยตฺติยา หิ อนฺตรหิตาย ปฏิปตฺติอนฺตรธายติ, ปฏิปตฺติยา อนฺตรหิตาย อธิคโม อนฺตรธายติฯ กิํการณา? อยญฺหิ ปริยตฺติ ปฏิปตฺติยา ปจฺจโย โหติ, ปฏิปตฺติ อธิคมสฺสฯ อิติ ปฏิปตฺติโตปิ ปริยตฺติเยว ปมาณํฯ ทุติยตติเยสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

โคตมีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๕. ทีฆชาณุสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๔-๕๕. จตุเตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๖๕) **เอเกน โภเค ภุเญฺชยฺยา**ติ เอเกน โกฏฺฐาเสน โภเค ภุเญฺชยฺย, วินิภุเญฺชยฺย วาติ อโตฺถฯ **ทฺวีหิ กมฺมํ**นฺติ ทฺวีหิ โกฏฺฐาเสหิ กสิวณิชฺชาทิกมฺมํ ปโยเชยฺยฯ **นิธาเปยฺยา**ติ จตุตฺถโกฏฺฐาสํ นิเธตฺวา ฐเปยฺย, นิทหิตฺวา ภูมิคตํ กตฺวา ฐเปยฺยาติ อโตฺถฯ **อาปทาสุ ภวิสฺสตี**ติ กุลานญฺหิ น สพฺพกาลํ เอกสทิสํ วตฺตติ, กทาจิ ราชอคฺคิโจรทุพฺภิกฺขาทิวเสน อาปทา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา เอวํ อาปทาสุ อุปฺปนฺนาสุ ภวิสฺสตีติ เอกํ โกฏฺฐาสํ นิธาเปยฺยาติ วุตฺตํฯ อิเมสุ ปน จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ กตรํ โกฏฺฐาสํ คเหตฺวา กุสลํ กาตพฺพนฺติ? ‘‘โภเค ภุเญฺชยฺยา’’ติ วุตฺตโกฏฺฐาสํฯ ตโต คณฺหิตฺวา หิ ภิกฺขูนมฺปิ กปณทฺธิกานมฺปิ ทานํ ทาตพฺพํ, เปสการนฺหาปิตาทีนมฺปิ เวตนํ ทาตพฺพํฯ สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกาทีนํ ทานวเสน เจว, อธิวตฺถเทวตาทีนํ เปตพลิวเสน, นฺหาปิตาทีนํ เวตนวเสน จ วินิโยโคปิ อุปโยโค เอวฯ

อเปนฺติ คจฺฉนฺติ, อเปนฺตา วา เอเตหีติ อปายา, อปายา เอว มุขานิ ทฺวารานีติ **อปายมุขานิฯ วินาสทฺวารานี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ปญฺจเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ทีฆชาณุสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๘. ภยสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๖-๕๘. ฉเฏฺฐ คพฺภวาโส อิธ อุตฺตรปทโลเปน คโพฺภ วุโตฺตติ อาห **‘‘คโพฺภติ คพฺภวาโส’’**ติฯ สตฺตมฏฺฐมานิ อุตฺตานตฺถานิฯ

ภยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๑๐. ปุคฺคลสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๙-๖๐. นวเม **ทานํ ททนฺตานนฺ**ติ ทกฺขิเณยฺยํ อุทฺทิสฺส ทานํ เทนฺตานํฯ อุปธี วิปจฺจนฺติ เอเตน, อุปธีสุ วา วิปจฺจติ, อุปธโย วา วิปากา เอตสฺสาติ **อุปธิวิปากํฯ สเงฺฆ ทินฺนํ มหปฺผลนฺ**ติ อริยสเงฺฆ ทินฺนํ วิปฺผารฏฺฐานํ โหติ, วิปุลผลนฺติ อโตฺถฯ ทสเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปุคฺคลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โคตมีวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๗) ๒. ภูมิจาลวคฺค

๑-๕. อิจฺฉาสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๑-๖๕. สตฺตมสฺส ปฐมาทีนิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ ปญฺจเม (ที.นิ.ฏี. ๒.๑๗๓) อภิภวตีติ อภิภุ, ปริกมฺมํ, ญาณํ วาฯ อภิภุ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํ,** ฌานํฯ อภิภวิตพฺพํ วา อารมฺมณสงฺขาตํ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํ**ฯ อถ วา อารมฺมณาภิภวนโต อภิตุ จ ตํ อายตนญฺจ โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานภาวโต มนายตนธมฺมายตนภาวโต จาติปิ สสมฺปยุตฺตชฺฌานํ **อภิภายตนํ**ฯ เตนาห **“อภิภวนการณานี”**ติอาทิฯ **ตานิ หี**ติ อภิภายตนสญฺญิตานิ ฌานานิฯ ‘‘ปุคฺคลสฺส ญาณุตฺตริยตายา’’ติ อิทํ อุภยตฺถาปิ โยเชตพฺพํฯ กถํ? **ปฏิปกฺขภาเวน ปจฺจนีกธมฺเม อภิภวนฺติ ปุคฺคลสฺส ญาณุตฺตริยตาย อารมฺมณานิ อภิภวนฺติ**ฯ ญาณพเลเนว หิ อารมฺมณาภิภวนํ วิย ปฏิปกฺขาภิภโวปีติฯ

ปริกมฺมวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี, น อปฺปนาวเสนฯ น หิ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณา อปฺปนา อชฺฌตฺตวิสยา สมฺภวติฯ **ตํ ปน** อชฺฌตฺตปริกมฺมวเสน ลทฺธํ กสิณนิมิตฺตํ **อวิสุทฺธเมว โหติ,** น พหิทฺธาปริกมฺมวเสน ลทฺธํ วิย วิสุทฺธํฯ

ปริตฺตานีติ ยถาลทฺธานิ สุปฺปสราวมตฺตานิฯ เตนาห **“อวฑฺฒิตานี”**ติฯ **ปริตฺตวเสเนวา**ติ วณฺณวเสน อาโภเค วิชฺชมาเนปิ ปริตฺตวเสเนว **อิทํ อภิภายตนํ วุตฺตํ**ฯ ปริตฺตตา เหตฺถ อภิภวนสฺส การณํฯ วณฺณาโภเค สติปิ อสติปิ อภิภายตนภาวนา นาม ติกฺขปญฺญเสฺสว สมฺภวติ, น อิตรสฺสาติ อาห **“ญาณุตฺตริโก ปุคฺคโล”**ติฯ **อภิภวิตฺวา สมาปชฺชตี**ติ เอตฺถ อภิภวนํ สมาปชฺชนญฺจ อุปจารชฺฌานาธิคมสมนนฺตรเมว อปฺปนาฌานุปฺปาทนนฺติ อาห **“สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี”**ติฯ **สห นิมิตฺตุปฺปาเทนา**ติ จ อปฺปนาปริวาสาภาวสฺส ลกฺขณวจนเมตํฯ โย ‘‘ขิปฺปาภิโญฺญ’’ติ วุจฺจติ, ตโตปิ ญาณุตฺตรเสฺสว อภิภายตนภาวนาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ นิมิตฺเตฯ **อปฺปนํ ปาเปตี**ติ ภาวนํ อปฺปนํ เนติฯ

เอตฺถ จ เกจิ ‘‘อุปฺปนฺเน อุปจารชฺฌาเน ตํ อารพฺภ เย เหฏฺฐิมนฺเตน เทฺว ตโย ชวนวารา ปวตฺตนฺติ, เต อุปจารชฺฌานปกฺขิกา เอว, ตทนนฺตรญฺจ ภวงฺคปริวาเสน อุปจาราเสวนาย จ วินา อปฺปนา โหติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนว อปฺปนํ ปาเปตี’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ น หิ ปาริวาสิกกมฺเมน อปฺปนาวาโร อิจฺฉิโต, นาปิ มหคฺคตปฺปมาณชฺฌาเนสุ วิย อุปจารชฺฌาเน เอกนฺตโต ปจฺจเวกฺขณา อิจฺฉิตพฺพา, ตสฺมา อุปจารชฺฌานาธิคมโต ปรํ กติปยภวงฺคจิตฺตาวสาเน อปฺปนํ ปาปุณนฺโต ‘‘สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี’’ติ วุโตฺตฯ ‘‘สห นิมิตฺตุปฺปาเทนา’’ติ จ อธิปฺปายิกมิทํ วจนํ, น นีตตฺถํฯ อธิปฺปาโย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

น อโนฺตสมาปตฺติยํ ตทา ตถารูปสฺส อาโภคสฺส อสมฺภวโต, สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส อาโภโค ปุพฺพภาคภาวนาย วเสน ฌานกฺขเณ ปวตฺตํ อภิภวนาการํ คเหตฺวา ปวโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๐๔) ปน ‘‘อิมินา ปนสฺส ปุพฺพโภโค กถิโต’’ติ วุตฺตํฯ อโนฺตสมาปตฺติยํ ตถา อาโภคาภาเว กสฺมา ‘‘ฌานสญฺญายปี’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“อภิภวน...เป.... อตฺถี”**ติฯ

วฑฺฒิตปฺปมาณานีติ วิปุลปฺปมาณานีติ อโตฺถ, น เอกงฺคุลทฺวงฺคุลาทิวเสน วฑฺฒึ ปาปิตานีติ ตถาวฑฺฒนเสฺสเวตฺถ อสมฺภวโตฯ เตนาห **“มหนฺตานี”**ติฯ **ภตฺตวฑฺฒิตกนฺ**ติ ภุญฺ

ชนภาชเน วฑฺฒิตฺวา ทินฺนํ ภตฺตํ, เอกาสเน ปุริเสน ภุญฺชิตพฺพภตฺตโต อุปฑฺฒภตฺตนฺติ อ
โตฺถฯ

รูเป สญฺญา รูปสญฺญา, สา อสฺส อตฺถีติ รูปสญฺญี, น รูปสญฺญี **อรูปสญฺญี**ฯ สญฺญาสี
เสน ฌานํ วทติฯ รูปสญฺญาย อนุปฺปาทนเมเวตฺถ **อลาภิตาฯ พหิทฺธาว อุปฺปนฺน**นฺติ
พหิทฺธาวตฺถุสฺมึเยว อุปฺปนฺนํฯ **อภิธมฺเม** (ธ. ส. ๒๐๔-๒๐๙) ปน ''อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี
พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ, อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี''ติ
เอวํ จตุนฺนํ อภิภายตนานํ อาคตตฺตา **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** ''กสฺมา ปน ยถา สุตฺตเนฺต อชฺฌตฺตํ
รูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานีติอาทิ วุตฺตํ, เอวํ อวตฺวา อิธ จตูสุปิ อภิภาย
ตเนสุ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาว วุตฺตา''ติ โจทนํ กตฺวา ''อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโต''ติ กา
รณํ วตฺวา ''ตตฺถ วา อิธ วา พหิทฺธา รูปาเนว อภิภวิตพฺพานิ, ตสฺมา ตานิ นิยมโตว วตฺตพฺพา
นีติ ตตฺราปิ อิธาปิ วุตฺตานิ, 'อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี'ติ อิทํ ปน สตฺถุ เทสนาวิลาสมตฺตเมวา''ติ
วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ วณฺณาโภครหิตานิ สหิตานิ จ สพฺพานิ ''ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี''ติ วุตฺ
ตานิ, ตถา ''อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี''ติฯ อตฺถิ หิ โส ปริยาโย ''ปริตฺตานิ อภิภุยฺย,
ตานิ เจ กทาจิ วณฺณวเสน อาภุชิตานิ โหนฺติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ อภิภุยฺยา''ติฯ ปริยายกถา
หิ สุตฺตนฺตเทสนาติฯ อภิธเมฺม ปน นิปฺปริยายเทสนตฺตา วณฺณาโภครหิตานิ วิสุํ วุตฺตานิ,
ตถา สหิตานิฯ อตฺถิ หิ อุภยตฺถ อภิภวนวิเสโสติ, ตถา อิธ ปริยายเทสนตฺตา วิโมกฺขานมฺปิ
อภิภวนปริยาโย อตฺถีติ ''อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี''ติอาทินา ปฐมทุติยอภิภายตเนสุ ปฐมวิโม
โกฺข, ตติยจตุตฺถอภิภายตเนสุ ทุติยวิโมโกฺข, วณฺณาภิภายตเนสุ ตติยวิโมโกฺข จ อภิภ
วนปฺปวตฺติโต สงฺคหิโตฯ **อภิธเมฺม** (ธ. ส. ๒๐๔-๒๐๙, ๒๔๗-๒๔๙) ปน นิปฺปริยายเทสนตฺ
ตา วิโมกฺขาภิภายตนานิ อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ วิโมเกฺข วเชฺชตฺวา อภิภายตนานิ กถิตานิฯ สพฺ
พานิ จ วิโมกฺขกิจฺจานิ ฌานานิ วิโมกฺขเทสนายํ วุตฺตานิฯ ตเทตํ ''อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี''ติ อา
คตสฺส อภิภายตนทฺวยสฺส อภิธเมฺม อภิภายตเนสุ อวจนโต ''รูปี รูปานิ ปสฺสตี''ติอาทีนญฺจ
สพฺพวิโมกฺขกิจฺจสาธารณวจนภาวโต ววตฺถานํ กตนฺติ วิญฺญายติฯ ''อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภ
วนียโต''ติ อิทํ อภิธเมฺม กตฺถจิปิ ''อชฺฌตฺตํ รูปานิ ปสฺสตี''ติ อวตฺวา สพฺพตฺถ ยํ วุตฺตํ
''พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี''ติ, ตสฺส การณวจนํฯ เตน ยํ อญฺญเหตุกํ, ตํ เตน เหตุนา วุตฺตํฯ ยํ
ปน เทสนาวิลาสเหตุกํ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาย เอว อภิธเมฺม วจนํ, น ตสฺส อญฺญํ การณํ
มคฺคิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียตา จ เตสํ พหิทฺธารูปานํ วิย อวิภูตตฺตา เทสนาวิลาโส จ
ยถาวุตฺตววตฺถานวเสน เวทิตโพฺพ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน วิชฺชมานปริยายกถาภาวโตฯ ''สุว
ณฺณทุพฺพณฺณานี''ติ เอเตเนว สิทฺธตฺตา น นีลาทิอภิภายตนานิ วตฺตพฺพานีติ เจ? ตํ นฯ นีลา
ทีสุ กตาธิการานํ นีลาทิภาวเสฺสว อภิภวนการณตฺตาฯ น หิ เตสํ ปริสุทฺธาปริสุทฺธวณฺณานํ
ปริตฺตตา วา อปฺปมาณตา วา อภิภวนการณํ, อถ โข นีลาทิภาโว เอวาติฯ เอเตสุ จ ปริตฺตาทิ
กสิณรูเปสุ ยํ ยํ จริตสฺส อิมานิ อภิภายตนานิ อิชฺฌนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''อิเมสุ ปนา''**ติอาทิ
วุตฺตํฯ **สพฺพสงฺคาหิกวเสนา**ติ นีลวณฺณนีลนิทสฺสนนีลนิภาสานํ สาธารณวเสนฯ **วณฺณว
เสนา**ติ สภาววณฺณวเสนฯ **นิทสฺสนวเสนา**ติ ปสฺสิตพฺพตาวเสน จกฺขุวิญฺญาณาทิวิญฺญาณวี
ถิยา คเหตพฺพตาวเสนฯ **โอภาสวเสนา**ติ สปฺปภาสตาย อวภาสนวเสนฯ

อิจฺฉาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. วิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ฉฏฺเฐ (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๒๙) **เกนเฏฺฐนา**ติ เกน สภาเวนฯ สภาโว หิ ญาเณน ยาถาวโต อรณียโต ญาตพฺพโต ''อโตฺถ''ติ วุจฺจติ, โส เอว ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา ''อโฏฺฐ''ติ วุโตฺตฯ **อธิมุจฺจนเฏฺฐนา**ติ อธิกํ สวิเสสํ มุจฺจนเฏฺฐนฯ เอเตน สติปิ สพฺพสฺสปิ รูปาวจรชฺฌานสฺส วิกฺขมฺภนวเสน ปฏิปกฺขโต วิมุตฺตภาเว เยน ภาวนาวิเสเสน ตํ ฌานํ สาติสยํ ปฏิปกฺขโต วิมุจฺจิตฺวา ปวตฺตติ, โส ภาวนาวิเสโส ทีปิโตฯ ภวติ หิ สมานชาติยุโตฺตปิ ภาวนาวิเสเสน ปวตฺติอาการวิเสโสฯ ยถา ตํ สทฺธาวิมุตฺตโต ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส, ตถา ปจฺจนีกธเมฺมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตตาย เอว อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อภิรติวเสน สุฏฺฐุ อธิมุจฺจนเฏฺฐนปิ **วิโมโกฺข**ฯ เตนาห **''อารมฺมเณ จา''**ติอาทิฯ **อยํ ปนโตฺถ**ติ อยํ อธิมุจฺจนโฏฺฐ **ปจฺฉิเม วิโมเกฺข** นิโรเธ **นตฺถิ**ฯ เกวโล วิมุตฺตโฏฺฐ เอว ตตฺถ ลพฺภติ, ตํ สยเมว ปรโต วกฺขติฯ

รูปีติ เยนายํ สสนฺตติปริยาปเนฺนน รูเปน สมนฺนาคโต, ตํ ยสฺส ฌานสฺส เหตุภาเวน วิสิฏฺฐรูปํ โหติ, เยน วิสิเฏฺฐน รูเปน ''รูปี''ติ วุเจฺจยฺย รูปีสทฺทสฺส อติสยตฺถทีปนโต, ตเทว สสนฺตติปริยาปนฺนรูปสฺส วเสน ปฏิลทฺธชฺฌานํ อิธ ปรมตฺถโต รูปิภาวสาธกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **''อชฺฌตฺต''**นฺติอาทิฯ **รูปชฺฌานํ รูปํ** อุตฺตรปทโลเปนฯ **รูปานี**ติ ปเนตฺถ ปุริมปทโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **''นีลกสิณาทีนิ รูปานี''**ติฯ รูเป กสิณรูเป สญฺญา รูปสญฺญา , สา เอตสฺส อตฺถีติ รูปสญฺญี, สญฺญาสีเสน ฌานํ วทติฯ ตปฺปฏิปเกฺขน **อรูปสญฺญี**ฯ เตนาห **''อชฺฌตฺตํ น รูปสญฺญี''**ติอาทิฯ

อเนฺต อปฺปนายํ ''สุภ''นฺติ อาโภโค นตฺถีติ อิมินา ปุพฺพาโภควเสน ตถา อธิมุตฺติ สิยาติ ทเสฺสติฯ เอวเญฺหตฺถ ตถาวตฺตพฺพตาปตฺติโจทนา อนวฏฺฐานา โหติฯ ยสฺมา สุวิสุเทฺธสุ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ตตฺถ กตาธิการานํ อภิรติวเสน สุฏฺฐุ อธิมุจฺจนโฏฺฐ สมฺภวติ, ตสฺมา อฏฺฐกถายํ ตถา ตติโย วิโมโกฺข สํวณฺณิโตฯ ยสฺมา ปน เมตฺตาทิวเสน ปวตฺตมานา ภาวนา สเตฺต อปฺปฏิกูลโต ทหนฺติ, เต สุภโต อธิมุจฺจิตฺวา ปวตฺตติ, ตสฺมา **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๒๑๒-๒๑๓) พฺรหฺมวิหารภาวนา ''สุภวิโมโกฺข''ติ วุตฺตาฯ ตยิทํ อุภยมฺปิ เตน เตน ปริยาเยน วุตฺตตฺตา น วิรุชฺฌตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพโสติ อนวเสสโตฯ น หิ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํ เอกเทโสปิ ตตฺถ อวสิสฺสติฯ **วิสฺสฏฺฐตฺตา**ติ ยถาปริจฺฉินฺนกาเล นิโรธิตตฺตาฯ **อุตฺตโม วิโมโกฺข นาม** อริเยเหว สมาปชฺชิตพฺพโต อริยผลปริโยสานตฺตา ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิพฺพานปฺปตฺติภาวโต จฯ

วิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อนริยโวหารสุตฺตวณฺณนา

๖๗. สตฺตเม อนริยานํ ลามกานํ โวหาโร **อนริยโวหาโรฯ ทิฏฺฐวาทิตา**ติ ทิฏฺฐํ มยาติ เอวํ วาทิตาฯ เอวํ เสเสสุปิฯ เอตฺถ จ ตํตํสมุฏฺฐาปกเจตนาวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **''ยาหิ เจตนาหี''**ติอาทิฯ

อนริยโวหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปริสาสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๗๒) สมาคนฺตพฺพโต, สมาคจฺฉตีติ วา สมาคโม, ปริสาฯ พิมฺพิสารปฺปมุโข สมาคโม **พิมฺพิสารสมาคโม**ฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ พิมฺพิสาร...เป. ... สมาคมสทิสํ ขตฺติยปริสนฺติ โยชนาฯ **อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุปิ ลพฺภเตว** สตฺถุ ขตฺติยปริสาทิอุปสงฺกมนํฯ อาทิโต เตหิ สทฺธึ สตฺถุ ภาสนํ **อาลาโป**, กถนปฺปฏิกถนํ **สลฺลาโป**ฯ ธมฺมูปสํหิตา ปุจฺฉาปฏิปุจฺฉา **ธมฺมสากจฺฉาฯ สณฺฐานํ ปฏิจฺจ กถิตํ** สณฺฐานปริยายตฺตา วณฺณ-สทฺทสฺส ''มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) วิยฯ **เตส**นฺติ ปทํ อุภยปทาเปกฺขํ ''เตสมฺปิ ลกฺขณสณฺฐานํ วิย สตฺถุ สรีรสณฺฐานํ เตสํ เกวลํ ปญฺญายติ เอวา''ติฯ นาปิ อามุตฺตมณิกุณฺฑโล ภควา โหตีติ โยชนาฯ **ฉินฺนสฺสรา**ติ ทฺวิธา ภินฺนสฺสราฯ **คคฺครสฺสรา**ติ ชชฺชริตสฺสราฯ **ภาสนฺตร**นฺติ เตสํ สตฺตานํ ภาสาโต อญฺญํ ภาสํฯ **วีมํสา**ติ จินฺตนาฯ **กิมตฺถํ...เป.... เทเสตี**ติ อิทํ นนุ อตฺตานํ ชานาเปตฺวา ธเมฺม กถิเต เตสํ สาติสโย ปสาโท โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน วุตฺตํ? เยสํ อตฺตานํ อชานาเปตฺวาว ธเมฺม กถิเต ปสาโท โหติ, น ชานาเปตฺวา, ตาทิเส สนฺธาย สตฺถา ตถา กโรติฯ ตตฺถ ปโยชนมาห **''วาสนตฺถายา''**ติฯ **เอวํ สุโตปี**ติ เอวํ อวิญฺญาตเทสโก อวิญฺญาตาคมโนปิ สุโต ธโมฺม อตฺตโน ธมฺมสุธมฺมตาเยว **อนาคเต ปจฺจโย โหติ** สุณนฺตสฺสฯ

ปริสาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ภูมิจาลสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๖๗; สํ. นิ. ฏี. ๒.๕.๘๒๒) **อุเทนยกฺขสฺส เจติยฏฺฐาเน**ติ อุเทนสฺส นาม ยกฺขสฺส อายตนภาเวน อิฏฺฐกาหิ กเต มหาชนสฺส จิตฺตีกตฏฺฐาเนฯ **กตวิหาโร**ติ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส กตวิหาโรฯ **วุจฺจตี**ติ ปุริมโวหาเรน ''อุเทนํ เจติย''นฺติ วุจฺจติฯ **โคตมกาทีสุปี**ติ ''โคตมกํ เจติย''นฺติอาทีสุปิฯ **เอเสว นโย**ติ เจติยฏฺฐาเน กตวิหารภาวํ อติทิสติฯ ตถา หิ **สตฺตมฺพ**นฺติ กิกิสฺส รโญฺญ ธีตโร สตฺต กุมาริโย สํเวคชาตา เคหโต นิกฺขมิตฺวา ตตฺถ ปธานํ ปทหึสุ, ตํ ฐานํ **''สตฺตมฺพํ เจติย''**นฺติ วทนฺติฯ **พหุปุตฺตก**นฺติ จ พหุปาโรโห เอโก นิโคฺรธรุโกฺข, ตสฺมึ อธิวตฺถํ เทวตํ พหู มนุสฺสา ปุเตฺต ปเตฺถนฺติ, ตทุปาทาย ตํ ฐานํ **''พหุปุตฺตกํ เจติย''**นฺติ ปญฺญายิตฺถฯ **สารนฺททสฺส** นาม ยกฺขสฺส วสิตฏฺฐานํ, **จาปาลสฺส** นาม ยกฺขสฺส วสิตฏฺฐานํ, อิติ สพฺพาเนเวตานิ พุทฺธุปฺปาทโต ปุพฺพเทวตา ปริคฺคเหตฺวา เจติยโวหาเรน โวหริตานิ, ภควโต วิหาเร กเตปิ ตเถว สญฺชานนฺติฯ **รมณียา**ติ เอตฺถ เวสาลิยา ตาว ภูมิภาคสมฺปตฺติยา สุลภปิณฺฑตาย รมณียภาโว เวทิตโพฺพฯ วิหารานํ ปน นครโต นาติทูรตาย นจฺจาสนฺนตาย คมนาคมนสมฺปตฺติยา อนากิณฺณวิหารฏฺฐานตาย ฉายุทกสมฺปตฺติยา ปวิเวกปติรูปตาย จ รมณียตา ทฏฺฐพฺพาฯ

วฑฺฒิตาติ ภาวนาปาริปูริวเสน ปริพฺรูหิตาฯ **ปุนปฺปุนํ กตา**ติ ภาวนาย พหุลีกรเณน อปราปรํ ปวตฺติตาฯ **ยุตฺตยานํ วิย กตา**ติ ยถา ยุตฺตมาชญฺญยานํ เฉเกน สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺตติ, เอวํ ยถารุจิ ปวตฺติรหตํ คมิตาฯ **ปติฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ อธิฏฺฐานเฏฺฐนฯ **วตฺถุ วิย กตา**ติ สพฺพโส อุปกฺกิเลสวิโสธเนน อิทฺธิวิสยตาย ปติฏฺฐานภาวโต สุวิโสธิตปริสฺสยวตฺถุ วิย กตาฯ **อธิฏฺฐิตา**ติ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน ตํตํอธิฏฺฐานโยคฺยตาย ฐปิตาฯ **สมนฺตโต จิตา**ติ สพฺพภาเคน ภาวนุปจยํ คมิตาฯ เตนาห **''สุวฑฺฒิตา''**ติฯ **สุฏฺฐุ สมารทฺธา**ติ อิทฺธิภาวนาย สิขาปฺปตฺติยา สมฺมเทว สํเสวิตาฯ

อนิยเมนาติ ''ยสฺส กสฺสจี''ติ อนิยมวจเนนฯ **นิยเมตฺวา**ติ ''ตถาคตสฺสา''ติ สรูปทสฺสเนน นิยเมตฺวาฯ **อายุปฺปมาณ**นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๐; ที. นิ. อภิ. ฏี. ๑.๔๐) ปรมายุปฺ

ปมาณํ วทติฯ กึ ปเนตฺถ ปรมายุ นาม, กถํ วา ตํ ปริจฺฉินฺนปฺปมาณนฺติ? วุจฺจเต – โย เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ภววิเสเส ปุริมสิทฺธภวปตฺถนูปนิสฺสยวเสน สรีราวยววณฺณสณฺฐานปฺปมาณาทิวิเสสา วิย ตํตํคตินิกายาทีสุ เยภุเยฺยน นิยตปริเจฺฉโท คพฺภเสยฺยกกามาวจรเทวรูปาวจรสตฺตานํ สุกฺกโสณิตอุตุโภชนาทิอุตุอาทิปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยูปตฺถมฺภิโต วิปากปฺปพนฺธสฺส ฐิติกาลนิยโมฯ โส ยถาสกํ ขณมตฺตาวฏฺฐายีนมฺปิ อตฺตโน สหชาตานํ รูปารูปธมฺมานํ ฐปนาการวุตฺติตาย ปวตฺตนกานิ รูปารูปชีวิตินฺทฺริยานิ ยสฺมา น เกวลํ เตสํ ขณฐิติยา เอว การณภาเวน อนุปาลกานิ, อถ โข ยาว ภวงฺคุปเจฺฉทา อนุปฺพนฺธสฺส อวิเจฺฉทเหตุภาเวนปิ, ตสฺมา อายุเหตุกตฺตา การณูปจาเรน อายุ, อุกฺกํสปริเจฺฉทวเสน ปรมายูติ จ วุจฺจติฯ ตํ ปน เทวานํ เนรยิกานํ อุตฺตรกุรุกานญฺจ นิยตปริเจฺฉทํฯ อุตฺตรกุรุกานํ ปน เอกนฺตนิยตปริเจฺฉทเมว, อวสิฏฺฐมนุสฺสเปตติรจฺฉานานํ ปน จิรฏฺฐิติสํวตฺตนิกกมฺมพหุเล กาเล ตํกมฺมสหิตสนฺตานชนิตสุกฺกโสณิตปจฺจยานํ ตํมูลกานญฺจ จนฺทสูริยสมวิสมปริวตฺตนาทิชนิตอุตุอาหาราทิสมวิสมปจฺจยานญฺจ วเสน จิราจิรกาลโต อนิยตปริเจฺฉทํ, ตสฺส จ ยถา ปุริมสิทฺธภวปตฺถนาวเสน ตํตํคตินิกายาทีสุ วณฺณสณฺฐานาทิวิเสสนิยโม สิโทฺธ ทสฺสนานุสฺสวาทีหิ, ตถา อาทิโต คหณสิทฺธิยาฯ เอวํ ตาสุ ตาสุ อุปฺปตฺตีสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํ เยภุเยฺยน สมปฺปมาณฏฺฐิติกาลํ ทสฺสนานุสฺสเวหิ ลภิตฺวา ตํปรมตํ อโชฺฌสาย ปวตฺติตภวปตฺถนาวเสน อาทิโต ปริเจฺฉทนิยโม เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปน กมฺมํ ตาสุ ตาสุ อุปฺปตฺตีสุ ยถา ตํตํอุปฺปตฺตินิยตวณฺณาทินิพฺพตฺตเน สมตฺถํ, เอวํ นิยตายุปริเจฺฉทาสุ อุปฺปตฺตีสุ ปริเจฺฉทาติกฺกเมน วิปากนิพฺพตฺตเน สมตฺถํ น โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล ยํ มนุสฺสานํ อายุปฺปมาณํ, ตํ ปริปุณฺณํ กโรโนฺต ติเฏฺฐยฺยา”**ติฯ

มหาสีวเตฺถโร ปน ‘‘มหาโพธิสตฺตานํ จริมภเว ปฏิสนฺธิทายิโน กมฺมสฺส อสเงฺขฺยยฺยายุกตาสํวตฺตนสมตฺถตํ หทเย ฐเปตฺวา พุทฺธานญฺจ อายุสงฺขารสฺส ปริสฺสยวิกฺขมฺภนสมตฺถตา ปาฬิยํ อาคตา เอวาติ อิมํ ภทฺทกปฺปเมว ติเฏฺฐยฺยา’’ติ อโวจฯ **ขณฺฑิจฺจาทีหิ อภิภุยฺยตี**ติ เอเตน ยถา อิทฺธิพเลน ชราย น ปฏิฆาโต, เอวํ เตน มรณสฺสปิ น ปฏิฆาโตติ อตฺถโต อาปนฺนเมวาติฯ ‘‘กุว สโร ขิโตฺต, กุว จ นิปติโต’’ติ อญฺญถา วุฏฺฐิเตนปิ เถรวาเทน อฏฺฐกถาวจนเมว สมตฺถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“โย ปน วุจฺจติ…เป…. นิยามิต”**นฺติฯ

โอฬาริเก นิมิเตฺตติ ถูเล สญฺญุปฺปาทเนฯ ถูลสญฺญุปฺปาทนเญฺหตํ ‘‘ติฏฺฐตุ ภควา กปฺป’’นฺติ สกลํ กปฺปํ อวฏฺฐานยาจนาย, ยทิทํ ‘‘ยสฺส กสฺสจิ, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา’’ติอาทินา อญฺญาปเทเสน อตฺตโน จตุริทฺธิปาทภาวนานุภาเวน กปฺปํ อวฏฺฐานสมตฺถตาวิภาวนํฯ **โอภาเส**ติ ปากฏวจเนฯ ปากฏวจนเญฺหตํ, ยทิทํ ปริยายํ มุญฺจิตฺวา อุชุกเมว อตฺตโน อธิปฺปายวิภาวนํฯ **ปริยุฏฺฐิตจิโตฺต**ติ ยถา กิญฺจิ อตฺถานตฺถํ สลฺลเกฺขตุํ น สกฺกา, เอวํ อภิภูตจิโตฺตฯ โส ปน อภิภโว มหตา อุทโกเฆน อปฺปกสฺส อุทกสฺส อโชฺฌตฺถรณํ วิย อโหสีติ วุตฺตํ **“อโชฺฌตฺถฏจิโตฺต”**ติฯ **อโญฺญ**ติ เถรโต, อริเยหิ วา อโญฺญปิ โย โกจิ ปุถุชฺชโนฯ ปุถุชฺชนคฺคหณเญฺจตฺถ ยถา สเพฺพน สพฺพํ อปฺปหีนวิปลฺลาโส มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺต กิญฺจิ อตฺถานตฺถํ สลฺลเกฺขตุํ น สโกฺกติ, เอวํ เถโร ภควตา กตนิมิโตฺตภาสํ สพฺพโส น สลฺลเกฺขสีติ ทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **“มาโร หี”**ติอาทิฯ

จตฺตาโร วิปลฺลาสาติ อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส, จิตฺตวิปลฺลาโส, ทุเกฺข ‘‘สุข’’นฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส, จิตฺตวิปลฺลาโสติ อิเม จตฺตาโร วิปลฺลาสาฯ **เตนา**ติ ยทิปิ อิตเร อฏฺฐ วิปลฺลาสา ปหีนา, ตถาปิ ยถาวุตฺตานํ จตุนฺนํ วิปลฺลาสานํ อปฺปหีนภาเวนฯ **อสฺสา**ติ เถรสฺสฯ **มทฺทตี**ติ ผุสนมเตฺตน มทฺทโนฺต วิย โหติ, อญฺญถา เตน มทฺทิเต สตฺตานํ มรณเมว สิ

ยาฯ **กึ สกฺขิสฺสติ,** น สกฺขิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ กสฺมา น สกฺขิสฺสติ, นนุ เอส อคฺคสาวกสฺส กุจฺฉึ ปวิโฏฺฐติ? สจฺจํ ปวิโฏฺฐ, ตญฺจ โข อตฺตโน อานุภาวทสฺสนตฺถํ, น วิพาธนาธิปฺปาเยนฯ วิพาธนาธิปฺปาเยน ปน อิธ ‘‘กึ สกฺขิสฺสตี’’ติ วุตฺตํ หทยมทฺทนสฺส อธิกตตฺตาฯ **นิมิโตฺตภาส**นฺติ เอตฺถ ‘‘ติฏฺฐตุ ภควา กปฺป’’นฺติ สกลกปฺปํ อวฏฺฐานยาจนาย ‘‘ยสฺส กสฺสจิ, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา’’ติอาทินา อญฺญาปเทเสน อตฺตโน จตุริทฺธิปาทภาวนานุภาเวน กปฺปํ อวฏฺฐานสมตฺถตาวเสน สญฺญุปฺปาทนํ นิมิตฺตํฯ ตถา ปน ปริยายํ มุญฺจิตฺวา อุชุกเมว อตฺตโน อธิปฺปายวิภาวนํ โอภาโสฯ **ชานโนฺตเยวา**ติ มาเรน ปริยุฏฺฐิตภาวํ ชานโนฺตเยวฯ อตฺตโน อปราธเหตุโต สตฺตานํ โสโก ตนุโก โหติ, น พลวาติ อาห **‘‘โทสาโรปเนน โสกตนุกรณตฺถ’’**นฺติฯ กึ ปน เถโร มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิตฺตกาเล ปวตฺตึ ปจฺฉา ชานาตีติ? น ชานาติ สภาเวน, พุทฺธานุภาเวน ปน ชานาติฯ

คจฺฉ ตฺวํ, อานนฺทาติ ยสฺมา ทิวาวิหารตฺถาย อิธาคโต, ตสฺมา, อานนฺท, คจฺฉ ตฺวํ ยถารุจิตฏฺฐานํ ทิวาวิหารายฯ เตนาห **‘‘ยสฺสทานิ กาลํ มญฺญสี’’**ติฯ **อนเตฺถ นิโยเชโนฺต** คุณมารเณน **มาเรติ,** วิราควิพนฺธเนน วา ชาตินิมิตฺตตาย ตตฺถ ตตฺถ ชาตํ มาเรโนฺต วิย โหตีติ **‘‘มาเรตีติ มาโร’’**ติ วุตฺตํฯ อติ วิย ปาปตาย **ปาปิมา**ฯ กณฺหธเมฺมหิ สมนฺนาคโต **กโณฺห**ฯ วิราคาทิคุณานํ อนฺตกรณโต **อนฺตโก**ฯ สตฺตานํ อนตฺถาวหํ ปฏิปตฺตึ น มุญฺจตีติ **นมุจิ**ฯ อตฺตโน มารปาเสน ปมเตฺต พนฺธติ, ปมตฺตา วา พนฺธู เอตสฺสาติ **ปมตฺตพนฺธุ**ฯ สตฺตมสตฺตาหโต ปรํ สตฺต อหานิ สนฺธายาห **‘‘อฏฺฐเม สตฺตาเห’’**ติ น ปน ปลฺลงฺกสตฺตาหาทิ วิย นิยตกิจฺจสฺส อฏฺฐมสตฺตาหสฺส นาม ลพฺภนโตฯ สตฺตมสตฺตาหสฺส หิ ปรโต อชปาลนิโคฺรธมูเล มหาพฺรหฺมุโน สกฺกสฺส จ เทวรโญฺญ ปฏิญฺญาตธมฺมเทสนํ ภควนฺตํ ญตฺวา ‘‘อิทานิ สเตฺต ธมฺมเทสนาย มม วิสยํ สมติกฺกมาเปสฺสตี’’ติ สญฺชาตโทมนโสฺส หุตฺวา ฐิโต จิเนฺตสิ – ‘‘หนฺท ทานาหํ นํ อุปาเยน ปรินิพฺพาเปสฺสามิ, เอวมสฺส มโนรโถ อญฺญถตฺตํ คมิสฺสติ, มม จ มโนรโถ อิชฺฌิสฺสตี’’ติฯ เอวํ ปน จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต ‘‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต, ภควา’’ติอาทินา ปรินิพฺพานํ ยาจิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘อฏฺฐเม สตฺตาเห’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อชฺชา**ติ อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนทิวสํ สนฺธายาหฯ **ภควา จสฺส** อติพนฺธนาธิปฺปายํ ชานโนฺตปิ ตํ อนาวิกตฺวา ปรินิพฺพานสฺส อกาลภาวเมว ปกาเสโนฺต ยาจนํ **ปฏิกฺขิปิ**ฯ เตนาห **‘‘น ตาวาห’’**นฺติอาทิฯ

มคฺควเสน พฺยตฺตาติ สจฺจสมฺปฏิเวธเวยฺยตฺติเยน พฺยตฺตาฯ **ตเถว วินีตา**ติ มคฺควเสเนว กิเลสานํ สมุเจฺฉทวินเยน วินีตาฯ **ตถา วิสารทา**ติ อริยมคฺคาธิคเมเนว สตฺถุสาสเน เวสารชฺชปฺปตฺติยา วิสารทา, สารชฺชกรานํ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิปาปธมฺมานํ วิคเมน วิสารทภาวํ ปตฺตาติ อโตฺถฯ ยสฺส สุตสฺส วเสน วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณํ สมฺภวติ, ตํ อิธ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน สุตนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘เตปิฏกวเสนา’’**ติฯ ติณฺณํ ปิฏกานํ สมูโห **เตปิฏกํ** , ตีณิ วา ปิฏกานิ ติปิฏกํ, ติปิฏกเมว **เตปิฏกํ,** ตสฺส วเสนฯ **ตเมวา**ติ ยํ ตํ เตปิฏกํ โสตพฺพภาเวน ‘‘สุต’’นฺติ วุตฺตํ, ตเมวฯ **ธมฺม**นฺติ ปริยตฺติธมฺมํฯ **ธาเรนฺตี**ติ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสํ วิย อวินสฺสนฺตํ กตฺวา สุปฺปคุณสุปฺปวตฺติภาเวน ธาเรนฺติ หทเย ฐเปนฺติฯ อิติ ปริยตฺติธมฺมวเสน พหุสฺสุตธมฺมธรภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฏิเวธธมฺมวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อริยธมฺมสฺสา**ติ มคฺคผลธมฺมสฺส, นววิธสฺสปิ วา โลกุตฺตรธมฺมสฺสฯ **อนุธมฺมภูต**นฺติ อธิคมาย อนุรูปธมฺมภูตํฯ **อนุจฺฉวิกปฺปฏิปท**นฺติ จ ตเมว วิปสฺสนาธมฺมมาห, ฉพฺพิธา วิสุทฺธิโย วาฯ **อนุธมฺม**นฺติ ตสฺสา ยถาวุตฺตปฺปฏิปทาย อนุรูปํ อภิสเลฺลขิตํ อปฺปิจฺฉตาทิธมฺมํฯ **จรณสีลา**ติ สมาทาย วตฺตนสีลาฯ อนุมคฺคผลธโมฺม เอติสฺสาติ วา **อนุธมฺมา,** วุฏฺฐานคามินี วิปสฺสนาฯ ตสฺสา จรณสี

ลาฯ **อตฺตโน อาจริยวาท**นฺติ อตฺตโน อาจริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วาทํฯ สเทวกสฺส โลกสฺส อาจารสิกฺขาปเนน **อาจริโย,** ภควา, ตสฺส วาโท, จตุสจฺจเทสนาฯ

อาจิกฺขิสฺสนฺตีติ อาทิโต กเถสฺสนฺติ, อตฺตนา อุคฺคหิตนิยาเมน ปเร อุคฺคณฺหาเปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **เทเสสฺสนฺตี**ติ วาเจสฺสนฺติ, ปาฬึ สมฺมา ปโพเธสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปญฺญเปสฺสนฺตี**ติ ปชานาเปสฺสนฺติ, สงฺกาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปฏฺฐเปสฺสนฺตี**ติ ปกาเรหิ ฐเปสฺสนฺติ, ปกาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **วิวริสฺสนฺตี**ติ วิวฏํ กริสฺสนฺติฯ **วิภชิสฺสนฺตี**ติ วิภตฺตํ กริสฺสนฺติฯ **อุตฺตานีกริสฺสนฺตี**ติ อนุตฺตานํ คมฺภีรํ อุตฺตานํ ปากฏํ กริสฺสนฺติฯ **สหธมฺเมนา**ติ เอตฺถ **ธมฺม**-สโทฺท การณปริยาโย ''เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา''ติอาทีสุ (วิภ. ๗๒๐) วิยาติ อาห **"สเหตุเกน สการเณน วจเนนา"**ติฯ **สปฺปาฏิหาริย**นฺติ สนิสฺสรณํฯ ยถา ปรวาทํ ภณฺชิตฺวา สกวาโท ปติฏฺฐหติ, เอวํ เหตุทาหรเณหิ ยถาธิคตมตฺถํ สมฺปาเทตฺวา ธมฺมํ กเถสฺสนฺติฯ เตนาห **"นิยฺยานิกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตี"**ติ, นววิธํ โลกุตฺตรธมฺมํ ปโพเธสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ''ปญฺญเปสฺสนฺตี''ติอาทีหิ ฉหิ ปเทหิ ฉ อตฺถปทานิ ทสฺสิตานิ, อาทิโต ปน ทฺวีหิ ปเทหิ ฉ พฺยญฺชนปทานิฯ เอตฺตาวตา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สํวณฺณนานเยน สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ **เนตฺติยํ** (เนตฺติ. สงฺคหวาโร) ''ทฺวาทส ปทานิ สุตฺตํ, ตํ สพฺพํ พฺยญฺชนญฺจ อโตฺถ จา''ติฯ

สิกฺขาตฺตยสงฺคหิตนฺติ อธิสีลสิกฺขาทิสิกฺขาตฺตยสงฺคหํฯ **สกลํ สาสนพฺรหฺมจริย**นฺติ อนวเสสํ สตฺถุสาสนภูตํ เสฏฺฐจริยํฯ **สมิทฺธ**นฺติ สมฺมเทว วฑฺฒิตํฯ **ฌานสฺสาทวเสนา**ติ เตหิ เตหิ ภิกฺขูหิ สมธิคตชฺฌานสฺขวเสนฯ **วุทฺธิปฺปตฺต**นฺติ อุฬารปณีตภาวูปคเมน สพฺพโส ปริวุทฺธิมุปคตํฯ **สพฺพปาลิผุลฺลํ วิย อภิญฺญาสมฺปตฺติวเสน** อภิญฺญาสมฺปทาหิ สาสนาภิวุทฺธิยา มตฺถกปฺปตฺติโตฯ **ปติฏฺฐิตวเสนา**ติ ปติฏฺฐานวเสน, ปติฏฺฐปฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ ปฏิเวธวเสน พหุโน ชนสฺส หิตนฺติ **พาหุชญฺญํ**ฯ เตนาห **"มหาชนาภิสมยวเสนา"**ติฯ ปุถุ ปุถุลํ ภูตํ ชาตํ, ปุถุ วา ปุถุตฺตํ ปตฺตนฺติ **ปุถุภูตํ**ฯ เตนาห **"สพฺพา…เป… ปตฺต"**นฺติฯ **สุฏฺฐุ ปกาสิต**นฺติ สุฏฺฐุ สมฺมเทว อาทิกลฺยาณาทิภาเวน ปเวทิตํฯ

สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวาติ อยํ กายาทิวิภาโค อตฺตภาวสญฺญิโต ทุกฺขภาโร มยา เอตฺตกํ กาลํ วหิโต, อิทานิ ปน น วหิตโพฺพ, เอตสฺส อวหนตฺถเญฺหิ จิรตรํ กาลํ อริยมคฺคสมฺภาโร สมฺภโต, สฺวายํ อริยมโคฺค ปฏิวิโทฺธฯ ยโต อิเม กายาทโย อสุภาทิโต สภาวาทิโต สมฺมเทว ปริญฺญาตาติ จตุพฺพิธมฺปิ สมฺมาสตึ ยตาตถํ วิสเย สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตํ กตฺวาฯ **ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ อิมสฺส อตฺตภาวสญฺญิตสฺส ทุกฺขภารสฺส วหเน ปโยชนภูตํ อตฺตหิตํ ตาว โพธิมูเล เอว ปริสมาปิตํ, ปรหิตํ ปน พุทฺธเวเนยฺยวินยํ ปริสมาปิตพฺพํ, ตํ อิทานิ มาสตฺตเยเนว ปริสมาปนํ ปาปุณิสฺสติ, อหมฺปิ วิสาขาปุณฺณมายํ ปรินิพฺพายิสฺสามีติ เอวํ พุทฺธญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา สพฺพภาเคน นิจฺฉยํ กตฺวาฯ **อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺชี**ติ อายุโน ชีวิตสฺส อภิสงฺขารกํ ผลสมาปตฺติธมฺมํ น สมาปชฺชิสฺสามีติ วิสฺสชฺชิฯ ตํวิสฺสชฺชเนเนว เตน อภิสงฺขริยมานํ ชีวิตสงฺขารํ ''น ปวเตฺตสฺสามี''ติ วิสฺสชฺชิฯ เตนาห **"ตตฺถา"**ติอาทิฯ

ฐานมหนฺตตายปิ ปวตฺติอาการมหนฺตตายปิ **มหโนฺต ปถวีกโมฺป**ฯ ตตฺถ ฐานมหนฺตตาย ภูมิจาลสฺส มหนฺตตฺตํ ทเสฺสตุํ **"ตทา กิร…เป…. กมฺปิตฺถา"**ติ วุตฺตํฯ สา ปน ชาติเกฺขตฺตภูตา ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอว, น ยา กาจิฯ ยา มหาภินีหารมหาภิชาติอาทีสุปิ กมฺปิตฺถ, ตทาปิ ตตฺติกาย เอว กมฺปเน กึ การณํ? ชาติเกฺขตฺตภาเวน ตเสฺสว อาทิโต ปริคฺคหสฺส กตตฺตา, ปริคฺคหกรณํ จสฺส ธมฺมตาวเสน เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ปุริมพุทฺธานมฺปิ ตาวตฺ

ตกเมว ชาติเกฺขตฺตํ อโหสิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ทสสหสฺสี โลกธาตุ, นิสฺสทฺทา โหติ นิราภุลา… เป.… มหาสมุโทฺท อาภุชติ, ทสสหสฺสี ปกมฺปตี’’ติ (พุ. วํ. ๒.๘๔-๙๑) จ อาทิฯ อุทกปริยนฺตํ กตฺวา ฉปฺปการปเวธเนน อวีตราเค ภึเสตีติ ภึสโน, โส เอว **ภึสนโก**ติ อาห **‘‘ภยชนโก’’**ติฯ **เทวเภริโย**ติ เทวทุนฺทุภิสทฺทสฺส ปริยายวจนมตฺตํฯ น เจตฺถ กาจิ เภรี ‘‘ทุนฺทุภี’’ติ อธิเปฺปตา, อถ โข อุปฺปาตภาเวน ลพฺภมาโน อากาสคโต นิโคฺฆสสโทฺทฯ เตนาห **‘‘เทโว’’**ติอาทิฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ ตสฺส หิ คชฺชภาเวน อากาสสฺส วสฺสาภาเวน สุกฺขคชฺชิตสญฺญิเต สเทฺท นิจฺฉรนฺเต เทวทุนฺทุภิสมญฺญาฯ เตนาห **‘‘เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชี’’**ติฯ

ปีติเวควิสฺสฎฺฐนฺติ ‘‘เอวํ จิรตรํ กาลํ วหิโต อยํ อตฺตภาวสญฺญิโต ทุกฺขภาโร, อิทานิ น จิรเสฺสว นิกฺขิปิสฺสามี’’ติ สญฺชาตโสมนสฺส ภควา สภาเวเนว ปีติเวควิสฺสฎฺฐํ อุทานํ อุทาเนสิฯ เอวํ ปน อุทาเนเนฺตน อยมฺปิ อโตฺถ สาธิโต โหตีติ ทสฺสนตฺถํ อฎฺฐกถายํ **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตุลียตีติ **ตุล**นฺติ ตุล-สโทฺท กมฺมสาธโนติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตุลิต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อปฺปานุภาวตาย **ปริจฺฉินฺนํ**ฯ ตถา หิ ตํ ปริโต ขณฺฑิตภาเวน ‘‘ปริตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ ปฎิปกฺขวิกฺขมฺภนโต ทีฆสนฺตานตาย วิปุลผลตาย จ **น ตุลํ** น ปริจฺฉินฺนํฯ เยหิ การเณหิ ปุเพฺพ อวิเสสโต มหคฺคตํ ‘‘อตุล’’นฺติ วุตฺตํ, ตานิ การณานิ รูปาวจรโต อรูปสฺส สาติสยานิ วิชฺชนฺตีติ อรูปาวจรํ ‘‘อตุล’’นฺติ วุตฺตํ อิตรญฺจ ‘‘ตุล’’นฺติฯ **อปฺปวิปาก**นฺติ ตีสุปิ กเมฺมสุ ยํ ตนุวิปากํ หีนํ, ตํ ตุลํฯ **พหุวิปาก**นฺติ ยํ มหาวิปากํ ปณีตํ, ตํ อตุลํฯ ยํ ปเนตฺถ มชฺฌิมํ, ตํ หีนํ อุกฺกฎฺฐนฺติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ทฺวีสุปิ ภาเคสุ ปกฺขิปิตพฺพํฯ หีนตฺติกวณฺณนายํ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๔) วุตฺตนเยน วา อปฺปพหุวิปากตํ นิทฺธาเรตฺวา ตสฺส วเสน ตุลาตุลภาโว เวทิตโพฺพฯ สมฺภวติ เอตสฺมาติ **สมฺภโว**ติ อาห **‘‘สมฺภวเหตุภูต’’**นฺติฯ **นิยกชฺฌตฺตรโต**ติ สสนฺตานธเมฺมสุ วิปสฺสนาวเสน โคจราเสวนาย จ นิรโตฯ สวิปากมฺปิ สมานํ ปวตฺติวิปากมตฺตทายิกมฺมํ สวิปากเฎฺฐน สมฺภวํ, น จ ตํ กามาทิภวาภิสงฺขารกนฺติ ตโต วิเสสนตฺถํ ‘‘สมฺภว’’นฺติ วตฺวา **‘‘ภวสงฺขาร’’**นฺติ วุตฺตํฯ **โอสฺสชี**ติ อริยมเคฺคน อวสฺสชิฯ **กวจํ วิย** อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ อตฺตนิ สมฺภูตตฺตา **อตฺตสมฺภวํ** กิเลสญฺจ อภินฺทีติ กิเลสเภทสหภาวิกโมฺมสฺสชฺชนํ ทเสฺสเนฺต ตทุภยสฺส การณมโวจ **‘‘อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต’’**ติฯ

ปฐมวิกเปฺป อวสชฺชนเมว วุตฺตํ, เอตฺถ อวสชฺชนากาโรติ ตํ ทเสฺสเนฺต **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตีเรเนฺต**ติ ‘‘อุปฺปาโท ภยํ, อนุปฺปาโท เขม’’นฺติอาทินา (ปฎิ. ม. ๑.๑๐) วีมํสเนฺตฯ **‘‘ตุเลเนฺต ตีเรเนฺต’’**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘ปญฺจกฺขนฺธา’’**ติอาทิํ วตฺวา ภวสงฺขารสฺส อวสชฺชนาการํ สรูปโต ทเสฺสติฯ **เอว**นฺติอาทินา ปน อุทานคาถาวณฺณนายํ อาทิโต วุตฺตมตฺถํ นิคมวเสน ทเสฺสติฯ

ยนฺติ (ที. นิ. ฎี. ๒.๑๗๑) กรเณ, อธิกรเณ วา ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘เยน สมเยน, ยสฺมิํ วา สมเย’’**ติฯ **อุเกฺขปกวาตา**ติ อุทกสนฺธารกวาตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ฐิตฎฺฐานโต เขปกวาตาฯ **สฎฺฐิ…เป.… พหล**นฺติ อิทํ ตสฺส วาตสฺส อุเพฺพธปฺปมาณเมว คเหตฺวา วุตฺตํ , อายามวิตฺถารโต ปน ทสสหสฺสจกฺกวาฬปฺปมาณํ โกฎิสตสหสฺสจกฺกวาฬปฺปมาณมฺปิ อุทกสนฺธารกวาตํ อุปจฺฉินฺทติเยวฯ **อากาเส**ติ ปุเพฺพ วาเตน ปติฎฺฐิตากาเสฯ **ปุน วาโต**ติ อุเกฺขปกวาเต ตถา กตฺวา วิคเต อุทกสนฺธารกวาโต ปุน **อาพนฺธิตฺวา คณฺหาติ**ฯ ยถา ตํ อุทกํ น ภสฺสติ, เอวํ อุปตฺถเมฺภนฺตํ อาพนฺธนวิตานวเสน พนฺธิตฺวา คณฺหาติฯ **ตโต อุทกํ อุคฺคจฺฉตี**ติ ตโต อาพนฺธิตฺวา คหณโต เตน วาเตน อุฎฺฐาปิตํ อุทกํ อุคฺคจฺฉติ อุปริ คจฺฉติฯ **โหติเยวา**ติ อนฺต

รนฺตรา โหติเยวฯ **พหุภาเวนา**ติ มหาปถวิยา มหนฺตภาเวนฯ สกลา หิ มหาปถวี ตทา โอคฺคจฺฉติ จ อุคฺคจฺฉติ จ, ตสฺมา กมฺปนํ น ปญฺญายติฯ

อิชฺฌนสฺสาติ อิจฺฉิตตฺถสิชฺฌนสฺส อนุภวิตพฺพสฺส อิสฺสริยสมฺปตฺติอาทิกสฺสฯ **ปริตฺตา**ติ ปฏิลทฺธมตฺตา นาติสุภาวิตาฯ ตถา จ ภาวนา พลวตี น โหตีติ อาห **''ทุพฺพลา''**ติฯ สญฺญาสีเสน หิ ภาวนา วุตฺตาฯ **อปฺปมาณา**ติ ปคุณา สุภาวิตาฯ สา หิ ถิรา ทฬฺหตรา โหตีติ อาห **''พลวา''**ติฯ **''ปริตฺตา ปถวีสญฺญา, อปฺปมาณา อาโปสญฺญา''**ติ เทสนามตฺตเมตํ, อาโปสญฺญาย ปน สุภาวิตาย ปถวีกมฺปิ สุเขเนว อิชฺฌตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตพฺโพฯ **สํเวชโนฺต วา** ทิพฺพสมฺปตฺติยา ปมตฺตํ สกฺกํ เทวราชานํ, **วีมํสโนฺต วา** ตาวเทว สมธิคตํ อตฺตโน อิทฺธิพลํฯ โส กิรายสฺมา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๗๑) ขุรคฺเค อรหตฺตํ ปตฺวา จิเนฺตสิ – ''อตฺถิ นุ โข โกจิ ภิกฺขุ เยน ปพฺพชิตทิวเสเยว อรหตฺตํ ปตฺวา เวชยโนฺต ปาสาโท กมฺปิตปุโพฺพ''ติฯ ตโต ''นตฺถิ โกจี''ติ ญตฺวา ''อหํ กเมฺปสฺสามี''ติ อภิญฺญาพเลน เวชยนฺตมตฺถเก ฐตฺวา ปาเทน ปหริตฺวา กเมฺปตุํ นาสกฺขิฯ อถ นํ สกฺกสฺส นาฏกิตฺถิโย อาหํสุ – ''ปุตฺต สงฺฆรกฺขิต, ตฺวํ ปูติคเนฺธเนว สีเสน เวชยนฺตํ กเมฺปตุํ อิจฺฉสิ, สุปฺปติฏฺฐิโต, ตาต, ปาสาโท, กถํ กเมฺปตุํ สกฺขิสฺสสี''ติฯ

สามเณโร ''อิมา เทวตา มยา สทฺธึ เกฬึ กโรนฺติ, อหํ โข ปน อาจริยํ นาลตฺถํ, กหํ นุ โข เม อาจริโย สามุทฺทิกมหานาคเตฺถโร''ติ อาวเชฺชตฺวา ''มหาสมุเทฺท อุทกเลณํ มาเปตฺวา ทิวาวิหารํ นิสิโนฺน''ติ ญตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตโต นํ เถโร, ''ตาต สงฺฆรกฺขิต, อสิกฺขิตฺวาว ยุทฺธํ ปวิโฏฺฐสี''ติ วตฺวา ''นาสกฺขิ, ตาต, เวชยนฺตํ กเมฺปตุ''นฺติ ปุจฺฉิฯ อาจริยํ, ภเนฺต, นาลตฺถนฺติฯ อถ นํ เถโร, ''ตาต, ตุมฺหาทิเส อกเมฺปเนฺต อโญฺญ โก กเมฺปสฺสติ, ทิฏฺฐปุพฺพํ เต, ตาต, อุทกปิเฏฺฐ โคมยขณฺฑํ ปิลวนฺตํ, ตาต, กปลฺลปูวํ ปจฺจนฺตํ อนฺตเนฺตน ปริจฺฉินฺนนฺติ อิมินา โอปเมฺมน ชานาหี''ติ อาหฯ โส ''วฏฺฏิสฺสติ, ภเนฺต, เอตฺตเกนา''ติ วตฺวา ''ปาสาเทน ปติฏฺฐิโตกาสํ อุทกํ โหตู''ติ อธิฏฺฐาย เวชยนฺตาภิมุโข อคมาสิฯ เทวธีตโร ตํ ทิสฺวา ''เอกวารํ ลชฺชิตฺวา คโต, ปุนปิ สามเณโร เอติ, ปุนปิ เอตี''ติ วทึสุฯ สโกฺก เทวราชา ''มา มยฺหํ ปุเตฺตน สทฺธึ กถยิตฺถ, อิทานิ เตน อาจริโย ลโทฺธ ขเณน ปาสาทํ กเมฺปสฺสตี''ติ อาหฯ สามเณโรปิ ปาทงฺคุเฏฺฐน ปาสาทถูปิกํ ปหริ, ปาสาโท จตูหิ ทิสาหิ โอณมติฯ เทวตา ''ปติฏฺฐาตุํ เทหิ, ตาต, ปาสาทสฺส, ปติฏฺฐาตุํ เทหิ, ตาต, ปาสาทสฺสา''ติ วิรวึสุฯ สามเณโร ปาสาทํ ยถาฐาเน ฐเปตฺวา ปาสาทมตฺถเก ฐตฺวา อุทานํ อุทาเนสิ –

> ''อเชฺชวาหํ ปพฺพชิโต, อชฺช ปตฺตาสวกฺขยํ;
> อชฺช กเมฺปมิ ปาสาทํ, อโห พุทฺธสฺสุฬารตาฯ
>
> ''อเชฺชวาหํ ปพฺพชิโต, อชฺช ปตฺตาสวกฺขยํ;
> อชฺช กเมฺปมิ ปาสาทํ, อโห ธมฺมสฺสุฬารตาฯ
>
> ''อเชฺชวาหํ ปพฺพชิโต, อชฺช ปตฺตาสวกฺขยํ;
> อชฺช กเมฺปมิ ปาสาทํ, อโห สงฺฆสฺสุฬารตา''ติฯ

''ธมฺมตา เอสา, ภิกฺขเว, ยทา โพธิสโตฺต ตุสิตกายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมตี''ติ (ที. นิ. ๒.๑๘) วตฺวา ''อยญฺจ ทสสหสฺสี โลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธี''ติ (ที. นิ. ๒.๑๘), ตถา ''ธมฺมตา เอสา, ภิกฺขเว, ยทา โพธิสโตฺต มาตุกุจฺฉิมฺหา นิกฺขมตี''ติ (ที. นิ. ๒.๓๒) วตฺวา ''อยญฺจ ทสสหสฺสี โลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธี''ติ (ที. นิ. ๒.๓๒) จ มหา

สตฺตสฺส คโพฺภกฺกนฺติยํ อภิชาติญฺจ ธมฺมตาวเสน มหาปทาเน ปถวีกมฺปสฺส วุตฺตตฺตา อิตเรสุปิ จตูสุ ฐาเนสุ ปถวีกโมฺป ธมฺมตาวเสเนวาติ อตฺถโต วุตฺตเมตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิทานิ เนสํ ปถวีกมฺปานํ การณโต ปวตฺติอาการโต จ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **"อิติ อิเมสู"**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **ธาตุโกเปนา**ติ อุเกฺขปกวาตสงฺขาตาย วาโยธาตุยา ปโกเปนฯ **อิทฺธานุภาเวนา**ติ ญาณิทฺธิยา, กมฺมวิปากชิทฺธิยา วา สภาเวน, เตเชนาติ อโตฺถฯ **ปุญฺญเตเชนา**ติ ปุญฺญานุภาเวน, มหาโพธิสตฺตสฺส ปุญฺญพเลนาติ อโตฺถฯ **ญาณเตเชนา**ติ อนญฺญสาธารเณน ปฎิเวธญาณานุภาเวนฯ **สาธุการทานวเสนา**ติ ยถา อนญฺญสาธารณปฺปฎิเวธญาณานุภาเวน อภิหตา มหาปถวี อภิสโมฺพธิยํ กมฺปิตฺถ, เอวํ อนญฺญสาธารเณน เทสนาญาณานุภาเวน อภิหตา มหาปถวี กมฺปิตฺถ, ตํ ปนสฺสา สาธุการทานํ วิย โหตีติ "สาธุการทานวเสนา"ติ วุตฺตํฯ

เยน ปน ภควา อสีติอนุพฺยญฺชนปฺปฎิมณฺฑิตทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณวิจิตฺรรูปกาโย สพฺพาการปริสุทฺธสีลกฺขนฺธาทิคุณรตนสมิทฺธิธมฺมกาโย ปุญฺญมหตฺตถามมหตฺตอิทฺธิมหตฺตยสมหตฺตปญฺญามหตฺตานํ ปรมุกฺกํสคโต อสโม อสมสโม อปฺปฎิปุคฺคโล อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อตฺตโน อตฺตภาวสญฺญิตํ ขนฺธปญฺจกํ กปฺปํ วา กปฺปาวเสสํ วา ฐเปตุํ สมโตฺถปิ สงฺขตธมฺมปริชิคุจฺฉนาการปฺปวเตฺตน ญาณวิเสเสน ติณายปิ อมญฺญมาโน อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนวิธินา นิรเปโกฺข โอสฺสชฺชิฯ ตทนุภาวาภิหตา มหาปถวี อายุสงฺขโรสฺสชฺชเน อกมฺปิตฺถฯ ตํ ปนสฺสา การุญฺญสภาวสณฺฐิตา วิย โหตีติ วุตฺตํ **"การุญฺญภาเวนา"**ติฯ

ยสฺมา ภควา ปรินิพฺพานสมเย จตุวีสติโกฎิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิ, อนุตรนฺตรา ผลสมาปตฺติสมาปชฺชเนน ตสฺส ปุพฺพภาเค สาติสยํ ติกฺขํ สูรํ วิปสฺสนาญาณญฺจ ปวเตฺตสิฯ "ยทตฺถญฺจ มยา เอวํ สุจิรกาลํ อนญฺญสาธารโณ ปรมุกฺกํสคโต ญาณสมฺภาโร สมฺภโต, อนุตฺตโร จ วิโมโกฺข สมธิคโต, ตสฺส วต เม สิขาปฺปตฺตผลภูตา อจฺจนฺตนิฎฺฐา อนุปาทิเสสปรินิพฺพานธาตุ อชฺช สมิชฺฌตี"ติ ภิโยฺย อติวิย โสมนสฺสปฺปตฺตสฺส ภควโต ปีติวิปฺผาราทิคุณวิปุลตรานุภาโว ปเรหิ อสาธารณญาณาติสโย อุทปาทิ, ยสฺส สมาปตฺติพลสมุปฺพฺรูหิตสฺส ญาณาติสยสฺส อานุภาวํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ "เทฺวเม ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมสมวิปากา"ติอาทิ (อุทา. ๗๕), ตสฺมา ตสฺสานุภาเวน สมภิหตา มหาปถวี อกมฺปิตฺถ, ตํ ปนสฺสา ตสฺสํ เวลายํ อาโรทนาการปฺปตฺติ วิย โหตีติ **"อฎฺฐโม อาโรทเนนา"**ติ วุตฺตํฯ

อิทานิ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **"มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเนฺต"**ติอาทิมาหฯ **อยํ ปนโตฺถ**ติ "สาธุการทานวเสนา"ติอาทินา วุตฺต อโตฺถฯ **ปถวีเทวตาย วเสนา**ติ เอตฺถ สมฺทฺทิ เทวตา วิย มหาปถวิยา อธิเทวตา กิร นาม อตฺถิ, ตาทิเส การเณ สติ ตสฺสา จิตฺตวเสน อยํ มหาปถวี สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ สมฺปเวธติฯ ยถา วาตวลาหกเทวตานํ จิตฺตวเสน วาตา วายนฺติ, สีตุณฺหอพฺภวสฺสวลาหกเทวตานํ จิตฺตวเสน สีตาทโย ภวนฺติ, ตถา หิ วิสาขปุณฺณมายํ อภิสโมฺพธิอตฺถํ โพธิรุกฺขมูเล นิสินฺนสฺส โลกนาถสฺส อนฺตรายกรณตฺถํ อุปฎฺฐิตํ มารพลํ วิธมิตุํ –

> "อเจตนายํ ปถวี, อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ;
> สาปิ ทานพลา มยฺหํ, สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถา"ติฯ (จริยา. ๑.๑๒๔) –

วจนสมนนฺตรํ มหาปถวี ภิชฺชิตฺวา สปริสํ มารํ ปริวเตฺตสิฯ **เอต**นฺติ สาธุการทานาทิฯ ยทิปิ นตฺถิ อเจตนตฺตา, ธมฺมตาวเสน ปน วุตฺตนเยน สิยาติ สกฺกา วตฺตุํฯ ธมฺมตา ปน อตฺถโต ธมฺม

ภาโว, โส ปุญฺญธมฺมสฺส วา ญาณธมฺมสฺส วา อานุภาวสภาโวติฯ ตยิทํ สพฺพํ วิจาริตเมวฯ เอวญฺจ กตฺวา –

> ‘‘อิเม ธเมฺม สมฺมสโต, สภาวสรสลกฺขเณ;
> ธมฺมเตเชน วสุธา, ทสสหสฺสี ปกมฺปถา’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๖๖) –

อาทิวจนญฺจ สมตฺถิตํ โหติฯ

อยํ ปน (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๙) มหาปถวี อปเรสุปิ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อกมฺปิตฺถ มหาภินิกฺขมเน โพธิมณฺฑูปสงฺกมเน ปํสุกูลคฺคหเณ ปํสุกูลโธวเน กาฬการามสุตฺเต โคตมกสุตฺเต เวสฺสนฺตรชาตเก พฺรหฺมชาเลติฯ ตตฺถ มหาภินิกฺขมนโพธิมณฺฑูปสงฺกมเนสุ วีริยพเลน อกมฺปิตฺถฯ ปํสุกูลคฺคหเณ ‘‘ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเร นาม จตฺตาโร มหาทีเป ปหาย ปพฺพชิตฺวา สุสานํ คนฺตฺวา ปํสุกูลํ คณฺหนฺเตน ทุกฺกรํ ภควตา กต’’นฺติ อจฺฉริยเวคาภิหตา อกมฺปิตฺถฯ ปํสุกูลโธวนเวสฺสนฺตรชาตเกสุ อกาลกมฺปเนน อกมฺปิตฺถฯ **กาฬการามโคตมกสุตฺเตสุ** (อ. นิ. ๔.๒๔; ๓.๑๒๖) ‘‘อหํ สกฺขี ภควา’’ติ สกฺขิภาเวน อกมฺปิตฺถฯ **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๑๔๗) ปน ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคเตสุ วิชเฏตฺวา นิคฺคุมฺพํ กตฺวา เทสิยมาเนสุ สาธุการทานวเสน อกมฺปิตฺถาติ เวทิตพฺพาฯ

น เกวลญฺจ เอเตสฺเยว ฐาเนสุ ปถวี อกมฺปิตฺถ, อถ โข ตีสุ สงฺคเหสุปิ มหามหินฺทเตฺถรสฺส อิมํ ทีปํ อาคนฺตฺวา โชติวเน นิสีทิตฺวา ธมฺมํ เทสิตทิวเสปิ อกมฺปิตฺถฯ กลฺยาณิยมหาวิหาเร จ ปิณฺฑปาติยเตฺถรสฺส เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา ตเตฺถว นิสีทิตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ คเหตฺวา อิมํ สุตฺตนฺตํ อารทฺธสฺส สุตฺตปริโยสาเน อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อกมฺปิตฺถฯ โลหปาสาทสฺส ปาจีนอมฺพลฏฺฐิกฏฺฐานํ นาม อโหสิ, ตตฺถ นิสีทิตฺวา ทีฆภาณกเตฺถรา พฺรหฺมชาลสุตฺตํ อารภึสุฯ เตสํ สชฺฌายปริโยสาเนปิ อุทกปริยนฺตเมว กตฺวา ปถวี อกมฺปิตฺถฯ

ยทิ เอวํ ‘‘อฏฺฐิเม, อานนฺท, เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายา’’ติ กสฺมา อเฏฺฐว เหตู วุตฺตาติ? นิยมเหตุภาวโตฯ อิเมเยว หิ อฏฺฐ เหตู นิยมนฺติ, นาเญฺญฯ เต หิ กทาจิ สมฺภวนฺตีติ อนิยมภาวโต น คณิตาฯ วุตฺตเญฺหตํ นาคเสนเตฺถเรน **มิลินฺทปเญฺห** (มิ. ป. ๔.๑.๔) –

> ‘‘อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายาติฯ ยํ เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเนน ทียมาเนน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, ตญฺจ ปน อกาลิกํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, ตสฺมา อคณิตํ อฏฺฐหิ เหตูหิฯ
>
> ‘‘ยถา, มหาราช, โลเก ตโยเยว เมฆา คณียนฺติ วสฺสิโก, เหมนฺติโก, ปาวุสโกติฯ ยทิ เต มุญฺจิตฺวา อโญฺญ เมโฆ ปวสฺสติ, น โส เมโฆ คณียติ สมฺมเตหิ เมเฆหิ, อกาลเมโฆเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเนน ทียมาเนน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิฯ
>
> ‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, หิมวนฺตา ปพฺพตา ปญฺจ นทิสตานิ สนฺทนฺติ, เตสํ, มหาราช, ปญฺจนฺนํ นทิสตานํ ทเสว นทิโย นทิคณนาย คณียนฺติฯ เสยฺยถิทํ – คงฺคา, ยมุนา, อจิรวตี, สรภู, มหี, สินฺธุ, สรสฺสตี, เวตฺรวตี, วีตํสา, จนฺทภาคาติฯ อวเสสา นทิ

โย นทิคณนาย อคณิตาฯ กิํการณา? น ตา นทิโย ธุวสลิลา, เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, รโญฺญ สตมฺปิ ทฺวิสตมฺปิ ติสตมฺปิ อมจฺจา โหนฺติ, เตสํ ฉเยว ชนา อมจฺจคณนาย คณียนฺติฯ เสยฺยถิทํ – เสนาปติ, ปุโรหิโต, อกฺขทสฺส, ภณฺฑาคาริโก, ฉตฺตคฺคาหโก, ขคฺคคฺคาหโก, เอเตเยว อมจฺจคณนาย คณียนฺติฯ กิํ การณา? ยุตฺตตฺตา ราชคุเณหิฯ อวเสสา อคณิตา, สเพฺพ อมจฺจาเตฺวว สงฺขํ คจฺฉนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหี’’ติฯ

ภูมิจาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จาปาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๘) ๓. ยมกวโคฺค

๑-๑๐. สทฺธาสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๑-๘๐. อฏฺฐมสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ทสเม กุจฺฉิตํ สีทตีติ **กุสีโต** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน ปุคฺคโล ‘‘กุสีโต’’ติ วุจฺจติ, โส กุสิตภาโว อิธ กุสิต-สเทฺทน วุตฺโตฯ วินาปิ หิ ภาวโชตนสทฺทํ ภาวโตฺถ วิญฺญายติ ยถา ‘‘ปฏสฺส สุกฺก’’นฺติ, ตสฺมา กุสีตภาววตฺถูนีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘โกสชฺชการณานีติ อโตฺถ’’**ติฯ กมฺมํ นาม สมณสารุปฺปํ อีทิสนฺติ อาห **‘‘จีวรวิจารณาที’’**ติฯ **วีริย**นฺติ ปธานวีริยํฯ ตํ ปน จงฺกมนวเสน กรเณ กายิกนฺติปิ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ อาห **‘‘ทุวิธมฺปิ’’**ติฯ **ปตฺติยา**ติ ปาปุณนตฺถํฯ **โอสีทน**นฺติ ภาวนานุโยเค สโงฺกโจฯ มาเสหิ อาจิตํ นิจิตํ วิยาติ **มาสาจิตํ,** ตํ มเญฺญฯ ยสฺมา มาสา ตินฺตา วิเสเสน ครุกา โหนฺติ, ตสฺมา **‘‘ยถา ตินฺตมาโส’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วุฎฺฐิโต โหติ** คิลานภาวาติ อธิปฺปาโยฯ

เตสนฺติ อารมฺภวตฺถูนํฯ **อิมินาว นเยนา**ติ อิมินา กุสีตวตฺถูสุ วุเตฺตเนว นเยน ‘‘ทุวิธมฺปิ วีริยํ อารภตี’’ติอาทินาฯ **อิทํ ปฐม**นฺติ ‘‘อิทํ, หนฺทาหํ, วีริยํ อารภามี’’ติ, ‘‘เอวํ ภาวนาย อพฺภุสฺสหนํ ปฐมํ อารมฺภวตฺถู’’ติอาทินา จ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยถา ตถา ปฐมํ ปวตฺตํ อพฺภุสฺสหนญฺหิ อุปริ วีริยารมฺภสฺส การณํ โหติฯ อนุรูปปจฺจเวกฺขณสหิตานิ หิ อพฺภุสฺสหนานิ ตมฺมูลกานิ วา ปจฺจเวกฺขณานิ อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนีติ เวทิตพฺพานิฯ

สทฺธาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ยมกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘๑-๖๒๖. เสสํ อุตฺตานเมวฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

อฏฺฐกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

นวกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. สโมฺพธิวโคฺค

๑-๒. สโมฺพธิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑-๒. นวกนิปาตสฺส ปฐมทุติเยสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

๓. เมฆิยสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย (อุทา. อฏฺฐ. ๓๑) **เมฆิโย**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **อุปฏฺฐาโก โหตี**ติ ปริจารโก โหติฯ ภควโต หิ ปฐมโพธิยํ อุปฏฺฐากา อนิพทฺธา อเหสุํฯ เอกทา นาคสมโล, เอกทา นาคิโต, เอกทา อุปวาโณ, เอกทา สุนกฺขตฺโต, เอกทา จุนฺโท สมณุเทฺทโส , เอกทา สาคโต, เอกทา เมฆิโย, ตทาปิ เมฆิยตฺเถโรว อุปฏฺฐาโก โหติฯ เตนาห **''เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา เมฆิโย ภควโต อุปฏฺฐาโก โหตี''**ติฯ

กิมิกาฬายาติ กาฬกิมีนํ พหุลตาย ''กิมิกาฬา''ติ ลทฺธนามาย นทิยาฯ **ชงฺฆาวิหารนฺ**ติ จิรนิสชฺชาย ชงฺฆาสุ อุปฺปนฺนกิลมถวิโนทนตฺถํ วิจรณํฯ **ปาสาทิกนฺ**ติ อวิรฬรุกฺขตาย สินิทฺธปตฺตตาย จ ปสฺสนฺตานํ ปสาทํ อาวหตีติ ปาสาทิกํฯ สนฺทจฺฉายตาย มนุญฺญภูมิภาคตาย จ อโนฺต ปวิฏฺฐานํ ปีติโสมนสฺสชนนเฏฺฐน จิตฺตํ รเมตีติ **รมณียํฯ อลนฺ**ติ ปริยตฺตํ, ยุตฺตนฺติปิ อโตฺถฯ **ปธานตฺถิกสฺสา**ติ ปธาเนน ภาวนานุโยเคน อตฺถิกสฺสฯ ยสฺมา โส ปธานกเมฺม ยุโตฺต ปธานกมฺมิโก นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''ปธานกมฺมิกสฺสา''**ติฯ **อาคเจฺฉยฺยาหนฺ**ติ อาคเจฺฉยฺยํ อหํฯ เถเรน กิร ปุเพฺพ ตํ ฐานํ อนุปฺปฏิปาฏิยา ปญฺจ ชาติสตานิ รญฺญา เอวสตา อนุภูตปุพฺพํ อุยฺยานํ อโหสิ, เตนสฺส ทิฏฺฐมเตฺตเยว ตตฺถ วิหริตุํ จิตฺตํ นมิฯ

ยาว อโญฺญปิ โกจิ ภิกฺขุ อาคจฺฉตีติ อโญฺญ โกจิปิ ภิกฺขุ มม สนฺติกํ ยาว อาคจฺฉติ, ตาว อาคเมหีติ อโตฺถฯ ''โกจิ ภิกฺขุ ทิสฺสตี''ติปิ ปาโฐ, ''อาคจฺฉตู''ติปิ ปฐนฺติ, ตถา ''ทิสฺสตู''ติปิฯ **นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริ กรณียนฺ**ติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาทีนํ โสฬสนฺนํ กิจฺจานํ กตตฺตา อภิสโมฺพธิยา วา อธิคตตฺตา ตโต อญฺญํ อุตฺตริ กรณียํ นาม นตฺถิฯ **จตูสุ สเจฺจสุ จตุนฺนํ กิจฺจานํ กตตฺตา**ติ อิทํ ปน มคฺควเสน ลพฺภภานํ เภทํ อนเปกฺขิตฺวา วุตฺตํฯ **อตฺถิ กตสฺส ปฏิจโย**ติ มยฺหํ สนฺตาเน นิปฺผาทิตสฺส สีลาทิธมฺมสฺส อริยมคฺคสฺส อนธิคตตฺตา ตทตฺถํ ปุน วฑฺฒนสงฺขาโต ปฏิจโย อตฺถิ, อิจฺฉิตโพฺพติ อโตฺถฯ

ติวิธนาฏกปริวาโรติ มหนฺติตฺถิโย มชฺฌิมิตฺถิโย อติตรุณิตฺถิโยติ เอวํ วธูกุมาริกกญฺญาวตฺถาหิ ติวิธาหิ นาฏกิตฺถีหิ ปริวุโตฯ **อกุสลวิตเกฺกหี**ติ ยถาวุเตฺตหิ กามวิตกฺกาทีหิฯ อปเร ปน ''ตสฺมิํ วนสเณฺฑ ปุปฺผผลปลฺลวาทีสุ โลภวเสน กามวิตโกฺก, ขรสฺสรานํ ปกฺขิอาทีนํ สทฺทสฺสวเนน พฺยาปาทวิตโกฺก, เลฑฺฑุอาทีหิ เตสํ วิเหฐนาธิปฺปาเยน วิหิํสาวิตโกฺกฯ 'อิเธวาหํ วเสยฺย'นฺติ ตตฺถ สาเปกฺขตาวเสน วา กามวิตโกฺก, วนจรเก ตตฺถ ตตฺถ ทิสฺวา เตสุ จิตฺตทุพฺภเนน พฺยาปาทวิตโกฺก, เตสํ วิเหฐนาธิปฺปาเยน วิหิํสาวิตโกฺก ตสฺส อุปฺปชฺชตี''ติ วทนฺติฯ ยถา ตถา วา ตสฺส มิจฺฉาวิตกฺกปฺปวตฺติเยว อจฺฉริยการณํฯ **อจฺฉริยํ วต, โภ**ติ ครหณจฺฉริยํ นาม กิเรตํ ฯ ยถา อายสฺมา อานโนฺท ภควโต วลิยคตฺตํ ทิสฺวา อโวจ ''อจฺฉริยํ, ภเนฺต, อพฺภุตํ, ภเนฺต''ติ (สํ. นิ. ๕.๕๑๑)ฯ **สมฺปริวาริตา**ติ โวกิณฺณาฯ อตฺตนิ ครุมฺหิ จ เอกเตฺตปิ พหุวจนํ ทิสฺสติฯ ''อนฺวาสโตฺต''ติปิ ปาโฐฯ กสฺมา ปนสฺส ภควา ตตฺถ คมนํ อนุชานิ?

‘‘อนนุญฺญาโตปิ จายํ มํ โอหาย คจฺฉิสฺสเตว, ปริจารกามตาย มเญฺญ ภควา คนฺตุํ น เทตีติ จสฺส สิยา อญฺญถตฺตํ, ตทสฺส ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวเตฺตยฺยา’’ติ อนุชานิฯ

เอวํ ตสฺมึ อตฺตโน ปวตฺตึ อาโรเจตฺวา นิสิเนฺน อถสฺส ภควา สปฺปายธมฺมํ เทเสโนฺต **“อปริปกฺกาย, เมฆิย, เจโตวิมุตฺติยา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **“อปริปกฺกายา”**ติ ปริปากํ อปฺปตฺตายฯ **เจโตวิมุตฺติยา**ติ กิเลเสหิ เจตโส วิมุตฺติยาฯ ปุพฺพภาเค หิ ตทงฺควเสน เจว วิกฺขมฺภนวเสน จ เจตโส วิมุตฺติ โหติ, อปรภาเค สมุเจฺฉทวเสน เจว ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน จฯ สายํ วิมุตฺติ เหฎฺฐา วิตฺถารโต กถิตาว, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ วิมุตฺติปริปาจนีเยหิ ธเมฺมหิ อาสเย ปริปาจิเต โสธิเต วิปสฺสนาย มคฺคคพฺภํ คณฺหนฺติยา ปริปากํ คจฺฉนฺติยา เจโตวิมุตฺติ ปริปกฺกา นาม โหติ, ตทภาเว อปริปกฺกาฯ

กตเม ปน วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา? สทฺธินฺทฺริยาทีนํ วิสุทฺธิกรณวเสน ปนฺนรส ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อสฺสเทฺธ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, สเทฺธ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ปสาทนีเย สุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สทฺธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ
>
> ‘‘กุสีเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, อารทฺธวีริเย ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, สมฺมปฺปธาเน ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ วีริยินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ
>
> ‘‘มุฎฺฐสฺสตี ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, อุปฎฺฐิตสฺสตี ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, สติปฎฺฐาเน ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สตินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ
>
> ‘‘อสมาหิเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, สมาหิเต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ฌานวิโมเกฺข ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สมาธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ
>
> ‘‘ทุปฺปเญฺญ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, ปญฺญวเนฺต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, คมฺภีรญาณจริยํ ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ ปญฺญินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ
>
> ‘‘อิติ อิเม ปญฺจ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, ปญฺจ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ปญฺจ สุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ปนฺนรสหิ อาการเหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๘๕)ฯ

อปเรหิปิ ปนฺนรสหิ อากาเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิสุชฺฌนฺติฯ อปเรปิ ปนฺนรส ธมฺมา วิมุตฺติปริปาจนียาฯ สทฺธาปญฺจมานิ อินฺทฺริยานิ, อนิจฺจสญฺญา อนิเจฺจ, ทุกฺขสญฺญา ทุเกฺข, อนตฺตสญฺญา, ปหานสญฺญา, วิราคสญฺญาติ อิมา ปญฺจ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, กลฺยาณมิตฺตตา, สีลสํวโร, อภิสเลฺลขตา, วีริยารโมฺภ, นิเพฺพธิกปญฺญาติฯ เตสุ เวเนยฺยทมนกุสโล สตฺถา เวเนยฺยสฺส เมฆิยเตฺถรสฺส อชฺฌาสยวเสน อิธ กลฺยาณมิตฺตตาทโย วิมุตฺติปริปาจนีเย ธเมฺม ทเสฺสโนฺต **“ปญฺจ ธมฺมา ปริปกฺกาย สํวตฺตนฺตี”**ติ วตฺวา เต วิตฺถาเรโนฺต **“อิธ, เมฆิย, ภิกฺขุ กลฺยาณมิโตฺต โหตี”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กลฺยาณมิโตฺต**ติ กลฺยาโณ ภโทฺท สุนฺทโร มิโตฺต เอตสฺสาติ กลฺยาณมิโตฺตฯ ยสฺส สีลาทิคุณสมฺปโนฺน ‘‘อฆสฺส ตาตา หิตสฺส วิธาตา’’ติ เอวํ สพฺพากาเรน อุปกาโร มิโตฺต โหติ, โส ปุคฺคโล กลฺยาณมิโตฺตวฯ ยถาวุเตฺตหิ กลฺยาณปุคฺคเลเหว สพฺพิริยาปเถสุ สห

อยติ ปวตฺตติ, น วินา เตหีติ **กลฺยาณสหาโย**ฯ กลฺยาณปุคฺคเลสุ เอว จิเตฺตน เจว กาเยน จ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน ปวตฺตตีติ **กลฺยาณสมฺปวโงฺก**ฯ ปทตฺตเยน กลฺยาณมิตฺตสํสเคค อาทรํ อุปฺปาเทติฯ **อยํ** กลฺยาณมิตฺตตาสงฺขาโต พฺรหฺมจริยวาสสฺส อาทิภาวโต สเพฺพสญฺจ กุสลธมฺมานํ พหุการตาย ปธานภาวโต จ อิเมสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ อาทิโต วุตฺตตฺตา **ปฐโม** อ นวชฺชธ**โมฺม** อวิสุทฺธานํ สทฺธาทีนํ วิสุทฺธิกรณวเสน **เจโตวิมุตฺติยา ปริปกฺกาย สํวตฺตติ**ฯ เอตฺถ จ กลฺยาณมิตฺตสฺส พหุการตา ปธานตา จ ‘‘อุปฑฺฒมิทํ, ภเนฺต, พฺรหฺมจริยสฺส ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา’’ติ วทนฺตํ ธมฺมภณฺฑาคาริกํ ‘‘มา เหวํ, อานนฺทา’’ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปฏิเสเธตฺวา ‘‘สกลเมว หิทํ, อานนฺท, พฺรหฺมจริยํ ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา กลฺยาณสหายตา’’ติ – อาทิสุตฺตปเทหิ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙; ๕.๒) เวทิตพฺพาฯ

ปุน จปรนฺติ ปุน จ อปรํ ธมฺมชาตํฯ **สีลวา**ติ เอตฺถ เกนเฏฺฐน สีลํ? สีลนเฏฺฐน สีลํ ฯ กิมิทํ สีลนํ นาม? สมาธานํ, กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ อถ วา อุปธารณํ, ฌานาทิกุสลธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อโตฺถฯ ตสฺมา สีเลติ, สีลตีติ วา สีลํฯ อยํ ตาว สทฺทลกฺขณนเยน สีลโฏฺฐฯ อปเร ปน ‘‘สิรโฏฺฐ สีลโฏฺฐ, สีตลโฏฺฐ, สีลโฏฺฐ’’ติ นิรุตฺตินเยน อตฺถํ วเณฺณนฺติฯ ตยิทํ ปาริปูริโต อติสยโต วา สีลํ อสฺส อตฺถีติ **สีลวา,** สีลสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ

ยถา จ สีลวา โหติ สีลสมฺปโนฺน, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปาติโมกฺข**นฺติ สิกฺขาปทสีลํฯ ตญฺหิ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ ปาติโมกฺขํฯ สํวรณํ สํวโร, กายวาจาหิ อวีติกฺกโมฯ ปาติโมกฺขเมว สํวโร ปาติโมกฺขสํวโร, เตน สํวุโต ปิหิตกายวาโจติ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ฯ อิทมสฺส ตสฺมึ สีเล ปติฏฺฐิตภาวปริทีปนํฯ **วิหรตี**ติ ตทนุรูปวิหารสมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ เหฏฺฐา ปาติโมกฺขสํวรสฺส อุปริ วิเสสานํ โยคสฺส จ อุปการธมฺมปริทีปนํฯ **อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี**ติ ปาติโมกฺขสีลโต อจวนธมฺมตาปริทีปนํฯ **สมาทายา**ติ สิกฺขาปทานํ อนวเสสโต อาทานปริทีปนํฯ **สิกฺขตี**ติ สิกฺขาย สมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขิตพฺพธมฺมปริทีปนํฯ

อปโร นโย – กิเลสานํ พลวภาวโต ปาปกิริยาย สุกรภาวโต ปุญฺญกิริยาย จ ทุกฺกรภาวโต พหุกฺขตฺตุํ อปาเยสุ ปตนสีโลติ ปาตี, ปุถุชฺชโนฯ อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคุกฺขิโตฺต ฆฏิยนฺตํ วิย อนวฏฺฐาเนน ปริพฺภมนโต คมนสีโลติ ปาตีฯ มรณวเสน วา ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย อตฺตภาวสฺส ปตนสีโล วา ปาตี, สตฺตสนฺตาโน, จิตฺตเมว วาฯ ตํ ปาตินํ สํสารทุกฺขโต โมเกฺขตีติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ จิตฺตสฺส หิ วิโมเกฺขน สโตฺต ‘‘วิมุโตฺต’’ติ วุจฺจติฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๐๐), ‘‘อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺต’’นฺติ (มหาว. ๒๘) จฯ

อถ วา อวิชฺชาทิเหตุนา สํสาเร ปตติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ปาติฯ ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรต’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔) หิ วุตฺตํฯ ตสฺส ปาติโน สตฺตสฺส ตณฺหาทิสํกิเลสตฺตยโต โมโกฺข เอเตนาติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ

อถ วา ปาเตติ วินิปาเตติ ทุเกฺขติ ปาติ, จิตฺตํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จิเตฺตน นียตี โลโก, จิเตฺตน ปริกสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๖๒)ฯ ตสฺส ปาติโน โมโกฺข เอเตนาติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ ปตติ วา เอเตน อปายทุเกฺข สํสารทุเกฺข จาติ ปาติ, ตณฺหาทิสํกิเลโสฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ (สํ. นิ. ๑.๕๕)ฯ ตณฺหาทุติโย ปุริโส’’ติ (อ. นิ. ๔.๙; อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕) จ อาทิฯ ตโต ปาติโต โมโกฺขติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ

อถ วา ปตติ เอตฺถาติ ปาติ, ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ฉสุ โลโก สมุปฺปนฺโน, ฉสุ กุพฺพติ สนฺถว’’นฺติ (สุ. นิ. ๑๗๑)ฯ ตโต ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตโต ปาติโต โมโกฺขติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ อถ วา ปาโต วินิปาโต อสฺส อตฺถีติ ปาตี, สํสาโรฯ ตโต โมโกฺขติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ อถ วา สพฺพโลกาธิปติภาวโต ธมฺมิสฺสโร ภควา ปตีติ วุจฺจติ, มุจฺจติ เอเตนาติ โมโกฺข, ปติโน โมโกฺข เตน ปญฺญตฺตตฺตาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว **ปาติโมกฺขํ**ฯ สพฺพคุณานํ วา มูลภาวโต อุตฺตมเฏฺฐน ปติ จ โส ยถาวุเตฺตนเตฺถน โมโกฺข จาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว **ปาติโมกฺขํ**ฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ปาติโมกฺขนฺติ อาทิเมตํ มุขเมตํ ปมุขเมต’’นฺติ (มหาว. ๑๓๕) วิตฺถาโรฯ

อถ วา **ป**-อิติ ปกาเร, **อตี**ติ อจฺจนฺตเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา ปกาเรหิ อจฺจนฺตํ โมเกฺขตีติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ อิทญฺหิ สีลํ สยํ ตทงฺควเสน, สมาธิสหิตํ ปญฺญาสหิตญฺจ วิกฺขมฺภนวเสน สมุเจฺฉทวเสน อจฺจนฺตํ โมเกฺขติ โมเจตีติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ ปติ ปติ โมโกฺขติ วา ปติโมโกฺข, ตมฺหา ตมฺหา วีติกฺกมโทสโต ปเจฺจกํ โมโกฺขติ อโตฺถฯ ปติโมโกฺข เอว **ปาติโมกฺขํ**ฯ โมโกฺขติ วา นิพฺพานํ, ตสฺส โมกฺขสฺส ปฏิพิมฺพภูโตติ ปติโมโกฺขฯ สีลสํวโร หิ สูริยสฺส อรุณุคฺคมนํ วิย นิพฺพานสฺส อุทยภูโต ตปฺปฏิภาโคว ยถารหํ กิเลสนิพฺพาปนโตฯ ปติโมโกฺขเยว **ปาติโมกฺขํ**ฯ อถ วา โมกฺขํ ปติ วตฺตติ, โมกฺขาภิมุขนฺติ วา ปติโมกฺขํ, ปติโมกฺขเมว **ปาติโมกฺข**นฺติ เอวํ ตาว เอตฺถ ปาติโมกฺขสทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สํวรติ ปิทหติ เอเตนาติ สํวโร, ปาติโมกฺขเมว สํวโรติ ปาติโมกฺขสํวโรฯ อตฺถโต ปน ตโต ตโต วีติกฺกมิตพฺพโต วิรติโย เจตนา จ, เตน ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต สมนฺนาคโต **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปโนฺน สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑)ฯ

วิหรตีติ อิริยาปถวิหาเรน วิหรติ อิริยติ วตฺตติฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ เวฬุทานาทิมิจฺฉาชีวสฺส กายปาคพฺภิยาทีนญฺจ อกรเณน สพฺพโส อนาจารํ วเชฺชตฺวา กายิโก อวีติกฺกโม, วาจสิโก อวีติกฺกโม, กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมติ เอวํ วุตฺตภิกฺขุสารุปฺปอาจารสมฺปตฺติยา เวสิยาทิอโคจรํ วเชฺชตฺวา ปิณฺฑปาตาทิอตฺถํ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานสงฺขาตโคจรจรเณน จ สมฺปนฺนตฺตา อาจารโคจรสมฺปโนฺนฯ

อปิจ โย ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว สปฺปติโสฺส สพฺรหฺมจารีสุ สคารโว สปฺปติโสฺส หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน อิริยาปถสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยํ อนุยุโตฺต สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ **อาจารสมฺปโนฺน**ฯ

โคจโร ปน อุปนิสฺสยโคจโร, อารกฺขโคจโร, อุปนิพนฺธโคจโรติ ติวิโธฯ ตตฺถ โย ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต วุตฺตลกฺขโณ กลฺยาณมิโตฺต, ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ, สุตํ ปริโยทาเปติ, กงฺขํ วิตรติ, ทิฏฺฐึ อุชุํ กโรติ, จิตฺตํ ปสาเทติ, ยสฺส จ อนุสิกฺขโนฺต สทฺธาย วฑฺฒติ, สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย วฑฺฒติ, อยํ วุจฺจติ **อุปนิสฺสยโคจโร**ฯ

โย ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิโฎฺฐ วีถึ ปฏิปโนฺน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสี สํวุโต คจฺฉติ, น หตฺถึ โอโลเกโนฺต, น อสฺสํ, น รถํ , น ปตฺตึ, น อิตฺถึ, น ปุริสํ โอโลเกโนฺต, น อุทฺธํ อุโลฺลเกโนฺต, น อโธ โอโลเกโนฺต, น ทิสาวิทิสํ เปกฺขมาโน คจฺฉติ, อยํ **อารกฺขโคจโร**ฯ

อุปนิพนฺธโคจโร ปน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, ยตฺถ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตํ อุปนิพนฺธติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๒)ฯ ตตฺถ อุปนิสฺสยโคจรสฺส ปุเพฺพ วุตฺตตฺตา อิตเรสํ วเสเนตฺถ โคจโร เวทิตโพฺพฯ อิติ ยถาวุตฺตาย อาจารสมฺปตฺติยา อิมาย จ โคจรสมฺปตฺติยา สมนฺนาคตตฺตา **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ฯ

อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวีติ อปฺปมตฺตกตฺตา อณุปฺปมาเณสุ อสฺสติยา อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสนสีโลฯ โย หิ ภิกฺขุ ปรมาณุมตฺตํ วชฺชํ อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพธสิเนรุปพฺพตราชสทิสํ กตฺวา ปสฺสติ, โยปิ สพฺพลหุกํ ทุพฺภาสิตมตฺตํ ปาราชิกสทิสํ กตฺวา ปสฺสติ, อยมฺปิ อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี นามฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํกิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สเพฺพน สพฺพํ สพฺพถา สพฺพํ อนวเสสํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขติ, วตฺตติ ปูเรตีติ อโตฺถฯ

อภิสเลฺลขิกาติ อติวิย กิเลสานํ สเลฺลขนียา, เตสํ ตนุภาวาย ปหานาย ยุตฺตรูปาฯ **เจโตวิวรณสปฺปายา**ติ เจตโส ปฏิจฺฉาทกานํ นีวรณานํ ทูรีภาวกรเณน เจโตวิวรณสงฺขาตานํ สมถวิปสฺสนานํ สปฺปายา, สมถวิปสฺสนาจิตฺตเสฺสว วา วิวรณาย ปากฏีกรณาย วา สปฺปายา อุปการิกาติ เจโตวิวรณสปฺปายาฯ

อิทานิ เยน นิพฺพิทาทิอาวหเณน อยํ กถา อภิสเลฺลขิกา เจโตวิวรณสปฺปายา จ นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกนฺตนิพฺพิทายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกนฺตนิพฺพิทายา**ติ เอกํเสเนว วฏฺฏทุกฺขโต นิพฺพินฺทนตฺถายฯ **วิราคาย นิโรธายา**ติ ตเสฺสว วิรชฺชนตฺถาย จ นิรุชฺฌนตฺถาย จฯ **อุปสมายา**ติ สพฺพกิเลสวูปสมายฯ **อภิญฺญายา**ติ สพฺพสฺสปิ อภิเญฺญยฺยสฺส อภิชานนายฯ **สโมฺพธายา**ติ จตุมคฺคสโมฺพธายฯ **นิพฺพานายา**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพานายฯ เอเตสุ หิ อาทิโต ตีหิ ปเทหิ วิปสฺสนา วุตฺตา, ทฺวีหิ นิพฺพานํ วุตฺตํฯ สมถวิปสฺสนา อาทิํ กตฺวา นิพฺพานปริโยสาโน อยํ สโพฺพ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม ทสกถาวตฺถุลาภิโน สิชฺฌตีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ตํ กถํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘อปฺปิจฺฉกถา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปิโจฺฉ**ติ นิอิโจฺฉ, ตสฺส กถา **อปฺปิจฺฉกถา,** อปฺปิจฺฉภาวปฺปฏิสํยุตฺตกถา วา **อปฺปิจฺฉกถา**ฯ เอตฺถ จ อตฺริโจฺฉ, ปาปิโจฺฉ, มหิโจฺฉ, อปฺปิโจฺฉติ อิจฺฉาวเสน จตฺตาโร ปุคฺคลาฯ เตสุ อตฺตนา ยถาลเทฺธน ลาเภน อติโตฺต อุปรูปริ ลาภํ อิจฺฉโนฺต **อตฺริโจฺฉ** นามฯ ยํ สนฺธาย –

> ‘‘จตุพฺภิ อฏฺฐชฺฌคมา, อฏฺฐาหิปิ จ โสฬส;
> โสฬสาหิ จ พาตฺติํส, อตฺริจฺฉํ จกฺกมาสโท;
> อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติฯ (ชา. ๑.๕.๑๐๓) จ;
>
> ‘‘อตฺริจฺฉํ อติโลเภน, อติโลภมเทน จา’’ติฯ จ วุตฺตํ;

ลาภสกฺการสิโลกนิกามยมานาย อสนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปาโย **ปาปิโจฺฉ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อิเธกโจฺจ อสฺสโทฺธ สมาโน ‘สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู’ติ อิจฺฉติ, ทุสฺสีโล สมาโน ‘สีลวาติ มํ ชโน ชานาตู’ติ อิจฺฉตี’’ติอาทิ (วิภ. ๘๕๑)ฯ

สนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปาโย ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญู **มหิโจฺฉ,** ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อิเธกโจฺจ สโทฺธ สมาโน ‘สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู’ติ อิจฺฉติ, สีลวา สมาโน ‘สีลวาติ มํ ชโน ชานา

ตู’ติ อิจฺฉตี’’ติอาทิฯ ทุตฺตปฺปิยตาย หิสฺส วิชาตมาตาปิ จิตฺตํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘อคฺคิกฺขนฺโธ สมุทฺโท จ, มหิโจฺฉ จาปิ ปุคฺคโล;
> สกเฎน ปจฺจเย เทนฺตุ, ตโยเปเต อตปฺปยา’’ติฯ

เอเต ปน อตฺริจฺฉตาทโย โทเส อารกา วิวเชฺชตฺวา สนฺตคุณนิคฺหนาธิปฺปาโย ปฏิคฺคหเณ จ มตฺตญฺญู **อปฺปิโจฺฉ**ฯ อตฺตนิ วิชฺชมานมฺปิ คุณํ ปฏิจฺฉาเทตุกามตาย สโทฺธ สมาโน ‘‘สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ น อิจฺฉติ, สีลวา, พหุสฺสุโต, ปวิวิโตฺต, อารทฺธวีริโย, อุปฎฺฐิตสฺสติ, สมาหิโต, ปญฺญวา สมาโน ‘‘ปญฺญวาติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ น อิจฺฉติฯ สฺวายํ ปจฺจยปฺปิโจฺฉ, ธุตงฺคปฺปิโจฺฉ, ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ อธิคมปฺปิโจฺฉติ จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ **จตูสุ ปจฺจเยสุ อปฺปิโจฺฉ** ปจฺจยทายกํ เทยฺยธมฺมํ อตฺตโน ถามญฺจ โอโลเกตฺวา สเจปิ หิ เทยฺยธโมฺม พหุ โหติ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, ทายกสฺส วเสน อปฺปเมว คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺม เจ อโปฺป, ทายโก พหุํ ทาตุกาโม, เทยฺยธมฺมสฺส วเสน อปฺปเมว คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺมปิ เจ พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, อตฺตโน ถามํ ญตฺวา ปมาณยุตฺตเมว คณฺหาติฯ เอวรูโป หิ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนํ ลาภํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ ลาภํ ถาวรํ กโรติ, ทายกานํ จิตฺตํ อาราเธติฯ ธุตงฺคสมาทานสฺส ปน อตฺตนิ อตฺถิภาวํ น ชานาเปตุกาโม **ธุตงฺคปฺปิโจฺฉ**ฯ โย อตฺตโน พหุสฺสุตภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ **ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ** ฯ โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา สพฺรหฺมจารีนมฺปิ อตฺตโน โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ **อธิคมปฺปิโจฺฉ**ฯ เอวเมเตสํ อปฺปิจฺฉานํ ยา อปฺปิจฺฉตา, ตสฺสา สทฺธิํ สนฺทสฺสนาทิวิธินา อเนกาการโวการานิสํสวิภาวนวเสน สปฺปฏิปกฺขสฺส อตฺริจฺฉตาทิเภทสฺส อิจฺฉาจารสฺส อาทีนววิภาวนวเสน จ ปวตฺตา กถา **อปฺปิจฺฉกถา**ฯ

สนฺตุฎฺฐิกถาติ เอตฺถ **สนฺตุฎฺฐี**ติ สเกน อตฺตนา ลเทฺธน ตุฎฺฐิ สนฺตุฎฺฐิฯ อถ วา วิสมํ ปจฺจยิจฺฉํ ปหาย สมํ ตุฎฺฐิ สนฺตุฎฺฐิ, สเนฺตน วา วิชฺชมาเนน ตุฎฺฐิ สนฺตุฎฺฐิฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘อตีตํ นานุโสจนฺโต, นปฺปชปฺปมนาคตํ;
> ปจฺจุปฺปเนฺนน ยาเปโนฺต, สนฺตุโฎฺฐติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

สมฺมา วา ญาเยน ภควตา อนุญฺญาตวิธินา ปจฺจเยหิ ตุฎฺฐิ สนฺตุฎฺฐิ, อตฺถโต อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส, โส ทฺวาทสวิโธ โหติฯ กถํ? จีวเร ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติ ติวิโธฯ เอวํ ปิณฺฑปาตาทีสุฯ

ตตฺรายํ ปเภทวณฺณนา – อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส **จีวเร ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน ปกติทุพฺพโล วา โหติ อาพาธชราภิภูโต วา, ครุจีวรํ ปารุปโนฺต กิลมติ, โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธิํ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส **จีวเร ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร ปณีตปจฺจยลาภี โหติ, โส ปฎฺฎจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆจีวรํ พหูนิ วา ลภิตฺวา ‘‘อิทํ เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ พหุสฺสุตานํ อนุรูปํ, อิทํ คิลานานํ ทุพฺพลานํ อปฺปลาภีนํ โหตู’’ติ เตสํ ทตฺวา อตฺตนา สงฺการกูฎาทิโต วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฎิํ กตฺวา เตสํ วา ปุราณจีวรานิ คเหตฺวา ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส **จีวเร ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภนฺโตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส **ปิณฺฑปาเต ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก โหติ, ลูขํ ปณีตํ ปกติวิรุทฺธํ พฺยาธิวิรุทฺธํ วา ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา คาฬฺหํ วา โรคาพาธํ ปาปุณาติ, โส สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต สปฺปายโภชนํ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส **ปิณฺฑปาเต ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร พหุํ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติ, โส ''อยํ ปิณฺฑปาโต จิรปพฺพชิตานํ อนุรูโป''ติ จีวรํ วิย เตสํ ทตฺวา เตสํ วา เสสกํ อตฺตนา ปิณฺฑาย จริตฺวา มิสฺสกาหารํ วา ภุญฺชนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส **ปิณฺฑปาเต ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุโน เสนาสนํ ปาปุณาติ มนาปํ วา อามนาปํ วา อนฺตมโส ติณสนฺถารกมฺปิ, โส เตเนว สนฺตุสฺสติ, ปุน อญฺญํ สุนฺทรตรํ ปาปุณาติ, ตํ น คณฺหาติ, อยมสฺส **เสนาสเน ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก โหติ ทุพฺพโล วา, ปกติวิรุทฺธํ วา โส พฺยาธิวิรุทฺธํ วา เสนาสนํ ลภติ, ยตฺถสฺส วสโต อผาสุ โหติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส สนฺตเก สปฺปายเสนาสเน วสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส **เสนาสเน ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร สุนฺทรํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น สมฺปฏิจฺฉติ ''ปณีตเสนาสนํ นาม ปมาทฏฺฐาน''นฺติ, มหาปุญฺญตาย วา เลณมณฺฑปกูฏาคาราทีนิ พหูนิ ปณีตเสนาสนานิ ลภติ, โส ตานิ จีวราทีนิ วิย จิรปพฺพชิตาทีนํ ทตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ วสนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส **เสนาสเน ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ตุสฺสติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภนฺโตปิ น คณฺหาติ, อยํ **คิลานปจฺจเย ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน เตเลน อตฺถิโก ผาณิตํ ลภติ, โส ยํ ลภติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต เตเลน เภสชฺชํ กตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส **คิลานปจฺจเย ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร มหาปุญฺโญ พหุํ เตลมธุผาณิตาทิปณีตเภสชฺชํ ลภติ, โส ตํ จีวราทีนิ วิย จิรปพฺพชิตาทีนํ ทตฺวา เตสํ อาภตเกน เยน เกนจิ เภสชฺชํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ โย ปน เอกสฺมึ ภาชเน มุตฺตหรีตกํ, เอกสฺมึ จตุมธุรํ ฐเปตฺวา ''คณฺหถ, ภเนฺต, ยทิจฺฉสี''ติ วุจฺจมาโน ''สจสฺส เตสุ อญฺญตเรนปิ โรโค วูปสมฺมติ, อิทํ มุตฺตหรีตกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิต''นฺติ, ''ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา, ตตฺถ เต ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย''ติ (มหาว. ๑๒๘) วจนํ อนุสฺสรนฺโต จตุมธุรํ ปฏิกฺขิปิตฺวา มุตฺตหรีตเกน เภสชฺชํ กโรนฺโต ปรมสนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส **คิลานปจฺจเย ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

โส เอวํปเภโท สโพฺพปิ สโนฺตโส สนฺตุฏฺฐีติ ปวุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ ''อตฺถโต อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส''ติฯ ตสฺสา สนฺตุฏฺฐิยา สทฺธึ สนฺทสฺสนาทิวิธินา อานิสํสวิภาวนวเสน ตปฺปฏิปกฺขสฺส อตฺริจฺฉตาทิเภทสฺส อิจฺฉาจารสฺส อาทีนววิภาวนวเสน จ ปวตฺตา กถา **สนฺตุฏฺฐิกถา**ฯ อิโต ปราสุปิ กถาสุ เอเสว นโยฯ วิเสสมตฺตเมว วกฺขามฯ

ปวิเวกกถาติ เอตฺถ กายวิเวโก, จิตฺตวิเวโก, อุปธิวิเวโกติ ตโย วิเวกาฯ เตสุ เอโก คจฺฉติ, เอโก ติฏฺฐติ, เอโก นิสีทติ , เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, เอโก ปฏิกฺกมติ, เอโก อภิกฺกมติ, เอโก จงฺกมํ อธิฏฺฐาติ, เอโก จรติ, เอโก วิหรติ, เอวํ สพฺพิริยาปเถสุ สพฺพกิเจฺจสุ คณสงฺคณิกํ ปหาย วิวิตฺตวาโส **กายวิเวโก** นามฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปน **จิตฺตวิเวโก** นามฯ นิพฺพานํ **อุปธิวิเวโก** นามฯ วุตฺตเญฺหตํ ''กายวิเวโก จ วิเวกฏฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํ, จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํ, อุปธิวิเวโก จ นิ

รุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ (มหานิ. ๕๗)ฯ วิเวโกเยว ปวิเวโก, ปวิเวเก ปฏิสํยุตฺตา กถา **ปวิเวกกถา**ฯ

อสํสคฺคกถาติ เอตฺถ สวนสํสโคฺค, ทสฺสนสํสโคฺค, สมุลฺลปนสํสโคฺค, สโมฺภคสํสโคฺค, กายสํสโคฺคติ ปญฺจ สํสคฺคาฯ เตสุ อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ สุณาติ ‘‘อมุกสฺมิํ ฐาเน คาเม วา นิคเม วา อิตฺถี อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา’’ติ, โส ตํ สุตฺวา สํสีทติ วิสีทติ, น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตติ, เอวํ วิสภาคารมฺมณสฺสวเนน อุปฺปนฺนกิเลสสนฺถโว **สวนสํสโคฺค** นามฯ น เหว โข ภิกฺขุ สุณาติ, อปิจ โข สามํ ปสฺสติ อิตฺถิํ อภิรูปํ ทสฺสนียํ ปาสาทิกํ ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตํ, โส ตํ ทิสฺวา สํสีทติ วิสีทติ, น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตติ, เอวํ วิสภาคารมฺมณทสฺสเนน อุปฺปนฺนกิเลสสนฺถโว **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ ทิสฺวา ปน อญฺญมญฺญํ อาลาปสลฺลาปวเสน อุปฺปโนฺน กิเลสสนฺถโว **สมุลฺลปนสํสโคฺค** นามฯ สญฺชคฺฆนาทิปิ เอเตเนว สงฺคยฺหติฯ อตฺตโน ปน สนฺตกํ ยํ กิญฺจิ มาตุคามสฺส ทตฺวา อทตฺวา วา เตน ทินฺนสฺส วนภงฺคินิยาทิโน ปริโภควเสน อุปฺปโนฺน กิเลสสนฺถโว **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ มาตุคามสฺส หตฺถคฺคาหาทิวเสน อุปฺปนฺนกิเลสสนฺถโว **กายสํสโคฺค** นามฯ

โยปิ เจส ‘‘คิหีหิ สํสโฏฺฐ วิหรติ อนนุโลมิเกน สํสเคฺคน สหโสกี สหนนฺที สุขิเตสุ สุขิโต ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนา โว โยคํ อาปชฺชตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๓; มหานิ. ๑๖๔) เอวํ วุโตฺต อนนุโลมิโก คิหิสํสโคฺค นาม, โย จ สพฺรหฺมจารีหิปิ กิเลสุปฺปตฺติเหตุภูโต สํสโคฺค, ตํ สพฺพํ ปหาย ยวายํ สํสาเร ถิรตรํ สํเวคสงฺขาเรสุ ติพฺพํ ภยสญฺญํ สรีเร ปฏิกูลสญฺญํ สพฺพากุสเลสุ ชิคุจฺฉาปุพฺพงฺคมํ หิโรตฺตปฺปํ สพฺพกิริยาสุ สติสมฺปชญฺญนฺติ สพฺพํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา กมลทเล ชลพินฺทุ วิย สพฺพตฺถ อลคฺคภาโว, อยํ สพฺพสํสคฺคปฺปฏิปกฺขตาย อสํสโคฺค, ตปฺปฏิสํยุตฺตา กถา **อสํสคฺคกถา**ฯ

วีริยารมฺภกถาติ เอตฺถ วีรสฺส ภาโว, กมฺมนฺติ วา วีริยํ, วิธินา อีเรตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ วา วีริยํ, วีริยญฺจ ตํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย, กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย อารภนํ วีริยารโมฺภฯ สฺวายํ กายิโก, เจตสิโก จาติ ทุวิโธ, อารมฺภธาตุ, นิกฺกมธาตุ, ปรกฺกมธาตุ, จาติ ติวิโธ, สมฺมปฺปธานวเสน จตุพฺพิโธฯ โส สโพฺพปิ โย ภิกฺขุ คมเน อุปฺปนฺนกิเลสํ ฐานํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ฐาเน อุปฺปนฺนํ นิสชฺชํ, นิสชฺชาย อุปฺปนฺนํ สยนํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ตตฺถ ตเตฺถว อชปเทน ทเณฺฑน กณฺหสปฺปํ อุปฺปีเฬตฺวา คณฺหโนฺต วิย ติขิเณน อสินา อมิตฺตํ คีวาย ปหรโนฺต วิย สีสํ อุกฺขิปิตุํ อทตฺวา วีริยพเลน นิคฺคณฺหาติ, ตเสฺสวํ วีริยารโมฺภ อารทฺธวีริยสฺส วเสน เวทิตโพฺพ, ตปฺปฏิสํยุตฺตา กถา **วีริยารมฺภกถา**ฯ

สีลกถาติอาทีสุ ทุวิธํ สีลํ โลกิยํ โลกุตฺตรญฺจฯ ตตฺถ **โลกิยํ** ปาติโมกฺขสํวราทิ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **โลกุตฺตรํ** มคฺคสีลํ ผลสีลญฺจฯ ตถา **สมาธิ**ปิฯ วิปสฺสนาย ปาทกภูตา สห อุปจาเรน อฏฺฐ สมาปตฺติโย **โลกิโย** สมาธิ, มคฺคสมฺปยุโตฺต ปเนตฺถ **โลกุตฺตโร** สมาธิ นามฯ ตถา **ปญฺญา**ปิฯ **โลกิยา** สุตมยา, จินฺตามยา, ฌานสมฺปยุตฺตา, วิปสฺสนาญาณญฺจฯ วิเสสโต ปเนตฺถ วิปสฺสนาปญฺญา คเหตพฺพาฯ **โลกุตฺตรา** มคฺคปญฺญา ผลปญฺญา จฯ **วิมุตฺติ** อริยผลวิมุตฺติ นิพฺพานญฺจฯ อปเร ปน ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทวิมุตฺตีนมฺปิ วเสเนตฺถ อตฺถํ สํวเณฺณนฺติฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสน**มฺปิ เอกูนวีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ อิติ อิเมสํ สีลาทีนํ สทฺธิํ สนฺทสฺสนาทิวิธินา อเนกาการโวการอานิสํสวิภาวนวเสน เจว ตปฺปฏิปกฺขานํ ทุสฺสีลฺยาทีนํ อาทีนววิภาวนวเสน จ ปวตฺตา กถา, ตปฺปฏิสํยุตฺตา กถา วา **สีลาทิกถา นาม**ฯ

เอตฺถ จ ‘‘อตฺตนา จ อปฺปิจฺโฉ โหติ, อปฺปิจฺฉ กถญฺจ ปเรสํ กตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๒; อ. นิ. ๑๐.๗๐) ‘‘สนฺตุฏฺโฐ โหติ อิตรีตเรน จีวเรน, อิตรีตรจีวรสนฺตุฏฺฐิยา จ วณฺณวาที’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๔; จูฬนิ. ขคฺควิสาณปุจฺฉานิเทฺทโส ๑๒๘) จ อาทิวจนโต สยญฺจ อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคเตน ปเรสมฺปิ ตทตฺถาย หิตชฺฌาสเยน ปวเตฺตตพฺพา ตถารูปี กถาฯ ยา อิธ อภิสเลฺลขิกาทิภาเวน วิเสเสตฺวา วุตฺตา อปฺปิจฺฉกถาทีติ เวทิตพฺพาฯ การกเสฺสว หิ กถา วิเสสโต อธิเปฺปตตฺถสาธินีฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ, เมฆิย, ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺขํ…เป. … อกสิรลาภี’’ติ (อ. นิ. ๙.๓)ฯ

เอวรูปิยาติ อีทิสาย ยถาวุตฺตายฯ **นิกามลาภี**ติ ยถิจฺฉิตลาภี ยถารุจิลาภี, สพฺพกาลํ อิมํ กถํ โสตุํ วิจาเรตุญฺจ ยถาสุขํ ลภโนฺตฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ นิทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภี**ติ วิปุลลาภีฯ

อารทฺธวีริโยติ ปคฺคหิตวีริโยฯ **อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานายา**ติ อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน อกุสลานํ ปาปธมฺมานํ ปชหนตฺถายฯ **กุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ กุจฺฉิตานํ สลนาทิอเตฺถน อนวชฺชเฏฺฐน จ กุสลานํ สหวิปสฺสนานํ มคฺคผลธมฺมานํฯ **อุปสมฺปทายา**ติ สมฺปาทนาย อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนายฯ **ถามวา**ติ อุโสฺสฬฺหิสงฺขาเตน วีริยถาเมน สมนฺนาคโตฯ **ทฬฺหปรกฺกโม**ติ ถิรปรกฺกโม อสิถิลวีริโยฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร**ติ อโนโรหิตธุโร อโนสกฺกวีริโยฯ

ปญฺญวาติ วิปสฺสนาปญฺญาย ปญฺญวาฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยญฺจ วยญฺจ ปฏิวิชฺฌนฺติยาฯ **อริยายา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน กิเลเสหิ อารกา ทูเร ฐิตาย นิโทฺทสายฯ **นิเพฺพธิกายา**ติ นิเพฺพธภาคิยายฯ **สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส เขปนโต ‘‘ทุกฺขกฺขโย’’ติ ลทฺธนามํ อริยมคฺคํ สมฺมา เหตุนา นเยน คจฺฉนฺติยาฯ อิเมสุ จ ปนปญฺจสุ ธเมฺมสุ สีลํ วีริยํ ปญฺญา จ โยคิโน อชฺฌตฺติกํ องฺคํ, อิตรทฺวยํ พาหิรํ องฺคํฯ ตตฺถาปิ กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยเนว เสสํ จตุพฺพิธํ อิชฺฌติ, กลฺยาณมิตฺตเสฺสเวตฺถ พหุการตํ ทเสฺสโนฺต สตฺถา **‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ, เมฆิย, ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺข’’**นฺติอาทินา เทสนํ วเฑฺฒสิฯ ตตฺถ **ปาฏิกงฺข**นฺติ เอกํเสน อิจฺฉิตพฺพํ, อวสฺสํภาวีติ อโตฺถฯ **ย**นฺติ กิริยาปรามสนํ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สีลวา ภวิสฺสตี’’ติ เอตฺถ ยเทตํ กลฺยาณมิตฺตสฺส ภิกฺขุโน สีลวนฺตตาย ภวนํ สีลสมฺปนฺนตฺตํ, ตสฺส ภิกฺขุโน สีลสมฺปนฺนตฺตา เอตํ ตสฺส ปาฏิกงฺขํ, อวสฺสํภาวี เอกํเสเนว ตสฺส ตตฺถ นิโยชนโตติ อธิปฺปาโยฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ ภควา สเทวเก โลเก อุตฺตมกลฺยาณมิตฺตสงฺขาตสฺส อตฺตโน วจนํ อนาทิยิตฺวา ตํ วนสณฺฑํ ปวิสิตฺวา ตาทิสํ วิปฺปการํ ปตฺตสฺส อายสฺมโต เมฆิยสฺส กลฺยาณมิตฺตตาทินา สกลํ สาสนสมฺปทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิสฺส ตตฺถ อาทรชาตสฺส ปุเพฺพ เยหิ กามวิตกฺกาทีหิ อุปทฺทุตตฺตา กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชติ, ตสฺส เตสํ อุชุวิปจฺจนีกภูตตฺตา จ ภาวนานยํ ปกาเสตฺวา ตโต ปรํ อรหตฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขโนฺต **‘‘เตน จ ปน, เมฆิย, ภิกฺขุนา อิเมสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐาย จตฺตาโร ธมฺมา อุตฺตริ ภาเวตพฺพา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตนา**ติ เอวํ กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน ยถาวุตฺตสีลาทิคุณสมนฺนาคเตนฯ เตเนวาห **‘‘อิเมสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐายา’’**ติฯ **อุตฺตรี**ติ อารทฺธตรุณวิปสฺสนสฺส ราคาทิปริสฺสยา เจ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตสํ วิโสธนตฺถํ ตโต อุทฺธํ จตฺตาโร ธมฺมา ภาเวตพฺพา อุปฺปาเทตพฺพา วเฑฺฒตพฺพา จฯ

อสุภาติ เอกาทสสุ อสุภกมฺมฏฺฐาเนสุ ยถารหํ ยตฺถ กตฺถจิ อสุภภาวนาฯ **ราคสฺส ปหานายา**ติ กามราคสฺส ปชหนตฺถายฯ อยมโตฺถ สาลิลาวโกปมาย วิภาเวตโพฺพฯ เอวํภูตํ ภาวนาวิธิํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานายา’’ติฯ **เมตฺตา**ติ เมตฺตา

กมฺมฏฺฐานํฯ **พฺยาปาทสฺส ปหานายา**ติ วุตฺตนเยเนว อุปฺปนฺนสฺส โกปสฺส ปชหนตฺถายฯ **อานาปานสฺสตี**ติ โสฬสวตฺถุกา อานาปานสฺสติฯ **วิตกฺกุปจฺเฉทายา**ติ วุตฺตนเยเนว อุปฺปนฺนานํ วิตกฺกานํ ปจฺฉินฺทนตฺถายฯ **อสฺมิมานสมุคฺฆาตายา**ติ ‘‘อสฺมี’’ติ อุปฺปชฺชนกสฺส นววิธสฺส มานสฺส สมุจฺฉินฺทนตฺถายฯ

อนิจฺจสญฺญิโนติ หุตฺวา อภาวโต อุทยพฺพยวนฺตโต ปภงฺคุโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฺปฏิกฺเขปโต จ ‘‘สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๗; จูฬนิ. เหมกมาณวปุจฺฉานิทฺเทโส ๕๖) ปวตฺตอนิจฺจานุปสฺสนาวเสน อนิจฺจสญฺญิโนฯ **อนตฺตสญฺญา สณฺฐาตี**ติ อสารกโต อวสวตฺตนโต ปรโต ริตฺตโต ตุจฺฉโต สุญฺญโต จ ‘‘สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๙; จูฬนิ. เหมกมาณวปุจฺฉานิทฺเทโส ๕๖) เอวํ ปวตฺตอนตฺตานุปสฺสนาสงฺขาตา อนตฺตสญฺญา จิตฺเต สณฺฐหติ อติทฬฺหํ ปติฏฺฐหติฯ อนิจฺจลกฺขเณ หิ ทิฏฺเฐ อนตฺตลกฺขณํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ ตีสุ ลกฺขเณสุ หิ เอกสฺมึ ทิฏฺเฐ อิตรทฺวยํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนิจฺจสญฺญิโน, เมฆิย, อนตฺตสญฺญา สณฺฐาตี’’ติฯ อนตฺตลกฺขเณ สุทิฏฺเฐ ‘‘อสฺมี’’ติ อุปฺปชฺชนกมาโน สุปฺปชโหว โหตีติ อาห **‘‘อนตฺตสญฺญี อสฺมิมานสมุคฺฆาตํ ปาปุณาตี’’**ติฯ **ทิฏฺเฐว ธมฺเม นิพฺพานนฺ**ติ ทิฏฺเฐว ธมฺเม อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว อปจฺจยปรินิพฺพานํ ปาปุณาติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน อสุภาทิภาวนานโย **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตนเยน เวทิตพฺโพฯ

เมฆิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๕. นนฺทกสุตฺตาทิวณฺณนา

๔-๕. จตุตฺเถ **อาคมยมาโน**ติ โอโลกยมาโน, พุทฺธ สหสา อปวิสิตฺวา ยาว สา กถา นิฏฺฐาติ, ตาว อฏฺฐาสีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อิทมโวจาติ อิทํ กถาวสานํ อุทิกฺขมาโน’’**ติฯ อนิจฺจทุกฺขาทิวเสน สพฺพธมฺมสนฺตีรณํ **อธิปญฺญาวิปสฺสนา**ติ อาห **‘‘สงฺขารปริคฺคหวิปสฺสนาญาณสฺสา’’**ติฯ **มานส**นฺติ ราโคปิ จิตฺตมฺปิ อรหตฺตมฺปิฯ ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓) เอตฺถ ราโค มานสํฯ ‘‘จิตฺตํ มโน มานส’’นฺติ (ธ. ส. ๖) เอตฺถ จิตฺตํฯ ‘‘อปฺปตฺตมานโส เสโข, กาลํ กยิรา ชเน สุตา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) เอตฺถ อรหตฺตํฯ อิธาปิ อรหตฺตเมว อธิเปฺปตํฯ เตนาห **‘‘อปฺปตฺตมานสาติ อปฺปตฺตอรหตฺตา’’**ติฯ อปฺปตฺตํ มานสํ อรหตฺตํ เอเตหีติ **อปฺปตฺตมานสา**ฯ อิทานิ จิตฺตปริยายเมว มานสสทฺทํ สนฺธายาห **‘‘อรหตฺตํ วา’’**ติอาทิฯ ปญฺจมํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นนฺทกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เสวนาสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **ชีวิตสมฺภารา**ติ ชีวิตปฺปวตฺติยา สมฺภารา ปจฺจยาฯ **สมุทาเนตพฺพา**ติ สมฺมาญาเยน อนวชฺชอุญฺฉาจริยาทินา อุทฺธมุทฺธมาเนตพฺพา ปาปุณิตพฺพาฯ เต ปน สมุทานิตา สมาหตา นาม โหนฺตีติ อาห **‘‘สมาหริตพฺพา’’**ติฯ **ทุเกฺขน อุปฺปชฺชนฺตี**ติ สุลภุปฺปาทา น โหนฺติฯ เอเตน โคจรอสปฺปายาทิภาวํ ทเสฺสติฯ **รตฺติภาคํ วา ทิวสภาคํ วา**ติ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘รตฺติโกฏฺฐาเส วา ทิวสโกฏฺฐาเส วา’’**ติฯ **รตฺติํเยว ปกฺกมิตพฺพํ** สมณธมฺมสฺส ตตฺถ อนิปฺผชฺชนโตฯ **สงฺขาปี**ติ ‘‘ยทตฺถมหํ ปพฺพชิโต, น เมตํ อิธ นิปฺผชฺชติ, จีวราทิ ปน สมุทาคจฺฉติ, นาหํ ตทตฺถํ ปพฺพชิโต, กึ เม อิธ วาเสนา’’ติ ปฏิสงฺขายปิฯ เตนาห **‘‘สามญฺญตฺถสฺส ภาวนาปาริปูริอคมนํ ชานิตฺวา’’**ติฯ อนนฺตรวาเร **สงฺขาปี**ติ สมณ

ธมฺมสฺส นิปฺผชฺชนภาวํ ชานิตฺวาฯ **โส ปุคฺคโล อนาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพํ, นานุพนฺธิตพฺพ**ติ ‘‘โส ปุคฺคโล’’ติ ปทสฺส ‘‘นานุพนฺธิตพฺพ’’ติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ ยสฺส เยน หิ สมฺพนฺโธ, ทูรฏฺฐมฺปิ โส ภวติฯ **ตํ ปุคฺคล**นฺติ โส ปุคฺคโลติ ปจฺจตฺตวจนํ อุปโยควเสน ปริณาเมตฺวา ตํ ปุคฺคลํ อนาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อตฺถวเสน หิ วิภตฺติปริณาโมติฯ **อาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพ**นฺติ จ กตญฺญุกตเวทิตาย นิโยชนํฯ **เอวรูโป**ติ ยํ นิสฺสาย ภิกฺขุโน คุเณหิ วุฑฺฒิเยว ปาฏิกงฺขา, ปจฺจเยหิ น ปริสฺสโย, เอวรูโป ทณฺฑกมฺมาทีหิ นิคฺคณฺหาติ เจปิ, น ปริจฺจชิตพฺพ**ติ ทเสฺสติ **‘‘สเจปิ’’**ติอาทินาฯ

เสวนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. สุตวาสุตฺตาทิวณฺณนา

๗-๑๐. สตฺตเม **อภโพฺพ ขีณาสโว ภิกฺขุ สญฺจิจฺจ ปาณ**นฺติอาทิ เทสนาสีสเมว, โสตาปนฺนาทโยปิ ปน อภพฺพาว, ปุถุชฺชนขีณาสวานํ นินฺทาปสํสตฺถมฺปิ เอวํ วุตฺตํฯ ปุถุชฺชโน นาม คารโยฺห มาตุฆาตาทีนิ กโรติ, ขีณาสโว ปน ปาสํโส กุนฺถกิปิลฺลิกฆาตาทีนิปิ น กโรตีติฯ **สนฺนิธิการกํ กาเม ปริภุญฺชิตุ**นฺติ ยถา คิหิภูโต สนฺนิธึ กตฺวา วตฺถุกาเม ปริภุญฺชติ, เอวํ ติลตณฺฑุลสปฺปินวนีตาทีนิ สนฺนิธึ กตฺวา อิทานิ ปริภุญฺชิตุํ อภโพฺพติ อโตฺถฯ วตฺถุกาเม ปน นิทหิตฺวา ปริภุญฺชนฺตา ตนฺนิสฺสิตํ กิเลสกามมฺปิ นิทหิตฺวา ปริภุญฺชนฺติ นามาติ อาห **‘‘วตฺถุกามกิเลสกาเม**’’ติฯ นนุ จ ขีณาสวเสฺสว วสนฏฺฐาเน ติลตณฺฑุลาทโย ปญฺญายนฺตีติ? น ปน เต อตฺตโน อตฺถาย นิเธนฺติ, อผาสุกปพฺพชิตาทีนํ อตฺถาย นิเธนฺติฯ อนาคามิสฺส กถนฺติ? ตสฺสปิ ปญฺจ กามคุณา สพฺพโสว ปหีนา, ธเมฺมน ปน ลทฺธํ วิจาเรตฺวา ปริภุญฺชติฯ อกปฺปิย กามคุเณ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ, น มญฺจปีฐอตฺถรณปาวุรณาทิสนฺนิสฺสิตํฯ **เสยฺยาถาปิ ปุเพฺพ อคาริยภูโต**ติ ยถา ปุเพฺพ คิหิภูโต ปริภุญฺชติ, เอวํ ปริภุญฺชิตุํ อภโพฺพฯ อคารมเชฺฌ วสนฺตา หิ โสตาปนฺนาทโย ยาวชีวํ คิหิพฺยญฺชเนน ติฏฺฐนฺติฯ ขีณาสโว ปน อรหตฺตํ ปตฺวาว มนุสฺสภูโต ปรินิพฺพาติ วา ปพฺพชติ วาฯ จาตุมหาราชิกาทีสุ กามาวจรเทเวสุ มุหุตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติฯ กสฺมา? วิเวกฏฺฐานสฺส อภาวาฯ ภุมฺมเทวตฺตภาเว ปน ฐิโต อรหตฺตํ ปตฺวาปิ ติฏฺฐติ วิเวกฏฺฐานสมฺภวาฯ อฏฺฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สุตวาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สโมฺพธิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สีหนาทวคฺค

๑. สีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม อวาปุเรนฺติ วิวรนฺติ ทฺวารํ เอเตนาติ **อวาปุรณํ**ฯ รชํ หรนฺติ เอเตนาติ **รโชหรณํฯ กโฬปิหโตฺถ**ติ วิลีวมยภาชนหโตฺถ, ‘‘จมฺมมยภาชนหโตฺถ’’ติ จ วทนฺติฯ ฉินฺนานิ วิสาณานิ เอตสฺสาติ ฉินฺนวิสาโณ, อุสโภ จ โส ฉินฺนวิสาโณ จาติ **อุสภฉินฺนวิสาโณ**ฯ วิเสสนปโรยํ สมาโสฯ **อหิกุณเปน วา**ติอาทิ อติเชคุจฺฉปฺปฏิกูลกุณปทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **กเณฺฐ อาสเตฺตนา**ติ เกนจิเทว ปจฺจตฺถิเกน อาเนตฺวา กเณฺฐ พเทฺธน, โอมุเกฺกนาติ อโตฺถฯ **อโฏฺฏ** อาตุโร ทุคฺคนฺธปีฬาย ปีฬิโตฯ **อจฺจยสฺส ปฏิคฺคณฺหนํ** วา อธิวาสนํฯ เอวญฺหิ โส การเณ เทสิยมาเน ตโต วิคโต นาม โหติฯ เตนาห **‘‘ปฏิคฺคณฺหตูติ ขมตู’’**ติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สีหนาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สอุปาทิเสสสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย ภวสฺส อปฺปมตฺตกตา นาม อิตฺตรกาลตายาติ อาห **‘‘อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ’’**ติฯ

สอุปาทิเสสสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. โกฎฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย ทิฎฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต อตฺตภาโว, ตสฺมิํ เวทิตพฺพํ ผลํ **ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ**ฯ เตนาห **‘‘อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว’’**ติฯ จตุปฺปญฺจกฺขนฺธผลตาย สญฺญาภวูปคํ กมฺมํ **พหุเวทนียํ**ฯ เอกกฺขนฺธผลตฺตา อสญฺญาภวูปคํ กมฺมํ **‘‘อปฺปเวทนีย’’**นฺติ วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘อรูปาวจรกมฺมํ พหุกาลํ เวทิตพฺพผลตฺตา พหุเวทนียํ, อิตรํ อปฺปเวทนียํฯ รูปารูปาวจรกมฺมํ วา พหุเวทนียํ, ปริตฺตํ กมฺมํ อปฺปเวทนีย’’นฺติ วทนฺติฯ **เวทนีย**นฺติ ปจฺจยนฺตรสมวาเย วิปากุปฺปาทนสมตฺถํ, น อารทฺธวิปากเมวฯ **อเวทนีย**นฺติ ปจฺจยเวกเลฺลน วิปจฺจิตุํ อสมตฺถํ อโหสิกมฺมาทิเภทํฯ

โกฎฺฐิกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **สมิทฺธี**ติ เถรสฺส กิร อตฺตภาโว สมิโทฺธ อภิรูโป ปาสาทิโก, ตสฺมา สมิทฺธีเตฺวว สงฺขาโตฯ เตนาห **‘‘อตฺตภาวสมิทฺธตายา’’**ติอาทิฯ **รูปธาตุอาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน สทฺทธาตุอาทิํ สงฺคณฺหาติฯ

สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕-๙. คณฺฑสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕-๑๙. ปญฺจเม **มาตาเปตฺติกสมฺภวสฺสา**ติ มาติโต จ ปิติโต จ นิพฺพตฺเตน มาตาเปตฺติเกน สุกฺกโสณิเตน สมฺภูตสฺส ฯ **อุจฺฉาทนธมฺมสฺสา**ติ อุจฺฉาเทตพฺพสภาวสฺส ฯ **ปริมทฺทนธมฺมสฺสา**ติ ปริมทฺทิตพฺพสภาวสฺส ฯ เอตฺถ จ โอทนกุมฺมาสูปจยอุจฺฉาทนปเทหิ วฑฺฒิกถิตา, อนิจฺจเภทนวิทฺธํสนปเทหิ หานิ ฯ ปุริเมหิ วา สมุทโย, ปจฺฉิเมหิ อตฺถงฺคโมติ เอวํ จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส วฑฺฒิปริหานินิพฺพตฺติเภทา ทสฺสิตา ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมว ฯ ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถานิ ฯ

คณฺฑสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๑๐. เวลามสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **สกุณฺฑกภตฺตนฺ**ติ สกุณฺฑกํ อุตฺตณฺฑุลภตฺตํ ฯ ปริเตฺตหิ สกุเณฺฑหิ ตณฺฑุเลหิปิ สทฺธึ วิปกฺกภตฺตํ อุตฺตณฺฑุลเมว โหติ ฯ พิฬงฺคํ วุจฺจติ อารนาฬํ, พิฬงฺคโต นิพฺพตฺตนโต ตเทว กญฺชิยโต ชาตนฺติ กญฺชิยํ, ตํ ทุติยํ เอตสฺสาติ **พิฬงฺคทุติยํ,** ตํ **กญฺชิยทุติยนฺ**ติ วุตฺตํ ฯ **อสกฺกจฺจ**ติ เทยฺยธมฺมมฺปิ ปุคฺคลมฺปิ อสกฺกริตฺวา ฯ เทยฺยธมฺมสฺส อสกฺกรณํ อสมฺปนฺนกาโร, ปุคฺคลสฺส อสกฺกรณํ อครุกรณํ ฯ เทยฺยธมฺมํ อสกฺกโรนฺโต หิ อุตฺตณฺฑุลาทิโทสสมนฺนาคตํ อาหารํ เทติ, น สมฺปนฺนํ กโรติ ฯ ปุคฺคลํ อสกฺกโรนฺโต นิสีทนฏฺฐานํ อสมฺมชฺชิตฺวา ยตฺถ ตตฺถ วา นิสีทาเปตฺวา ยํ วา ตํ วา ทารกํ เปเสตฺวา เทติ ฯ **อจิตฺตีกตฺวา**ติ น จิตฺตึ กตฺวา, น ปูเชตฺวาติ อโตฺถ ฯ ปูเชโนฺต หิ ปูเชตพฺพวตฺถุํ จิเตฺต ฐเปติ, น ตโต พหิ กโรติ ฯ จิตฺตํ วา อจฺฉริยํ กตฺวา ปฏิปตฺติ จิตฺตีกรณํ สมฺภาวนกิริยา, ตปฺปฏิเกฺขปโต อจิตฺตีกรณํ อสมฺภาวนกิริยา ฯ **อปวิทฺธนฺ**ติ อุจฺฉิฏฺฐาทิฉฑฺฑนียธมฺมํ วิย อวขิตฺตกํ ฯ โย หิ ฉเฑฺฑตุกาโม หุตฺวา โรคิโน สรีเร โอทนาทีนิ มชฺชิตฺวา วมฺมิเก โรคํ ปกฺขิปโนฺต วิย เทติ, อยํ อปวิทฺธํ เทติ นาม ฯ **อนาคมนทิฏฺฐิโก**ติ "อทฺธา อิมสฺส ทานสฺส ผลํ มม อาคจฺฉตี"ติ เอวํ ยสฺส กมฺมสฺสกตทิฏฺฐิ อตฺถิ, โส อาคมนทิฏฺฐิโก ฯ อยํ ปน น ตาทิโสติ อนาคมนทิฏฺฐิโก, ผลํ ปาฏิกงฺขํ หุตฺวา น เทตีติ อโตฺถ ฯ เตนาห "**น กมฺมญฺจ ผลญฺจ สทฺทหิตฺวา เทตี**"ติ ฯ

เวลาโมติ เอตฺถ **มา**-สโทฺท ปฏิเสธวจโน ฯ ชาติโคตฺตรูปโภคาทิคุณานํ เวลา มริยาทา นตฺถิ เอตสฺมินฺติ เวลาโม ฯ อถ วา ยถาวุตฺตคุณานํ เวลา มริยาทา อมติ โอสานํ คจฺฉติ เอตสฺมินฺติ **เวลาโม,** เวลํ วา มริยาทํ อมติ คจฺฉติ อติกฺกมตีติ **เวลาโม** ฯ เตนาห "**ชาติโคตฺต... เป.... เอวํลทฺธนาโม**"ติ ฯ ทียตีติ ทานํ, ทานวตฺถุ ฯ ตํ อคฺคียติ นิสฺสชฺชียติ เอตฺถาติ **ทานคฺคํ** ฯ ทานํ วา คณฺหนฺติ เอตฺถาติ **ทานคฺคํ,** เอวํ **ภตฺตคฺคํ,** ปริเวสนฏฺฐานํ ฯ **ทุกูลสนฺทนานี**ติ รชตภาชนาทินิสฺสิเต ทุกูเล ขีรสฺส สนฺทนํ เอเตสนฺติ ทุกูลสนฺทนานิ ฯ **กํสูปธารณานี**ติ รชตมยโทหภาชนานิ ฯ เตนาห "**รชตมยขีรปฏิจฺฉกานี**"ติ ฯ รชตมยานิ ขีรปฏิจฺฉกานิ ขีรปฏิคฺคหภาชนานิ เอเตสนฺติ **รชตมยขีรปฏิจฺฉกานิ ฯ โสเธยฺยา**ติ มหปฺผลภาวกรเณน วิโสเธยฺย ฯ มหปฺผลภาวปฺปตฺติยา หิ ทกฺขิณา วิสุชฺฌติ นาม ฯ

มเคฺคนาคตํ อนิวตฺตนสรณนฺติ อิมินา โลกุตฺตรสรณคมนํ ทีเปติ ฯ **อปเร**ติอาทินา โลกิยสรณคมนํ วุตฺตํ ฯ **สรณํ** นาม ติณฺณํ รตนานํ ชีวิตปริจฺจาคมยํ ปุญฺญํ สพฺพสมฺปตฺตึ เทติ, ตสฺมา มหปฺผลตรนฺติ อธิปฺปาโย ฯ อิทญฺจ – "สเจ ตฺวํ ยถา คหิตํ สรณํ น ภินฺทิสฺสสิ, เอวาหํ ตํ มาเรมี"ติ ยทิปิ โกจิ ติเณฺหน สเตฺถน ชีวิตา โวโรเปยฺย, ตถาปิ "เนวาหํ พุทฺธํ น พุโทฺธติ, ธมฺมํ น ธโมฺมติ, สงฺฆํ น สโงฺฆติ วทามี"ติ ทฬฺหตรํ กตฺวา คหิตสฺส วเสน วุตฺตํ ฯ **มเคฺคนาคตนฺ**ติ โลกุตฺตรสีลํ สนฺธาย วทติ ฯ **อปเร**ติอาทินา ปน โลกิยสีลํ วุตฺตํ ฯ สเพฺพสํ สตฺ

ตานํ ชีวิตทานาทินิหิตทณฺฑตาย สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณาธิฏฺฐานโต จสฺส มหปฺผลมหานิสํสตา เวทิตพฺพาฯ

อุปสิงฺฆนมตฺตนฺติ ฆายนมตฺตํฯ **คโทฺทหนมตฺต**นฺติ ปาฐนฺตเร โคโทหนมตฺตํ กาลนฺติ อโตฺถฯ โส จ น สกโล โคโทหนกฺขโณ อธิเปฺปโตติ ทเสฺสตุํ “**คาวิยา เอกวารํ ถนอญฺฉนมตฺต**”นฺติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **อญฺฉนมตฺต**นฺติ อากฑฺฒนมตฺตํฯ คาวิยา ถนํ คเหตฺวา เอกขีรพินฺทุทุหนกาลมตฺตมฺปิ คทฺทุหนมตฺตนฺติ วทนฺติฯ เอตฺตกมฺปิ หิ กาลํ โย วสนคพฺภปริเวณวิหารูปจารปริเจฺฉเทน วา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสเตฺต หิตผรณํ เมตฺตจิตฺตํ ภาเวตุํ สโกฺกติฯ อิทํ ตโต ยถาวุตฺตทานาทิโต มหปฺผลตรํฯ

เวลามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สีหนาทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สตฺตาวาสวโคฺค

๑. ติฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อมมา**ติ วตฺถาภรณปานโภชนาทีสุปิ มมตฺตวิรหิตาฯ **อปริคฺคหา**ติ อิตฺถิปริคฺคเหน อปริคฺคหาฯ เตสํ กิร ‘‘อยํ มยฺหํ ภริยา’’ติ มมตฺตํ น โหติ, มาตรํ วา ภคินึ วา ทิสฺวา ฉนฺทราโค น อุปฺปชฺชติฯ ธมฺมตาสิทฺธสฺส สีลสฺส อานุภาเวน ปุเตฺต ทิฎฺฐมเตฺต เอว มา ตุถนโต ถญฺญํ ปคฺฆรติ, เตน สญฺญาเณน เนสํ มาตริ ปุตฺตสฺส มาตุสญฺญา, มาตุ จ ปุเตฺต ปุตฺตสญฺญา ปจฺจุปฎฺฐิตาติ เกจิฯ

อปิเจตฺถ (สารตฺถ. ฎี. ๑.๑ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) อุตฺตรกุรุกานํ ปุญฺญานุภาวสิโทฺธ อ ยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กิร เตสุ เตสุ ปเทเสสุ ฆนนิจิตปตฺตสญฺฉนฺนสาขาปสาขา กูฎาคารสมา มโนรมา รุกฺขา เตสํ มนุสฺสานํ นิเวสนกิจฺจํ สาเธนฺติฯ ยตฺถ สุขํ นิวสนฺติ, อเญฺญปิ ตตฺถ รุกฺขา สุชาตา สพฺพทาปิ ปุปฺผิตคฺคา ติฎฺฐนฺติฯ ชลาสยาปิ วิกสิตกมลกุวลย ปุณฺฑรีกโสคนฺธิกาทิปุปฺผสญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ ปรมสุคนฺธํ สมนฺตโต ปวายนฺตา ติฎฺฐนฺติฯ สรีรมฺปิ เตสํ อติทีฆาทิโทสรหิตํ อาโรหปริณาหสมฺปนฺนํ ชราย อนภิภูตตฺตา วลิตปลิตาทิ โทสวิรหิตํ ยาวตายุกํ อปริกฺขีณชวพลปรกฺกมโสภเมว หุตฺวา ติฎฺฐติฯ อนุฎฺฐานผลูปชีวิตาย น จ เนสํ กสิวณิชฺชาทิวเสน อาหารปริเยฎฺฐิวเสน ทุกฺขํ อตฺถิ, ตโต เอว น ทาสทาสิกมฺมกรา ทิปริคฺคโห อตฺถิ, น จ ตตฺถ สีตุณฺหฑํสมกสวาตาตปสรีสปวาฬาทิปริสฺสโย อตฺถิฯ ยถา นา เมตฺถ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺจูสเวลายํ สมสีตุโณฺห อุตุ โหติ, เอวเมว สพฺพกาลํ ตตฺถ สม สีตุโณฺหว อุตุ โหติ, น จ เนสํ โกจิ อุปฆาโต วิเหสา วา อุปฺปชฺชติฯ อกฎฺฐปากิเมว สาลึ อกณํ อถุสํ สุทฺธํ สุคนฺธํ ตณฺฑุลปฺผลํ ปริภุญฺชนฺติฯ ตํ ภุญฺชนฺตานํ เนสํ กุฎฺฐํ, คโณฺฑ, กิ ลาโส, โสโส, กาโส, สาโส, อปมาโร, ชโรติ เอวมาทิโก น โกจิ โรโค อุปฺปชฺชติ, น จ เต ขุชฺ ชา วา วามนา วา กาณา วา กุณี วา ขญฺชา วา ปกฺขหตา วา วิกลงฺคา วา วิกลินฺทฺริยา วา โหนฺติฯ

อิตฺถิโยปิ ตตฺถ นาติทีฆา, นาติรสฺสา, นาติกิสา, นาติถูลา, นาติกาฬา, นโจฺจทาตา, โสภคฺคปฺปตฺตรูปา โหนฺติฯ ตถา หิ ทีฆงฺคุลี, ตมฺพนขา, อลมฺพถนา, ตนุมชฺฌา, ปุณฺณจนฺ ทมุขี, วิสาลกฺขี, มุทุคตฺตา, สหิโตรู, โอทาตทนฺตา, คมฺภีรนาภี, ตนุชงฺฆา, ทีฆนีลเวลฺลิต เกสี, ปุถุลสุโสฺสณี, นาติโลมา, นาโลมา, สุภคา, อุตุสุขสมฺผสฺสา, สณฺหา, สขิลา, สุขสมฺ ภาสา, นานาภรณวิภูสิตา วิจรนฺติฯ สพฺพทาปิ โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย โหนฺติ, ปุริสา จ ปญฺจ วีสติวสฺสุเทฺทสิกา วิยฯ น ปุตฺตทาเรสุ รชฺชนฺติฯ อยํ ตตฺถ ธมฺมตาฯ

สตฺตาหิกเมว จ ตตฺถ อิตฺถิปุริสา กามรติยา วิหรนฺติฯ ตโต วีตราคา วิย ยถาสกํ คจฺฉนฺติ, น ตตฺถ อิธ วิย คโพฺภกฺกนฺติมูลกํ, คพฺภปริหรณมูลกํ, วิชายนมูลกํ วา ทุกฺขํ โหติฯ รตฺตกญฺ จุกโต กญฺจนปฎิมา วิย ทารกา มาตุกุจฺฉิโต อมกฺขิตา เอว เสมฺหาทินา สุเขเนว นิกฺขมนฺติฯ อยํ ตตฺถ ธมฺมตาฯ

มาตา ปน ปุตฺตํ วา ธีตรํ วา วิชายิตฺวา เต วิจรณกปฺปเทเส ฐเปตฺวา อนเปกฺขา ยถารุจิ คจฺฉติฯ เตสํ ตตฺถ สยิตานํ เย ปสฺสนฺติ ปุริสา วา อิตฺถิโย วา, เต อตฺตโน องฺคุลิโย อุปนาเมนฺ ติฯ เตสํ กมฺมพเลน ตโต ขีรํ ปวตฺตติ, เตน เต ทารกา ยาเปนฺติฯ เอวํ ปน วฑฺฒนฺตา กติปย ทิวเสเหว ลทฺธพลา หุตฺวา ทาริกา อิตฺถิโย อุปคจฺฉนฺติ, ทารกา ปุริเสฯ กปฺปรุกฺขโต เอว จ

เตสํ ตตฺถ วตฺถาภรณานิ นิปฺผชฺชนฺติฯ นานาวิราควณฺณวิจิตฺตานิ หิ สุขุมานิ มุทุสุขสมฺผสฺสานิ วตฺถานิ ตตฺถ ตตฺถ กปฺปรุกฺเขสุ โอลมฺพนฺตานิ ติฏฺฐนฺติฯ นานาวิธรสฺมิชาลสมุชฺชลวิวิธวณฺณรตนวินทฺธานิ อเนกวิธมาลากมฺมลตากมฺมภิตฺติกมฺมวิจิตฺตานิ สีสูปคคีวูปคหตฺถูปคกฏูปคปาทูปคานิ โสวณฺณมยานิ อาภรณานิ กปฺปรุกฺขโต โอลมฺพนฺติฯ ตถา วีณามุทิงฺคปณวสมฺมตาฬสงฺขวํสเวตาฬปริวาทินีวลฺลกีปภุติกา ตูริยภณฺฑาปิ ตโต ตโต โอลมฺพนฺติฯ ตตฺถ พหู ผลรุกฺขา กุมฺภมตฺตานิ ผลานิ ผลนฺติ มธุรรสานิ, ยานิ ปริภุญฺชิตฺวา เต สตฺตาหมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ น พาธียนฺติฯ

นโชฺชปิ ตตฺถ สุวิสุทฺธชลา สุปฺปติตฺถา รมณียา อกทฺทมา วาลุกตลา นาติสีตา นจฺจุณฺหา สุรภิคนฺธีหิ ชลชปุเปฺผหิ สญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ สุรภี วายนฺติโย สนฺทนฺติ, น ตตฺถ กณฺฏกิกา กกฺขฬคจฺฉลตา โหนฺติ, อกณฺฏกา ปุปฺผผลสมฺปนฺนา เอว โหนฺติ, จนฺทนนาครุกฺขา สยเมว รสํ ปคฺฆรนฺติ, นหายิตุกามา จ นทิติเตฺถ เอกชฺฌํ วตฺถาภรณานิ ฐเปตฺวา นทึ โอตริตฺวา นฺหตฺวา อุตฺติณฺณุตฺติณฺณา อุปริฏฺฐิมํ อุปริฏฺฐิมํ วตฺถาภรณํ คณฺหนฺติ, น เตสํ เอวํ โหติ ‘‘อิทํ มมํ, อิทํ ปรสฺสา’’ติฯ ตโต เอว น เตสํ โกจิ วิคฺคโห วา วิวาโท วาฯ สตฺตาหิกา เอว จ เนสํ กามรติกีฬา โหติ, ตโต วีตราคา วิย วิจรนฺติฯ ยตฺถ จ รุเกฺข สยิตุกามา โหนฺติ, ตเตฺถว สยนํ อุปลพฺภติฯ มเต จ สเตฺต ทิสฺวา น โรทนฺติ น โสจนฺติฯ ตญฺจ มณฺฑยิตฺวา นิกฺขิปนฺติฯ ตาวเทว จ เนสํ ตถารูปา สกุณา อุปคนฺตฺวา มตํ ทีปนฺตรํ เนนฺติ, ตสฺมา สุสานํ วา อสุจิฏฺฐานํ วา ตตฺถ นตฺถิ, น จ ตโต มตา นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา เปตฺติวิสยํ วา อุปปชฺชนฺติฯ ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน เต เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺตีติ วทนฺติฯ วสฺสสหสฺสเมว จ เนสํ สพฺพกาลํ อายุปฺปมาณํ, สพฺพเมตํ เตสํ ปญฺจสีลํ วิย ธมฺมตาสิทฺธเมวาติฯ

ติฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตณฺหามูลกสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๐๓) **เอสนตณฺหา**ติ โภคานํ ปริเยสนวเสน ปวตฺตา ตณฺหาฯ **เอสิตตณฺหา**ติ ปริยิเฏฺฐสุ โภเคสุ อุปฺปชฺชมานตณฺหาฯ ปริตสฺสนวเสน ปริเยสติ เอตายาติ **ปริเยสนา,** อาสยโต ปโยคโต จ ปริเยสนา ตถาปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโทฯ เตนาห **‘‘ตณฺหาย สติ โหตี’’**ติฯ **รูปาทิอารมฺมณปฺปฏิลาโภ**ติ สวตฺถุกานํ รูปาทิอารมฺมณานํ คเวสนวเสน ปฏิลาโภฯ ยํ ปน อปริยิฏฺฐํเยว ลพฺภติ, ตมฺปิ อตฺถโต ปริเยสนาย ลทฺธเมว นาม ตถารูปสฺส กมฺมสฺส ปุเพฺพกตตฺตา เอว ลพฺภนโตฯ เตนาห **‘‘โส หิ ปริเยสนาย สติ โหตี’’**ติฯ

สุขวินิจฺฉยนฺติ สุขํ วิเสสโต นิจฺฉิโนตีติ สุขวินิจฺฉโยฯ สุขํ สภาวโต สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อาทีนวโต นิสฺสรณโต จ ยาถาวโต ชานิตฺวา ปวตฺตญาณํว สุขวินิจฺฉยํฯ **ชญฺญา**ติ ชาเนยฺยฯ ‘‘สุภํ สุข’’นฺติอาทิกํ อารมฺมเณ อภูตาการํ วิวิธํ นินฺนภาเวน จิโนติ อาโรเปตีติ **วินิจฺฉโย,** อสฺสาทานุปสฺสนา ตณฺหาฯ ทิฏฺฐิยาปิ เอวเมว วินิจฺฉยภาโว เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต วิตโกฺกเยว อาคโตติ โยชนาฯ **อิมสฺมึ ปน สุเตฺต**ติ สกฺกปญฺหสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๓๕๘)ฯ ตตฺถ หิ ‘‘ฉโนฺท โข, เทวานมินฺท, วิตกฺกนิทาโน’’ติ อาคตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺตฯ **วิตเกฺกเนว วินิจฺฉินนฺตี**ติ เอเตน ‘‘วินิจฺฉินติ เอเตนาติ วินิจฺฉโย’’ติ วินิจฺฉยสทฺทสฺส กรณสาธนมาหฯ **เอตฺตก**นฺติอาทิ วินิจฺฉยนาการทสฺสนํฯ

ฉนฺทนเฏฺฐน ฉโนฺท, เอวํ รญฺชนเฏฺฐน ราโคติ **ฉนฺทราโค**ฯ สฺวายํ อนาเสวนตาย มโนฺทหุตฺวา ปวโตฺต อิธาธิเปฺปโตติ อาห **‘‘ทุพฺพลราคสฺสาธิวจน’’**นฺติฯ **อโชฺฌสาน**นฺติ ตณฺหา

ทิฏฺฐิวเสน อภินิเวสนํฯ ‘‘มยฺหํ อิท’’นฺติ หิ ตณฺหาคาโห เยภุยฺเยน อตฺตคฺคาหสนฺนิสฺสโยว โหติฯ เตนาห **‘‘อหํ มมนฺตี’’**ติฯ **พลวสนฺนิฏฺฐาน**นฺติ จ เตสํ คาหานํ ถิรภาวปฺปตฺติมาหฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณ**นฺติ อหํ มมนฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุโน อญฺญาสาธารณํ วิย กตฺวา ปริคฺคเหตฺวา ฐานํ, ตถาปวตฺโต โลภสหคตจิตฺตุปฺปาโทฯ อตฺตนา ปริคฺคหิตสฺส วตฺถุโน ยสฺส วเสน **ปเรหิ สาธารณภาวสฺส** อสหมาโน โหติ ปุคฺคโล, โส ธมฺโม **อสหนตาฯ เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ** นิรุตฺตินเยนฯ สทฺทลกฺขเณน ปน ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน มจฺฉริยโยคโต ปุคฺคโล มจฺฉโร , ตสฺส ภาโว, กมฺมํ วา **มจฺฉริยํ,** มจฺฉโร ธมฺโมฯ มจฺฉริยสฺส พลวภาวโต อาทเรน รกฺขณํ **อารกฺโข**ติ อาห **‘‘ทฺวาร...เป.... สุฏฺฐุ รกฺขณ’’**นฺติฯ

อตฺตโน ผลํ กโรตีติ กรณํ, ยํ กิญฺจิ การณํฯ อธิกํ กรณนฺติ **อธิกรณํ,** วิเสสการณํฯ วิเสสการณญฺจ โภคานํ อารกฺขทณฺฑาทานาทิอนตฺถสมฺภวสฺสาติ วุตฺตํ **‘‘อารกฺขาธิกรณ’’**นฺติ อาทิฯ **ปรนิเสธนตฺถ**นฺติ มารณาทินา ปเรสํ วิพาธนตฺถํฯ อาทิยนฺติ เอเตนาติ อาทานํ, ทณฺฑสฺส อาทานํ **ทณฺฑาทานํ,** ทณฺฑํ อาหริตฺวา ปรวิเหฐนจิตฺตุปฺปาโทฯ **สตฺถาทาเน**ปิ เอเสว นโยฯ หตฺถปรามาสาทิวเสน กาเยน กาตพฺพ กลโห **กายกลโห**ฯ มมฺมฆฏฺฏนาทิวเสน วาจาย กาตพฺพ กลโห **วาจากลโห**ฯ วิรุชฺฌนวเสน วิรูปํ คณฺหาติ เอเตนาติ **วิคฺคโห**ฯ วิรุทฺธํ วทติ เอเตนาติ **วิวาโท**ฯ ‘‘ตุวํ ตุว’’นฺติ อคารววจนสหจรณโต **ตุวํตุวํ**ฯ สเพฺพปิ เต ต ถาปวตฺตโทสสหคตา จิตฺตุปฺปาทา เวทิตพฺพาฯ เตนาห ภควา **‘‘อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺตี’’**ติฯ

ตณฺหามูลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๕. สตฺตาวาสสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔-๒๕. จตฺเตฺถ สตฺตา อาวสนฺติ เอเตสูติ **สตฺตาวาสา,** นานตฺตสญฺญิอาทิเภทา สตฺตนิกายาฯ ยสฺมา เต เต สตฺตนิวาสา ตปฺปริยาปนฺนานํ สตฺตานํ ตาย เอว ตปฺปริยาปนฺนตาย อาธาโร วิย วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ สมุทายาจาโร หิ อวยวสฺส ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติ, ตสฺมา **‘‘สตฺตานํ อาวาสา, วสนฏฺฐานานีติ อโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ **สุทฺธาวาสาปิ สตฺตาวาโสว** ‘‘น โส, ภิกฺขเว, สตฺตาวาโส สุลภรูโป, โย มยา อนาวุตฺถปุโพฺพ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๙๑) วจนโตฯ ยทิ เอวํ เต กสฺมา อิธ น คหิตาติ ตตฺถ การณมาห **‘‘อสพฺพกาลิกตฺตา’’**ติอาทิฯ เวหปฺผลา ปน จตุเตฺถเยว สตฺตาวาเส ภชนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปญฺจมํ อุตฺตานเมวฯ

สตฺตาวาสสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สิลายูปสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉฏฺฐ ปมาณมชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส จตุวีสตงฺคุลิโก หโตฺถ **กุกฺกุ,** ‘‘กกฺกู’’ติปิ ตเสฺสว นามํฯ **อฏฺฐ กุกฺกู อุปริ เนมสฺสา**ติ อฏฺฐ หตฺถา อาวาฏสฺส อุปริ อุคฺคนฺตฺวา ฐิตา ภเวยฺยุํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สิลายูปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปฐมเวรสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒๔๑) **ยโต**ติ ยสฺมึ กาเลฯ อยญฺหิ โต-สโทฺท ทา-สโทฺท วิย อิธ กาลวิสโย, ยทาติ วุตฺตํ โหติฯ **ภยานิ เวรานี**ติ ภียเต **ภยํ,** ภเยน โยคา, ภายิตเพฺพน วา ภยํ เอว เวรปฺปสวเฏฺฐน **เวร**นฺติ จ ลทฺธนามา เจตนาทโยฯ ปาณาติปาตาทโย หิ ยสฺส ปวตฺตนฺติ, ยญฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตียนฺติ, อุภเยสญฺจ เวราวหา, ตโต เอว เจเต ภายิตพฺพา เวรสญฺชนกา นามาติฯ โสตสฺส อริยมคฺคสฺส อาทิโต ปชฺชนํ ปฏิปตฺติ อธิคโม โสตาปตฺติฯ ตทตฺถาย ตตฺถ ปติฏฺฐิตสฺส จ องฺคานิ **โสตาปตฺติยงฺคานิ**ฯ ทุวิธญฺหิ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๔๑) โสตาปตฺติยงฺคํ โสตาปตฺติอตฺถาย จ องฺคํ การณํ, ยํ โสตาปตฺติมคฺคปฺปฏิลาภโต ปุพฺพภาเค โสตาปตฺติปฺปฏิลาภาย สํวตฺตติ, ‘‘สปฺปุริสสํเสโว สทฺธมฺมสฺสวนํ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๑) เอวํ อาคตํฯ ปฏิลทฺธคุณสฺส จ โสตาปตฺตึ ปตฺวา ฐิตสฺส องฺคํ, ยํ ‘‘โสตาปนฺนสฺส องฺค’’นฺติปิ วุจฺจติ ‘‘โสตาปโนฺน องฺคียติ ญายติ เอเตนา’’ติ กตฺวา, พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาทาทีนํ เอตํ อธิวจนํฯ อิทมิธาธิเปฺปตํฯ

ขีณนิรโยติอาทีสุ อายตึ ตตฺถ อนุปฺปชฺชนตาย ขีโณ นิรโย มยฺหนฺติ, โส อหํ ขีณนิรโยฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **โสตาปโนฺน**ติ มคฺคโสตํ อาปโนฺนฯ **อวินิปาตธโมฺม**ติ น วินิปาตสภาโวฯ **นิยโต**ติ ปฐมมคฺคสงฺขาเตน สมฺมตฺตนิยาเมน นิยโตฯ **สโมฺพธิปรายโณ**ติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาโต สโมฺพธิ ปรํ อยนํ มยฺหนฺติ โสหํ สโมฺพธิปรายโณ, สโมฺพธึ อวสฺสํ อภิสมฺพุชฺฌนโกติ อโตฺถฯ

ปาณาติปาตปจฺจยาติ ปาณาติปาตกมฺมสฺส กรณเหตุฯ **ภยํ เวร**นฺติ อตฺถโต เอกํฯ เวรํ วุจฺจติ วิโรโธ, ตเทว ภายิตพฺพโต ‘‘ภย’’นฺติ วุจฺจติฯ ตญฺจ ปเนตํ ทุวิธํ โหติ – พาหิรํ, อชฺฌตฺติกนฺติฯ เอเกน หิ เอกสฺส ปิตา มาริโต โหติฯ โส จินฺเตติ ‘‘เอเตน กิร เม ปิตา มาริโต, อหมฺปิ ตํเยว มาเรสฺสามี’’ติ นิสิตํ สตฺถํ อาทาย จรติฯ ยา ตสฺส อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนา เวรเจตนา, อิทํ **พาหิรํ เวรํ** นาม ตสฺส เวรสฺส มูลภูตโต เวรการกปุคฺคลโต พหิภาวตฺตาฯ ยา ปน อิตรสฺส ‘‘อยํ กิร มํ มาเรสฺสามีติ จรติ, อหเมว นํ ปฐมตรํ มาเรสฺสามี’’ติ เจตนา อุปฺปชฺชติ, อิทํ **อชฺฌตฺติกํ เวรํ** นามฯ อิทํ ตาว อุภยมฺปิ ทิฏฺฐธมฺมิกเมวฯ ยา ปน ตํ นิรเย อุปฺปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘เอตํ ปหริสฺสามี’’ติ ชลิตํ อยมุคฺครํ คณฺหนฺตสฺส นิรยปาลสฺส เจตนา อุปฺปชฺชติ, อิทมสฺส สมฺปรายิกํ พาหิรํ เวรํฯ ยา จสฺส ‘‘อยํ นิโทฺทสํ มํ ปหริสฺสามีติ อาคจฺฉติ, อหเมว นํ ปฐมตรํ ปหริสฺสามี’’ติ เจตนา อุปฺปชฺชติ, อิทมสฺส สมฺปรายิกํ อชฺฌตฺตํ เวรํฯ ยํ ปเนตํ พาหิรํ เวรํ, ตํ อฏฺฐกถาสุ ‘‘ปุคฺคลเวร’’นฺติ วุจฺจติฯ **ทุกฺขํ โทมนสฺส**นฺติ อตฺถโต เอกเมวฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ เสเสสุปิ ‘‘อิมินา มม ภณฺฑํ หฏํ, มยฺหํ ทาเรสุ จาริตฺตํ อาปนฺนํ, มุสา วตฺวา อโตฺถ ภโคฺค, สุรามทมเตฺตน อิทํ นาม กต’’นฺติอาทินา นเยน เวรปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อเวจฺจปฺปสาเทนาติ อธิคเตน อจลปฺปสาเทนฯ **อริยกเนฺตหี**ติ ปญฺจหิ สีเลหิฯ ตานิ หิ อริยานํ กนฺตานิ ปิยานิ ภวนฺติ, ภวนฺตรคตาปิ อริยา ตานิ น วิชหนฺติ, ตสฺมา ‘‘อริยกนฺตานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ **วิสุทฺธิมเคฺค อนุสฺสตินิเทฺทเส** วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ปฐมเวรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อาฆาตวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม วสติ เอตฺถ ผลํ ตนฺนิมิตฺตตาย ปวตฺตตีติ **วตฺถุ,** การณนฺติ อาห **‘‘อาฆาตวตฺถูนี’’**ติฯ โกโป นามายํ ยสฺมึ วตฺถุสฺมึ อุปฺปชฺชติ, น ตตฺถ เอกวารเมว อุปฺปชฺชติ, อถ โข ปุนปฺ

อุปฺปชฺชเตวาติ วุตฺตํ “**พนฺธตี**”ติฯ อถ วา โย ปจฺจยวิเสเสน อุปฺปชฺชมาโน อาฆาโต สวิสเย พโทฺธ วิย น วิคจฺฉติ, ปุนปิ อุปฺปชฺชเตวฯ ตํ สนฺธายาห “**อาฆาตํ พนฺธตี**”ติฯ ตํ ปนสฺส ปจฺจยวเสน นิพฺพตฺตนํ อุปฺปาทนเมวาติ วุตฺตํ “**อุปฺปาเทตี**”ติฯ

อาฆาตวตฺถุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อาฆาตปฏิวินยสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา**ติ เอตฺถ **ต**นฺติ กิริยาปรามสนํฯ ปทชฺฌาหาเรน จ อโตฺถ เวทิตโพฺพติ “**ตํ อนตฺถจรณํ มา อโหสี**”ติอาทิมาหฯ **เกน การเณน ลทฺธพฺพํ** นิรตฺถก ภาวโตฯ กมฺมสฺสกา หิ สตฺตาฯ เต กสฺส รุจิยา ทุกฺขิตา สุขิตา วา ภวนฺติ, ตสฺมา เกวลํ ตสฺมิํ มยฺหํ อนตฺถจรณํ, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภาติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา **ตํ โกปการณํ เอตฺถ ปุคฺคเล กุโต ลพฺภา** ปรมตฺถโต กุชฺฌิตพฺพสฺส กุชฺฌนกสฺส จ อภาวโตฯ สงฺขารมตฺตเญฺหตํ, ยทิทํ ขนฺธปญฺจกํ ยํ ‘‘สโตฺต’’ติ วุจฺจติ, เต สงฺขารา อิตฺตรขณิกา, กสฺส โก กุชฺฌตีติ อโตฺถฯ **ลาภา นาม เก สิยุํ** อญฺญตฺร อนตฺถุปฺปตฺติโตฯ

อาฆาตปฏิวินยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อนุปุพฺพนิโรธสุตฺตวณฺณนา

๓๑. เอกาทสเม **อนุปุพฺพนิโรธา**ติ อนุปุเพฺพน อนุกฺกเมน ปวเตฺตตพฺพนิโรธาฯ เต นาห “**อนุปฏิปาฏินิโรธา**”ติฯ

อนุปุพฺพนิโรธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตาวาสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มหาวโคฺค

๑. อนุปุพฺพวิหารสุตฺตวณฺณนา

๓๒. จตุตฺถสฺส ปฐเม อนุปุพฺพโต วิหริตพฺพาติ **อนุปุพฺพวิหารา**ฯ **อนุปฏิปาฏิยา**ติ อนุกฺกเมนฯ **สมาปชฺชิตพฺพวิหารา**ติ สมาปชฺชิตฺวา สมงฺคิโน หุตฺวา วิหริตพฺพวิหาราฯ

อนุปุพฺพวิหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๓. อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺติสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๓-๓๔. ทุติเย ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหาทิฏฺฐิโย กามานํ ปาตพฺพโต ตาสํ วเสน วตฺตนโต, ตนฺนินฺนตฺตา นตฺถิ เอเตสุ ฉาตนฺติ **นิจฺฉาตา**ฯ เตนาห **“ตณฺหาทิฏฺฐิจฺฉาตาน”**นฺติอาทิฯ ตติเย นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. คาวีอุปมาสุตฺตวณฺณนา

๓๕. จตุตฺเถ **ปพฺพตจาริณี**ติ ปกติยา ปพฺพเต พหุลจาริณีฯ **อเขตฺตญฺญู**ติ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๗๗) อโคจรญฺญูฯ สมาธิปริปนฺถานํ วิโสธนานภิญฺญตาย **พาโล**ฯ ฌานสฺส ปคุณภาวาปาทนเวยฺยตฺติยสฺส อภาเวน **อพฺยตฺโต**ฯ อุปริฌานสฺส ปทฏฺฐานภาวานวโพเธน **อเขตฺตญฺญู**ฯ สพฺพถาปิ สมาปตฺติโกสลฺลาภาเวน **อกุสโล**ฯ สมาธินิมิตฺตสฺส วา อนาเสวนาย **พาโล**ฯ อภาวนาย **อพฺยตฺโต**ฯ อพหุลีกาเรน **อเขตฺตญฺญู**ฯ สมฺมเทว อนธิฏฺฐานโต **อกุสโล**ติ โยเชตพฺพํฯ **อุภโต ภฏฺโฐ**ติ อุภยโต ฌานโต ภฏฺโฐฯ โส หิ อปฺปคุณตาย น สุปฺปติฏฺฐิตตาย สอุสฺสาโหปิ วินาสโต อสามตฺถิยโต จ ฌานทฺวยโต ปริหีโนฯ

คาวีอุปมาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ฌานสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ปญฺจเม **อนิจฺจโต**ติ อิมินา นิจฺจปฺปฏิเกฺขปโต เตสํ อนิจฺจตมาหฯ ตโต เอว อุทยวยวนฺตโต วิปริณามโต ตาวกาลิกโต จ เต อนิจฺจาติ โชติตํ โหติฯ ยญฺหิ นิจฺจํ น โหติ, ตํ อุทยวยปริจฺฉินฺนชราย มรเณน จาติ เทฺวธา วิปริณตํ อิตฺตรกฺขณเมว จ โหติฯ **ทุกฺขโต**ติ น สุขโตฯ อิมินา สุขปฺปฏิเกฺขปโต เตสํ ทุกฺขตมาหฯ ตโต เอว จ อภิณฺหปฺปฏิปีฬนโต ทุกฺขวตฺถุโต จ เต ทุกฺขาติ โชติตํ โหติฯ อุทยวยวนฺตตาย หิ เต อภิณฺหปฺปฏิปีฬนโต นิรนฺตรทุกฺขตาย ทุกฺขเสฺสว จ อธิฏฺฐานภูโตฯ ปจฺจยยาปนียตาย โรคมูลตาย จ **โรคโต**ฯ ทุกฺขตาสูลโยคโต กิเลสาสุจิปคฺฆรโต อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตปกฺกภิชฺชนโต จ **คณฺฑโต**ฯ ปีฬาชนนโต อโนฺตตุทนโต ทุนฺนีหรณโต จ **สลฺลโต**ฯ อวฑฺฒิอาวหนโต อฆวตฺถุโต จ **อฆโต**ฯ อเสริภาวชนนโต อาพาธปฺปติฏฺฐานตาย จ **อาพาธโต**ฯ อวสวตฺตนโต อวิเธยฺยตาย จ **ปรโต**ฯ พฺยาธิชรามรเณหิ ปลุชฺชนียตาย **ปโลกโต**ฯ สามินิวาสีการกเวทกอธิฏฺฐายกวิรหโต **สุญฺญโต**ฯ อตฺตปฺปฏิเกฺขปเฏฺฐน **อนตฺตโต**ฯ รูปาทิธมฺมาปิ ยถา น เอตฺถ อตฺตา อตฺถีติ **อนตฺตา,** เอวํ สยมฺปิ อตฺตา น โหนฺตีติ **อนตฺตา**ฯ เตน อพฺยาปารโต นิรีหโต ตุจฺฉโต อนตฺตาติ ทีปิตํ โหติฯ

ลกฺขณตฺตยเมว สุขาวโพธนตฺถํ เอกาทสหิ ปเทหิ วิภชิตฺวา คหิตนฺติ ทเสฺสตุํ **“ยสฺมา อนิจฺจโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อโนฺตสมาปตฺติยนฺ**ติ สมาปตฺตีนํ สหชาตตาย สมาปตฺตีนํ อพฺภนฺตเร จิตฺตํ ปฏิสํหรตีติ ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคาทิกิเลสวิกฺขมฺภเนน วิปสฺสนาจิตฺตํ ปฏิสํหรติฯ เตนาห **“โมเจติ อปเนตี”**ติฯ **สวนวเสนา**ติ ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติอาทินา สวนวเสนฯ **ถุติวเสนา**ติ ตเถว โถมนาวเสน คุณโต สํกิตฺตนวเสนฯ **ปริยตฺติวเสนา**ติ ตสฺส ธมฺมสฺส ปริยาปุณนวเสนฯ **ปญฺญตฺติวเสนา**ติ ตทตฺถสฺส ปญฺญาปนวเสนฯ อารมฺมณกรณวเสเนว อุปสํหรติ มคฺคจิตฺตํ, ‘‘เอตํ สนฺต’’นฺติอาทิ ปน อวธารณนิวตฺติตตฺถทสฺสนํฯ ยถา วิปสฺสนา ‘‘เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีต’’นฺติอาทินา อสงฺขตาย ธาตุยา จิตฺตํ อุปสํหรติ, เอวํ มโคฺค นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน อภิสเมโนฺต ตตฺถ ลพฺภมาเน สเพฺพปิ วิเสเส อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌโนฺต ตตฺถ จิตฺตํ อุปสํหรติฯ เตนาห **“อิมินา ปน อากาเรนา”**ติอาทิฯ

โส ตตฺถ ฐิโตติ โส อทนฺธวิปสฺสโก โยคี ตตฺถ ตาย อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตยารมฺมณาย วิปสฺสนาย ฐิโตฯ **สพฺพโส**ติ สพฺพตฺถ ตสฺส ตสฺส มคฺคสฺส อธิคมาย นิพฺพตฺติตสมถวิปสฺสนาสุฯ **อสโกฺกโนฺต อนาคามี โหตี**ติ เหฏฺฐิมมคฺคาวหาสุ เอว สมถวิปสฺสนาย ฉนฺทราคํ ปหาย อคฺคมคฺคาวหาสุ นิกนฺตึ ปริยาทาตุํ อสโกฺกโนฺต อนาคามิตายเมว สณฺฐาติฯ

สมติกฺกนฺตตฺตาติ สมถวเสน วิปสฺสนาวเสน จาติ สพฺพถาปิ รูปสฺส สมติกฺกนฺตตฺตาฯ เตนาห **“อยํ หี”**ติอาทิฯ **อเนนา**ติ โยคินาฯ **ตํ อติกฺกมฺมา**ติ อิทํ โย ปฐมํ ปญฺจโวการเอกโวการปริยาปเนฺน ธเมฺม สมฺมเทว สมฺมสิตฺวา เต วิสฺสเชฺชตฺวา ตโต อรูปสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา อรูปธเมฺม สมฺมสติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **“อิทานิ อรูปํ สมฺมสตี”**ติฯ

ฌานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๗. ฉเฏฺฐ โอกาสํ อวสรํ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ **โอกาสาธิคโม,** มคฺคผลสุขาธิคมาย โอกาสภาวโต วา โอกาโส, ตสฺส อธิคโม **โอกาสาธิคโม**ฯ เอตฺถ จ ทีฆนิกาเยเนว (ที. นิ. ๒.๒๘๘) ปน สุตฺตนฺตเทสนายํ ปฐมชฺฌานํ, จตุตฺถชฺฌานํ, อรหตฺตมโคฺคติ ตโย โอกาสาธิคมา อาคตาฯ ตตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๘๘) ปฐมํ ฌานํ ปญฺจ นีวรณานิ วิกฺขเมฺภตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐตีติ **“ปฐโม โอกาสาธิคโม”**ติ วุตฺตํฯ จตุตฺถชฺฌานํ ปน สุขทุกฺขํ วิกฺขเมฺภตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐตีติ **ทุติโย โอกาสาธิคโม**ฯ อรหตฺตมโคฺค สพฺพกิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐตีติ **“ตติโย โอกาสาธิคโม”**ติ วุโตฺตฯ อิธ ปน วกฺขมานานิ ตีณิ อรูปชฺฌานานิ สนฺธาย **“โอกาสาธิคโม”**ติ วุตฺตํฯ เตสํเยว จ คหเณ การณํ สยเมว วกฺขติฯ

สตฺตานํ วิสุทฺธิํ ปาปนตฺถายาติ ราคาทีหิ มเลหิ อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหิ จ อุปกฺกิเลเสหิ กิลิฏฺฐจิตฺตานํ สตฺตานํ วิสุทฺธิปาปนตฺถาย สมติกฺกมนตฺถายฯ อายตึ อนุปฺปชฺชนญฺหิ อิธ ‘‘สมติกฺกโม’’ติ วุตฺตํฯ **อตฺถํ คมนตฺถายา**ติ กายิกทุกฺขสฺส จ เจตสิกโทมนสฺสสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ อตฺถงฺคมาย, นิโรธายาติ อโตฺถฯ ญายติ นิจฺฉเยน กมติ นิพฺพานํ, ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌียติ เอเตนาติ **ญาโย,** สมุเจฺฉทภาโว อริยมโคฺคติ อาห **“สหวิปสฺสนกสฺส มคฺคสฺสา”**ติฯ **ปจฺจกฺขกรณตฺถายา**ติ อตฺตปจฺจกฺขตายฯ ปรปจฺจเยน วินา ปจฺจกฺขกรณญฺหิ ‘‘สจฺฉิกิริยา’’ติ วุจฺจติฯ **อสมฺภินฺนนฺ**ติ ปิตฺตเสมฺหาทีหิ อปลิพุทฺธํ อนุปหตํฯ

ราคานุคโต สมาธิ **อภินโต** นาม โหติ อารมฺมเณ อภิมุขาภาเวน ปวตฺติยา, โทสานุคโต ปน **อปนโต** อปคมนวเสน ปวตฺติยา, ตทุภยปฺปฏิเกฺขเปน **“น จาภินโต น จาปนโต”**ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ราควเสนา”**ติอาทิฯ **น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต**ติ โลกิยชฺฌานจิตฺตานิ วิย น สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน ตทงฺคปฺปหานวิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน จ นิคฺคเหตฺวา วาเรตฺวา ฐิโตฯ กิญฺจรหิ กิเลสานํ ฉินฺนเนฺต อุปฺปโนฺนฯ ตถาภูตํ ผลสมาธึ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เตนาห **“น สสงฺขาเรน...เป.... ฉินฺนเนฺต อุปฺปโนฺน”**ติฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โลกายติกสุตฺตวณฺณนา

๓๘. สตฺตเม **โลกายตวาทกา**ติ อายตึ หิตํ โลโก น ยตติ น วิรุหติ เอเตนาติ โลกายตํ, วิตณฺฑสตฺถํฯ ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกิริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติ, ตํ วทนฺตีติ **โลกายตวาทกา**ฯ

ทฬฺหํ ถิรํ ธนุ เอตสฺสาติ ทฬฺหธนฺวา (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๔๕-๔๖; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๐๗), โส เอว **“ทฬฺหธมฺมา”**ติ วุโตฺตฯ ปฏิสตฺตุวิธมนตฺถํ ธนุํ คณฺหาตีติ **ธนุคฺคโห**ฯ โส เอว อุสุํ สรํ อสติ ขิปตีติ **อิสฺสาโส**ฯ **ทฺวิสหสฺสถาม**นฺติ โลหาทิภารํ วหิตุํ สมตฺถํ ทฺวิสหสฺสถามํฯ เตนาห **“ทฺวิสหสฺสถามํ นามา”**ติอาทิฯ **ทเณฺฑ**ติ ธนุทเณฺฑฯ **ยาว กณฺฑปฺปมาณา**ติ ทีฆโต ยตฺตกํ กณฺฑสฺส ปมาณํ, ตตฺตเก ธนุทเณฺฑ อุกฺขิตฺตมเตฺต อาโรปิเตสฺเยว ชิยาทเณฺฑสุ โส เจ ภาโร ปถวิโต มุจฺจติ, เอวํ อิทํ ทฺวิสหสฺสถามํ นาม ธนูติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุคฺคหิตสิปฺป**ติ อุคฺคหิตธนุสิปฺปฯ **กตหตฺถ**ติ ถิรตรํ ลเกฺขสุ อวิรชฺฌนสรเกฺขโปฯ อีทิโส ปน ตตฺถ วสิภูโต **กตหตฺถ** นาม โหตีติ อาห **“จิณฺณวสิภาโว”**ติฯ กตํ ราชกุลาทีสุ อุเปจฺจ อสนํ เอเตน โส **กตูปาสโน**ติ อาห **“ราชกุลาทีสุ ทสฺสิตสิปฺป”**ติฯ **เอวํ กต**นฺติ เอวํ อนฺตสฺสิรกรณาทินา สลฺลหุกํ กตํฯ

โลกายติกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๙. เทวาสุรสงฺคามสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙-๔๐. อฏฺฐเม **อภิยึสู**ติ กทา อภิยึสุ? ยทา พลวโนฺต อเหสุํ, ตทาฯ ตตฺรายมนุปุพฺพิกถา (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๔๗; สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) – สโกฺก กิร มคธรเฏฺฐ มจลคามเก มโฆ นาม มาณโว หุตฺวา เตตฺตึส ปุริเส คเหตฺวา กลฺยาณกมฺมํ กโรโนฺต สตฺต วตปทานิ ปูเรตฺวา ตตฺถ กาลงฺกโต เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ตํ พลวกมฺมานุภาเวน สปริสํ เสสเทวตา ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อาคนฺตุกเทวปุตฺตา อาคตา’’ติ เนวาสิกา คนฺธปานํ สชฺชยึสุฯ สโกฺก สกปริสาย สญฺญํ อทาสิ ‘‘มาริสา มา คนฺธปานํ ปิวิตฺถ, ปิวนาการมตฺตเมว ทเสฺสถา’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ เนวาสิกเทวตา สุวณฺณสรเกหิ อุปนีตํ คนฺธปานํ ยาวทตฺถํ ปิวิตฺวา มตฺตา ตตฺถ ตตฺถ สุวณฺณปถวิยํ ปติตฺวา สยึสุฯ สโกฺก ‘‘คณฺหถ ปุตฺตหตาย ปุเตฺต’’ติ เต ปาเทสุ คเหตฺวา สิเนรุปาเท ขิปาเปสิฯ สกฺกสฺส ปุญฺญเตเชน ตทนุวตฺตกาปิ สเพฺพ ตเตฺถว ปตึสุฯ เต สิเนรุเวมชฺฌกาเล สญฺญํ ลภิตฺวา, ‘‘ตาตา, สุรํ น ปิวิมฺห, สุรํ น ปิวิมฺหา’’ติ อาหํสุฯ ตโต ปฏฺฐาย **อสุรา** นาม ชาตาฯ อถ เนสํ กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ สิเนรุสฺส เหฏฺฐิมตเล ทสโยชนสหสฺสํ อสุรภวนํ นิพฺพตฺติฯ สโกฺก เตสํ นิวตฺติตฺวา อนาคมนตฺถาย อารกฺขํ ฐเปสิฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

‘‘อนฺตรา ทฺวินฺนํ อยุชฺฌปุรานํ,
ปญฺจวิธา ฐปิตา อภิรกฺขา;
อุรค-กโรฏิ-ปยสฺส จ หารี,
มทนยุตา จตุโร จ มหตฺถา’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๔๗; สารตฺถ. ฏี. ๑.๑ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา);

เทฺว นครานิ หิ ยุเทฺธน คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย **อยุชฺฌปุรานิ** นาม ชาตานิ เทวนครญฺจ อสุรนครญฺจฯ ยทา หิ อสุรา พลวนฺโต โหนฺติ, อถ เทเวหิ ปลายิตฺวา เทวนครํ ปวิสิตฺวา ทฺวาเร ปิทหิเต อสุรานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สกฺโกติฯ ยทา เทวา พลวนฺโต โหนฺติ, อถาสุเรหิ ปลายิตฺวา อสุรนครสฺส ทฺวาเร ปิทหิเต สกฺกานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สกฺโกติฯ อิติ อิมานิ เทฺว นครานิ อยุชฺฌปุรานิ นามฯ เตสํ อนฺตรา เอเตสุ อุรคาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ สเกฺกน อารกฺขา ฐปิตาฯ ตตฺถ **อุรค**สเทฺทน นาคา คหิตาฯ เต หิ อุทเก พลวนฺโต โหนฺติ, ตสฺมา สิเนรุสฺส ปฐมาลินฺเท เอเตสํ อารกฺขาฯ **กโรฏิ**สเทฺทน สุปณฺณา คหิตาฯ เตสํ กิร กโรฏิ นาม ปานโภชนํ, เตน ตํ นามํ ลภึสุ, ทุติยาลินฺเท เตสํ อารกฺขาฯ **ปยสฺสหาริ**สเทฺทน กุมฺภณฺฑา คหิตา, ทานวรกฺขสา กิร เต, ตติยาลินฺเท เตสํ อารกฺขาฯ **มทนยุต**สเทฺทน ยกฺขา คหิตาฯ วิสมจาริโน กิร เต ยุชฺฌโสณฺฑา, จตุตฺถาลินฺเท เตสํ อารกฺขาฯ **จตุโร จ มหตฺถา**ติ จตฺตาโร มหาราชาโน วุตฺตา, ปญฺจมาลินฺเท เตสํ อารกฺขา, ตสฺมา ยทิ อสุรา กุปิตาวิลจิตฺตา เทวปุรํ อุปยนฺติ ยุชฺฌิตุํฯ ยํ คิริโน ปฐมํ ปริภณฺฑํ, ตํ อุรคา ปฏิพาหยนฺติฯ เอวํ เสเสสุ เสสาฯ

เต ปน อสุรา อายุวณฺณยสอิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ ตาวตึสสทิสาว, ตสฺมา อนฺตรา อตฺตานํ อชานิตฺวา ปาฏลิยา ปุปฺผิตาย ‘‘น อิทํ เทวนครํ, ตตฺถ ปาริจฺฉตฺตโก ปุปฺผติ, อิธ ปน จิตฺตปาฏลี, ชรสเกฺกนามฺหากํ สุรํ ปาเยตฺวา วญฺจิตา, เทวนครญฺจ โน คหิตํ, คจฺฉาม, เตน สทฺธึ ยุชฺฌิสฺสามา’’ติ หตฺถิอสฺสรเถ อารุยฺห สุวณฺณรชตมณิผลกานิ คเหตฺวา ยุทฺธสชฺชา หุตฺวา อสุรเภริโย วาเทนฺตา มหาสมุเทฺท อุทกํ ทฺวิธา เภตฺวา อุฏฺฐหนฺติฯ เต เทเว วุเฏฺฐ วมฺมิกมกฺขิกา วมฺมิกํ วิย สิเนรุํ อารุหิตุํ อารภนฺติฯ อถ เนสํ ปฐมํ นาเคหิ สทฺธึ ยุทฺธํ โหติฯ ตสฺมึ โข ปน ยุเทฺธ น กสฺสจิ ฉวิ วา จมฺมํ วา ฉิชฺชติ, น โลหิตํ อุปฺปชฺชติ, เกวลํ กุมารกานํ ทารุเมณฺฑก ยุทฺธํ วิย อญฺญมญฺญสนฺตาสนมตฺตเมว โหติฯ โกฏิสตาปิ โกฏิสหสฺสาปิ นาคา เตหิ สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา เต อสุรปุรํเยว ปเวเสตฺวา นิวตฺตนฺติฯ ยทา ปน อสุรา พลวนฺโต โหนฺติ, อถ นาคา โอสกฺกิตฺวา ทุติเย อาลินฺเท สุปเณฺณหิ สทฺธึ เอกโตว หุตฺวา ยุชฺฌนฺติฯ เอส นโย สุปณฺณาทีสุปิฯ ยทา ปน ตานิ ปญฺจปิ ฐานานิ อสุรา มทฺทนฺติ, ตทา เอกโต สมฺปิณฺฑิตานิปิ ตานิ ปญฺจ พลานิ โอสกฺกนฺติฯ อถ จตฺตาโร มหาราชาโน คนฺตฺวา สกฺกสฺส ตํ ปวตฺตึ อาโรเจนฺติฯ สโกฺก เตสํ วจนํ สุตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติกํ เวชยนฺตรถํ อารุยฺห สยํ วา นิกฺขมติ, เอกํ ปุตฺตํ วา เปเสติฯ ยทา เทวา ปุน อปจฺจาคมนาย อสุเร ชินึสุ, ตทา สโกฺก อสุเร ปลาเปตฺวา ปญฺจสุ ฐาเนสุ อารกฺขํ ทตฺวา เวทิยปาเท วชิรหตฺถา อินฺทปฏิมาโย ฐเปสิฯ อสุรา กาเลน กาลํ อุฏฺฐหิตฺวา ปฏิมาโย ทิสฺวา ‘‘สโกฺก อปฺปมตฺโต ติฏฺฐตี’’ติ ตโตว นิวตฺตนฺติฯ อิธ ปน ยทา อสุรานํ ชโย อโหสิ, เทวานํ ปราชโย, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘ปราชิตา จ, ภิกฺขเว, เทวา อปยึสฺเยว อุตฺตเรนาภิมุขา, อภิยึสุ อสุรา’’ติฯ

ทกฺขิณาภิมุขา หุตฺวาติ จกฺกวาฬปพฺพตาภิมุขา หุตฺวาฯ อสุรา กิร เทเวหิ ปราชิตา ปลายนฺตา จกฺกวาฬปพฺพตาภิมุขํ คนฺตฺวา จกฺกวาฬมหาสมุทฺทปิฏฺฐิยํ รชตปฏฺฏวเณฺณวาลิกาปุลิเน ยตฺถ ปณฺณกุฏิโย มาเปตฺวา อิสโย วสนฺติ, ตตฺถ คนฺตฺวา อิสีนํ อสฺสมปเทน คจฺฉนฺตา ‘‘สโกฺก อิเมหิ สทฺธึ มเนฺตตฺวา อเมฺห นาเสติ, คณฺหถ ปุตฺตหตาย ปุเตฺต’’ติ กุปิตา

อสฺสมปเท ปานียฆฏจงฺกมนปณฺณสาลาทีนิ วิทฺธํเสนฺติฯ อิสโย อรญฺญโต ผลาผลํ อาทาย อาคตา ทิสฺวา ปุน ทุเกฺขน ปฏิปากติกํ กโรนฺติ, เตปิ ปุนปฺปุนํ ตเถว ปราชิตา คนฺตฺวา วินาเสนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปราชิตา จ โข, ภิกฺขเว, อสุรา อปยึสฺเยว ทกฺขิเณนาภิมุขา’’ติฯ นวมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

เทวาสุรสงฺคามสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ตปุสฺสสุตฺตวณฺณนา

๔๑. ทสเม **ปกฺขนฺทตี**ติ ปวิสติฯ **ปสีทตี**ติ ปสาทํ อภิรุจึ อาปชฺชติ, ปติฏฺฐาติ วิมุจฺจตีติ อโตฺถฯ **กถาปาภต**นฺติ กถาย มูลํฯ มูลญฺหิ ‘‘ปาภต’’นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘อปฺปเกนปิ เมธาวี, ปาภเตน วิจกฺขโณ;
สมุฏฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคึว สนฺธม’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๔);

เตเนวาห ‘‘**กถาปาภตนฺติ กถามูล**’’นฺติฯ วิตกฺกคฺคหเณเนว ตํสหจริโต วิจาโรปิ คหิโตฯ เตเนวตฺถ พหุวจนนิเทฺทโส กโตติ อาห ‘‘**วิตเกฺกสูติ วิตกฺกวิจาเรสู**’’ติฯ

ตปุสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สามญฺญวคฺโค

๑-๑๐. สมฺพาธสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๒-๕๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อุทายี**ติ ตโย เถรา อุทายี นาม กาฬุทายี, ลาฬุทายี, มหาอุทายีติ, อิธ กาฬุทายี อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘อุทายีติ กาฬุทายิเตฺถโร’’**ติฯ **สมฺพาเธ**ติ สมฺปีฬิตตณฺหาสํกิเลสาทินา สอุปฺปีฬนตาย ปรมสมฺพาเธฯ อติวิย สงฺกรฏฺฐานภูโต หิ นีวรณสมฺพาโธ อธิเปฺปโตฯ **โอกาโส**ติ ฌานเสฺสตํ นามํฯ นีวรณสมฺพาธาภาเวน หิ ฌานํ อิธ ‘‘โอกาโส’’ติ วุตฺตํฯ **ปฏิลีนนิสโภ**ติ วา ปฏิลีโน หุตฺวา เสโฏฺฐ, ปฏิลีนานํ วา เสโฏฺฐติ **ปฏิลีนนิสโภ**ฯ ปฏิลีนา นาม ปหีนมานา วุจฺจนฺติ มานุสฺสยวเสน อุณฺณตาภาวโตฯ ยถาห ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปฏิลีโน โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อสฺมิมาโน ปหีโน โหติ อุจฺฉินฺนมูโล ตาลาวตฺถุกโต อนภาวํคโต อายตึ อนุปฺปาทธโมฺม’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๘; มหานิ. ๘๗)ฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สมฺพาธสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

นวกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ทสกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. อานิสํสวโคฺค

๑. กิมตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๑. ทสกนิปาตสฺส ปฐเม **อวิปฺปฏิสารตฺถานี**ติ อวิปฺปฏิสารปฺปโยชนานิฯ **อวิปฺปฏิสารานิสํสานี**ติ อวิปฺปฏิสารุทยานิฯ เอเตน อวิปฺปฏิสาโร นาม สีลสฺสฺส อุทยมตฺตํ, สํวทฺธิตสฺส รุกฺขสฺส ฉายาปุปฺผสทิสํ, อโญฺญ เอว ปนาเนน นิปฺผาเทตโพฺพ สมาธิอาทิคุโณติ ทเสฺสติฯ ‘‘ยาว มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, ตาว ตรุณวิปสฺสนา’’ติ หิ วจนโต อุปกฺกิเลสวิมุตฺตอุทยพฺพยญาณโต ปรํ อยญฺจ วิปสฺสนา วิรชฺชติ โยคาวจโร วิรโตฺต ปฺริโส วิย ภริยาย สงฺขารโต เอเตนาติ วิราโคฯ

กิมตฺถิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๕. เจตนากรณียสุตฺตาทิวณฺณนา

๒-๕. ทุติเย สํสารมโหฆสฺส ปรตีรภาวโต โย นํ อธิคจฺฉติ, ตํ ปาเรติ คเมตีติ **ปารํ,** นิพฺพานํฯ ตพฺพิทูรตาย นตฺถิ เอตฺถ ปารนฺติ **อปารํ,** สํสาโรฯ เตนาห **‘‘โอริมตีรภูตา เตภูมกวฏฺฏา’’**ติอาทิฯ ตติยาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

เจตนากรณียสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **สนฺตํ สนฺตนฺติ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺสา**ติอาทีสุ สนฺตํ สนฺตํ ปณีตํ ปณีตนฺติอาทีนิ วทติฯ อิมินา ปน อากาเรน ตํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ตตฺถ จิตฺตํ อุปสํหรโต ผลสมาปตฺติสงฺขาโต จิตฺตุปฺปาโท ตถา ปวตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สมาธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อานิสํสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นาถวโคฺค

๑-๔. เสนาสนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑-๑๔. ทุติยสฺส ปฐเม **นาติทูรนฺ**ติ โคจรฏฺฐานโต อฑฺฒคาวุตโต โอรภาคตาย นาติทูรํฯ **นาจฺจาสนฺนนฺ**ติ ปจฺฉิเมน ปมาเณน โคจรฏฺฐานโต ปญฺจธนุสติกตาย น อติอาสนฺนํฯ ตาย จ ปน นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาย โคจรฏฺฐานปฏิปริสฺสยาทิรหิตมคฺคตาย จ คมนสฺส จ อาคมนสฺส จ ยุตฺตรูปตฺตา **คมนาคมนสมฺปนฺนํ**ฯ ทิวสภาเค มหาชนสํกิณฺณตาภาเวน **ทิวา อปฺปากิณฺณํ**ฯ อภาวโตฺถ หิ อยํ **อปฺป**-สโทฺท ''อปฺปิโจฺฉ''ติอาทีสุ วิยฯ รตฺติยํ มนุสฺสสทฺทาภาเวน **รตฺตึ อปฺปสทฺทํ**ฯ สพฺพทาปิ ชนสนฺนิปาตนิโคฺฆสาภาเวน **อปฺปนิโคฺฆสํ**ฯ

อปฺปกสิเรนาติ อกสิเรน สุเขเนวฯ สีลาทิคุณานํ ถิรภาวปฺปตฺติยา **เถรา**ฯ สุตฺตเคยฺยาทิ พหุ สุตํ เอเตสนฺติ **พหุสฺสุตา**ฯ ตมฺคฺคหธารเณน สมฺมเทว ครูนํ สนฺติเก อาคมิตภาเวน จ อาคโต ปริยตฺติธมฺมสงฺขาโต อาคโม เอเตสนฺติ **อาคตาคมา**ฯ สุตฺตาภิธมฺมสงฺขาตสฺส ธมฺมสฺส ธารเณน **ธมฺมธรา**ฯ วินยสฺส ธารเณน **วินยธรา**ฯ เตสํ ธมฺมวินยานํ มาติกาย ธารเณน **มาติกาธรา**ฯ ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมปริปุจฺฉาย **ปริปุจฺฉติ**ฯ อตฺถปริปุจฺฉาย **ปริปญฺหติ** วีมํสติ วิจาเรติฯ **อิทํ, ภนฺเต, กถํ, อิมสฺส โก อโตฺถ**ติ ปริปุจฺฉาปริปญฺหาการทสฺสนํฯ **อวิวฏญฺเจว** ปาฬิยา อตฺถํ ปเทสนฺตรปาฬิทสฺสเนน อาคมโต **วิวรนฺติฯ อนุตฺตานีกตญฺจ** ยุตฺติวิภาวเนน **อุตฺตานึ กโรนฺติ**ฯ **กงฺขาฐานิเยสุ ธเมฺมสุ** สํสยุปฺปตฺติยา เหตุตาย คณฺฐิฏฺฐานภูเตสุ ปาฬิปฺปเทเสสุ ยาถาวโต วินิจฺฉยปฺปทาเนน **กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติ**ฯ

เอตฺถ จ นาติทูรํ นาจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนนฺติ เอกํ องฺคํ, ทิวา อปฺปากิณฺณํ, รตฺตึ อปฺปสทฺทํ, อปฺปนิโคฺฆสนฺติ เอกํ, อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสนฺติ เอกํ, ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส…เป.… ปริกฺขาราติ เอกํ, ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน เถรา…เป.… กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺตีติ เอกํฯ เอวํ ปญฺจ องฺคานิ เวทิตพฺพานิฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

เสนาสนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. อปฺปมาทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕-๑๖. ปญฺจเม **การาปกอปฺปมาโท** นาม ''อิเม อกุสลา ธมฺมา ปหาตพฺพา, อิเม กุสลา ธมฺมา อุปสมฺปาเทตพฺพา''ติ ตํตํปริวเชฺชตพฺพวชฺชนสมฺปาเทตพฺพสมฺปาทนวเสน ปวโตฺต อปฺปมาโทฯ **เอสา**ติ อปฺปมาโทฯ **โลกิโยว** น โลกุตฺตโรฯ **อยญฺจา**ติ จ **เอสา**ติ จ อปฺปมาทเมว วทติฯ **เตสนฺ**ติ จาตุภูมกธมฺมานํฯ **ปฏิลาภกเตฺตนา**ติ ปฏิลาภาปนกเตฺตนฯ

ชงฺคลานนฺติ ชงฺคลจารีนํฯ ชงฺคล-สโทฺท เจตฺถ ขรภาวสามเญฺญน ปถวีปริยาโย, น อนุปฏฺฐานวิทูรเทสวาจีฯ เตนาห **''ปถวีตลจารีนนฺ''**ติฯ ปทานํ วุจฺจมานตฺตา **''สปาทกปาณานนฺ''**ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **สโมธานนฺ**ติ อโนฺตคธภาวํฯ เตนาห **''โอธานํ ปเกฺขปนฺ''**ติฯ ''อุปเกฺขปนฺ''ติปิ ปฐนฺติ, อุปเนตฺวา ปกฺขิปิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ วสฺสิกาย ปุปฺผํ **วสฺสิกํ** ยถา ''อามลกิยา ผลํ อามลกนฺ''ติฯ **มหาตลสฺมินฺ**ติ อุปริปาสาเทฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

อปฺปมาทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. ปฐมนาถสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗-๑๘. สตฺตเม เยหิ สีลาทีหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ธมฺมสรณตาย ธมฺเมเนว นาถติ อาสีสติ อภิภวตีติ นาโถ วุจฺจติ, เต ตสฺส นาถภาวกรา ธมฺมา **นาถกรณา**ติ วุตฺตาติ อาห **“อตฺตโน สนาถภาวกรา ปติฏฺฐกราติ อโตฺถ”**ติฯ ตตฺถ **อตฺตโน ปติฏฺฐกรา**ติ ยสฺส นาถภาวกรา, ตสฺส อตฺตโน ปติฏฺฐาวิธายิโนฯ อปฺปติโฏฺฐ อนาโถ, สปฺปติโฏฺฐ สนาโถติ ปติฏฺฐโตฺถ นาถ-สโทฺทฯ กลฺยาณคุณโยคโต กลฺยาณาติ ทเสฺสโนฺต **“สีลาทิคุณสมฺปนฺนา”**ติ อาหฯ มิชฺชนลกฺขณา เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ **มิโตฺต**ฯ โส วุตฺตนเยน กลฺยาโณ อสฺส อตฺถีติ ตสฺส อตฺถิตามตฺตํ กลฺยาณมิตฺตปเทน วุตฺตํฯ อสฺส เตน สพฺพกาลํ อวิชหิตวาโสติ ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘กลฺยาณสหาโย’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“เตวสฺสา”**ติฯ **เต เอว** กลฺยาณมิตฺตา **อสฺส** ภิกฺขุโนฯ **สหอยนโต**ติ สห ปวตฺตนโตฯ อสโมธาเน จิเตฺตน, สโมธาเน ปน จิเตฺตน เจว กาเยน จ **สมฺปวโงฺก**ฯ สุขํ วโจ เอตสฺมิํ อนุกูลคาหิมฺหิ อาทรคารววติ ปุคฺคเลติ **สุวโจ**ฯ เตนาห **“สุเขน วตฺตโพฺพ”**ติอาทิฯ **ขโม**ติ ขโนฺตฯ ตเมวสฺส ขมภาวํ ทเสฺสตุํ **“คาเฬฺหนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วามโต**ติ มิจฺฉา, อโยนิโส วา คณฺหาติฯ **ปฏิปฺผรตี**ติ ปฏาณิกภาเวน ติฏฺฐติฯ **ปทกฺขิณํ คณฺหาตี**ติ สมฺมา, โยนิโส วา คณฺหาติฯ

อุจฺจาวจานีติ วิปุลขุทฺทกานิฯ **ตตฺรุปคมนิยายา**ติ ตตฺร ตตฺร มหเนฺต ขุทฺทเก จ กเมฺม สาธนวเสน อุปาเยน อุปคจฺฉนฺติยา, ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส นิปฺผาทเน สมตฺถายาติ อโตฺถฯ **ตตฺรุปายายา**ติ วา ตตฺร ตตฺร กเมฺม สาเธตเพฺพ อุปายภูตายฯ

ธเมฺม อสฺส กาโมติ ธมฺมกาโมติ พฺยธิกรณานมฺปิ พาหิรโตฺถ สมาโส โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ กาเมตพฺพโต วา ปิยายิตพฺพโต กาโม, ธโมฺมฯ ธโมฺม กาโม อสฺสาติ **ธมฺมกาโมฯ ธโมฺม**ติ ปริยตฺติธโมฺม อธิเปฺปโตติ อาห **“เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปิยายตีติ อโตฺถ”**ติฯ สมุทาหรณํ กถนํ สมุทาหาโร, ปิโย สมุทาหาโร เอตสฺสาติ **ปิยสมุทาหาโร**ฯ **สยญฺจา**ติ เอตฺถ **จ**-สเทฺทน ‘‘สกฺกจฺจ’’นฺติ ปทํ อนุกฑฺฒติฯ เตน สยญฺจ สกฺกจฺจํ เทเสตุกาโม โหตีติ โยชนาฯ **อภิธโมฺม สตฺต ปกรณานิ** ‘‘อธิโก อภิวิสิโฏฺฐ จ ปริยตฺติธโมฺม’’ติ กตฺวาฯ **วินโย อุภโต วิภงฺคา** วินยนโต กายวาจานํฯ **อภิวินโย ขนฺธกปริวารา** วิเสสโต อาภิสมาจาริกธมฺมกิตฺตนโตฯ อาภิสมาจาริกธมฺมปาริปูริวเสเนว หิ อาทิพฺรหฺมจริยกธมฺมปาริปูรีฯ **ธโมฺม เอว** ปิฏกทฺวยสฺสปิ ปริยตฺติธมฺมภาวโตฯ **มคฺคผลานิ อภิธโมฺม** ‘‘นิพฺพานธมฺมสฺส อภิมุโข’’ติ กตฺวาฯ **กิเลสวูปสมกรณํ** ปุพฺพภาคิยา ติโสฺส สิกฺขา สเงฺขปโต วิวฏฺฏนิสฺสิโต สมโถ วิปสฺสนา จฯ **อุฬารปาโมโชฺช**ติ พลวปาโมโชฺชฯ **การณเตฺถ**ติ นิมิตฺตเตฺถฯ กุสลธมฺมนิมิตฺตํ หิสฺส วีริยารโมฺภฯ เตนาห **“เตสํ อธิคมตฺถายา”**ติฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ วา นิปฺผาเทตเพฺพ ภุมฺมํ ยถา ‘‘เจตโส อวูปสเม อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐาน’’นฺติฯ อฏฺฐเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมนาถสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมอริยาวาสสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม อริยานํ เอว อาวาสาติ **อริยาวาสา** อนริยานํ ตาทิสานํ อสมฺภวโตฯ **อริยา**ติ เจตฺถ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ขีณาสวา คหิตาฯ เต จ ยสฺมา เตหิ สพฺพกาลํ อวิชหิตวาสา เอว, ตสฺมา วุตฺตํ **“เต อาวสิํสุ อาวสนฺติ อาวสิสฺสนฺตี”**ติฯ ตตฺถ **อาวสิํสู**ติ นิสฺสาย อาวสิํสุฯ ปญฺจงฺควิปฺปหีนตาทโย หิ อริยานํ อปสฺสยาฯ เตสุ ปญฺจงฺควิปฺปหานปเจฺจกสจฺจปโนทนเอสนาโอสฏฺฐานิ, ‘‘สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ, อธิวาเสติ ปริวเชฺชติ วิโนเทตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๘; ม. นิ.

๒.๑๖๘; อ. นิ. ๑๐.๒๐) วุเตฺตสุ อปเสฺสเนสุ วิโนทนญฺจ มคฺคกิจฺจาเนว, อิตเร มเคฺคน จ สมิชฺฌนฺตีติฯ

ปฐมอริยาวาสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยอริยาวาสสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม กสฺมา ปน ภควา กุรูสุ วิหรโนฺต อิมํ สุตฺตํ อภาสีติ อาห **“ยสฺมา”**ติอาทิฯ กุรุรฏฺฐํ กิร ตทา ตนฺนิวาสิสตฺตานํ โยนิโสมนสิการวนฺตตาทินา เยภุเยฺยน สุปฺปฏิปนฺนตาย ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตาพเลน วา ตทา อุตุอาทิสมฺปตฺติยุตฺตเมว อโหสิฯ เกจิ ปน ‘‘ปุเพฺพ ปวตฺตกุรุวตฺตธมฺมานุฏฺฐานวาสนาย อุตฺตรกุรุ วิย เยภุเยฺยน อุตุอาทิสมฺปนฺนเมว โหติฯ ภควโต กาเล สาติสยํ อุตุสปฺปายาทิยุตฺตํ รฏฺฐํ อโหสี’’ติ วทนฺติฯ ตตฺถ ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย อุปาสกา อุปาสิกาโย อุตุปจฺจยาทิสมฺปนฺนตฺตา ตสฺส รฏฺฐสฺส สปฺปายอุตุปจฺจยเสวเนน นิจฺจํ กลฺลสรีรา กลฺลจิตฺตา จ โหนฺติฯ เต จิตฺตสรีรกลฺลตาย อนุคฺคหิตปญฺญาพลา คมฺภีรกถํ ปฏิคฺคเหตุํ สมตฺถา ปฏิจฺจสมุปฺปาทนิสฺสิตานํ คมฺภีรปญฺญานญฺจ การกา โหนฺติฯ เตนาห **“กุรุรฏฺฐวาสิโน ภิกฺขู คมฺภีรปญฺญาการกา”**ติอาทิฯ

ยุตฺตปฺปยุตฺตาติ สติปฏฺฐานภาวนาย ยุตฺตา เจว ปยุตฺตา จฯ ตสฺมิญฺหิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖) ชนปเท จตโสฺส ปริสา ปกติยาว สติปฏฺฐานภาวนานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ, อนฺตมโส ทาสกมฺมกรปริชนาปิ สติปฏฺฐานปฺปฏิสํยุตฺตเมว กถํ กเถนฺติฯ อุทกติตฺถสุตฺตกนฺตนฏฺฐานาทีสุปิ นิรตฺถกกถา นาม นปฺปวตฺตติฯ สเจ กาจิ อิตฺถี, ‘‘อมฺม, ตฺวํ กตรํ สติปฏฺฐานภาวนํ มนสิ กโรสี’’ติ ปุจฺฉิตา ‘‘น กิญฺจี’’ติ วทติ, ตํ ครหนฺติ ‘‘ธีรตฺถุ ตว ชีวิตํ, ชีวมานาปิ ตฺวํ มตสทิสา’’ติฯ อถ นํ ‘‘มา ทานิ ปุน เอวมกาสี’’ติ โอวทิตฺวา อญฺญตรํ สติปฏฺฐานํ อุคฺคณฺหาเปนฺติฯ ยา ปน ‘‘อหํ อสุกํ สติปฏฺฐานํ นาม มนสิ กโรมี’’ติ วทติ, ตสฺสา ‘‘สาธุ สาธู’’ติ สาธุการํ ทตฺวา ‘‘ตว ชีวิตํ สุชีวิตํ, ตฺวํ นาม มนุสฺสตฺตํ ปตฺตา, ตวตฺถาย สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติอาทีหิ ปสํสนฺติฯ น เกวลเญฺจตฺถ มนุสฺสชาติกาเยว สติปฏฺฐานมนสิการยุตฺตา, เต นิสฺสาย วิหรนฺตา ติรจฺฉานคตาปิฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร นฏโก สุวโปตกํ คเหตฺวา สิกฺขาเปโนฺต วิจรติฯ โส ภิกฺขุนิอุปสฺสยํ อุปนิสฺสาย วสิตฺวา คมนกาเล สุวโปตกํ ปมุสฺสิตฺวา คโตฯ ตํ สามเณริโย คเหตฺวา ปฏิชคฺคึสุ, ‘‘พุทฺธรกฺขิโต’’ติ จสฺส นามํ อกํสุฯ ตํ เอกทิวสํ ปุรโต นิสินฺนํ ทิสฺวา มหาเถรี อาห ‘‘พุทฺธรกฺขิตา’’ติฯ กึ, อโยฺยติฯ อตฺถิ เต โกจิ ภาวนามนสิกาโรติ? นตฺถเยฺยติฯ อาวุโส , ปพฺพชิตานํ สนฺติเก วสเนฺตน นาม วิสฺสฏฺฐอตฺตภาเวน ภวิตุํ น วฏฺฏติ, โกจิเทว มนสิกาโร อิจฺฉิตโพฺพ, ตฺวํ ปน อญฺญํ น สกฺขิสฺสสิ, ‘‘อฏฺฐิ อฏฺฐี’’ติ สชฺฌายํ กโรหีติฯ โส เถริยา โอวาเท ฐตฺวา ‘‘อฏฺฐิ อฏฺฐี’’ติ สชฺฌายโนฺต จรติฯ

ตํ เอกทิวสํ ปาโตว โตรณเคฺค นิสีทิตฺวา พาลาตปํ ตปมานํ เอโก สกุโณ นขปญฺชเรน อคฺคเหสิฯ โส ‘‘กิริ กิรี’’ติ สทฺทมกาสิฯ สามเณริโย สุตฺวา, ‘‘อเยฺย, พุทฺธรกฺขิโต สกุเณน คหิโต, โมเจม น’’นฺติ เลฑฺฑุอาทีนิ คเหตฺวา อนุพนฺธิตฺวา โมเจสุํฯ ตํ อาเนตฺวา ปุรโต ฐปิตํ เถรี อาห, ‘‘พุทฺธรกฺขิต, สกุเณน คหิตกาเล กึ จิเนฺตสี’’ติฯ อเยฺย, น อญฺญํ จิเนฺตสึ, ‘‘อฏฺฐิปุโญฺชว อฏฺฐิปุญฺชํ คเหตฺวา คจฺฉติ, กตรสฺมึ ฐาเน วิปฺปกิริสฺสตี’’ติ เอวํ, อเยฺย, อฏฺฐิปุญฺชเมว จิเนฺตสินฺติฯ สาธุ สาธุ, พุทฺธรกฺขิต , อนาคเต ภวกฺขยสฺส เต ปจฺจโย ภวิสฺสตีติฯ เอวํ ตตฺถ ติรจฺฉานคตาปิ สติปฏฺฐานมนสิการยุตฺตาฯ

ทีฆนิกายาทีสุ มหานิทานาทีนีติ ทีฆนิกาเย มหานิทานํ (ที. นิ. ๒.๙๕ อาทโย) สติปฏฺฐานํ (ที. นิ. ๒.๓๗๒ อาทโย) มชฺฌิมนิกาเย สติปฏฺฐานํ (ม. นิ. ๑.๑๐๕ อาทโย) สาโรปมํ (ม. นิ. ๑.๓๐๗ อาทโย) รุโกฺขปมํ รฏฺฐปาลํ มาคณฺฑิยํ อาเนญฺชสปฺปายนฺติ (ม. นิ. ๓.๖๖ อาทโย) เอวมาทีนิฯ

ญาณาทโยติ ญาณเญฺจว ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา จฯ เตนาห **"ญาณนฺติ วุตฺต"**ติอาทิฯ **ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ** เตหิ วินา สมฺปชานตาย อสมฺภวโตฯ **มหาจิตฺตานี**ติ อฏฺฐปิ มหากิริยจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ ''สตตวิหารา''ติ วจนโต ญาณุปฺปตฺติปจฺจยรหิตกาเลปิ ปวตฺติโชตนโตฯ **ทส จิตฺตานี**ติ อฏฺฐ มหากิริยจิตฺตานิ หสิตุปฺปาทโวฏฺฐพฺพนจิเตฺตหิ สทฺธึ ทส จิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ อรชฺชนาทุสฺสนวเสน ปวตฺติ เตสมฺปิ สาธารณาติฯ ''อุเปกฺขโก วิหรตี''ติ วจนโต ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อาคตานํ อิเมสํ สตตวิหารานํ โสมนสฺสํ กถํ ลพฺภตีติ อาห **"อาเสวนวเสน ลพฺภตี"**ติฯ กิญฺจาปิ ขีณาสโว อิฏฺฐานิเฏฺฐปิ อารมฺมเณ มชฺฌตฺต วิย พหุลํ อุเปกฺขโก วิหรติ อตฺตโน ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนโตฯ กทาจิ ปน ตถา เจโตภิสงฺขาราภาเว ยํ ตํ สภาวโต อิฏฺฐํ อารมฺมณํ , ตตฺถ ยาถาวสภาวคฺคหณวเสนปิ อรหโต จิตฺตํ โสมนสฺสสหคตํ หุตฺวา ปวตฺตเตว, ตญฺจ โข ปุพฺพาเสวนวเสนฯ เตน วุตฺตํ **"อาเสวนวเสน ลพฺภตี"**ติฯ **อารกฺขกิจฺจํ สาเธติ** สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตาฯ **จรโต**ติอาทินา นิจฺจสมาทานํ ทเสฺสติ, ตํ วิเกฺขปาภาเวน ทฏฺฐพฺพํฯ

ปพฺพชฺชูปคตาติ ยํ กิญฺจิ ปพฺพชฺชํ อุปคตา, น สมิตปาปาฯ **โภวาทิโน**ติ ชาติมตฺตพฺราหฺมเณ วทติฯ **ปาเฏฺกกสจฺจานี**ติ เตหิ เตหิ ทิฏฺฐิคติเกหิ ปาฏิเยกฺกํ คหิตานิ ''อิทเมว สจฺจ''นฺติ อภินิวิฏฺฐานิ ทิฏฺฐิสจฺจาทีนิฯ ตานิปิ หิ ''อิทเมว สจฺจ''นฺติ คหณํ อุปาทาย ''สจฺจานี''ติ โวหรียนฺติฯ เตนาห **"อิทเมวา"**ติอาทิฯ **นีหฏานี**ติ อตฺตโน สนฺตานโต นีหริตานิ อปนีตานิฯ **คหิตคฺคหณสฺสา**ติ อริยมคฺคาธิคมโต ปุเพฺพ คหิตสฺส ทิฏฺฐิคฺคาหสฺสฯ **วิสฺสฏฺฐภาววเวจนานี**ติ อริยมเคฺคน สพฺพโส ปริจฺจาคภาวสฺส อธิวจนานิฯ

นตฺถิ เอตาสํ วโย เวกลฺลนฺติ **อวยา**ติ อาห **"อนูนา"**ติ, อนวเสโสติ อโตฺถฯ **เอสนา**ติ กาเมสนาทโยฯ **มคฺคสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ กถิตา** ราคาทีนํ ปหีนภาวทีปนโตฯ **ปจฺจเวกฺขณผลํ กถิต**นฺติ ปจฺจเวกฺขณมุเขน อริยผลํ กถิตํฯ อธิคเต หิ อคฺคผเล สพฺพโส ราคาทีนํ อนุปฺปาทธมฺมตํ ปชานาติ, ตญฺจ ปชานนํ ปจฺจเวกฺขณญาณนฺติฯ

ทุติยอริยาวาสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นาถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหาวโคฺค

๑. สีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **วิสมฏฺฐาเนสู**ติ ปปาตาทีสุ วิสมฏฺฐาเนสุฯ “**อเณฺญหิ อสาธารณานี**”ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เจตานิ สาวกานมฺปิ เอกจฺจานํ อุปฺปชฺชนฺตีติ? กามํ อุปฺปชฺชนฺติ, ยาทิสานิ ปน พุทฺธานํ ฐานาฏฺฐานญาณาทีนิ, น ตาทิสานิ ตทเญฺญสํ กทาจิปิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อเญฺญหิ อสาธารณานีติ ฯ เตนาห “**ตถาคตเสฺสว พลานี**”ติฯ อิมเมว หิ ยถาวุตฺตเลสํ อเปกฺขิตฺวา ตทภาวโต อาสยานุสยญาณาทีสุ เอว อสาธารณสมญฺญา นิรุฬฺหาฯ กามํ ญาณพลานํ ญาณสมฺภาโร วิเสสปจฺจโย, ปุญฺญสมฺภาโรปิ ปน เนสํ ปจฺจโย เอวฯ ญาณสมฺภารสฺสปิ วา ปุญฺญสมฺภารภาวโต “**ปุญฺญุสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตานี**”ติ วุตฺตํฯ

ปกติหตฺถิกุลนฺติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๒๒) คิริจรนทิจรวนจราทิปฺปเภทา โคจริยกาลาวกนามา สพฺพาปิ พเลน ปากติกา หตฺถิชาติฯ **ทสนฺนํ ปุริสาน**นฺติ ถามมชฺฌิมานํ ทสนฺนํ ปุริสานํฯ เอกสฺส ตถาคตสฺส กายพลนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **เอกสฺสา**ติ จ ตถา เหฏฺฐา กถายํ อาคตตฺตา เทสนาโสเตน วุตฺตํฯ **นารายนสงฺฆาตพล**นฺติ เอตฺถ นารา วุจฺจนฺติ รสฺมิโยฯ ตา พหู นานาวิธา อิโต อุปฺปชฺชนฺตีติ นารายนํ, วชิรํ, ตสฺมา **นารายนสงฺฆาตพล**นฺติ วชิรสงฺฆาตพลนฺติ อโตฺถฯ ญาณพลํ ปน ปาฬิยํ อาคตเมว, น กายพลํ วิย อฏฺฐกถารุฬฺหเมวาติ อธิปฺปาโยฯ

สํยุตฺตเก (สํ. นิ. ๒.๓๓) **อาคตานิ เตสตฺตติ ญาณานิ, สตฺตสตฺตติ ญาณานี**ติ วุตฺตํ, ตตฺถ (วิภ. มูลฏี. ๗๖๐) ปน นิทานวเคฺค สตฺตสตฺตติ อาคตานิ จตุจตฺตารีสญฺจฯ เตสตฺตติ ปน **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๑) สุตมยาทีนิ อาคตานิ ทิสฺสนฺติ, น สํยุตฺตเกฯ **อญฺญานิปี**ติ เอเตน **ญาณวตฺถุวิภเงฺค** (วิภ. ๗๕๑ อาทโย) เอกกาทิวเสน วุตฺตานิ, อญฺญตฺถ จ ‘‘ปุพฺพเนฺต ญาณ’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๖๓) พฺรหฺมชาลาทีสุ จ ‘‘ตยิทํ ตถาคโต ปชานาติ ‘อิมานิ ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ เอวํ คหิตานี’ติ’’อาทินา (ที. นิ. ๑.๓๖) วุตฺตานิ อเนกานิ ญาณปฺปเภทานิ สงฺคณฺหาติฯ ยาถาวปฺปฏิเวธโต สยญฺจ อกมฺปิยํ ปุคฺคลญฺจ ตํสมงฺคินํ เนเยฺยสุ อธิพลํ กโรตีติ อาห “**อกมฺปิยเฏฺฐน อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน จา**”ติฯ

อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํ,** เสฏฺฐฏฺฐานํฯ สพฺพญฺญุตาปฏิชานนวเสน อภิมุขํ คจฺฉนฺติ, อฏฺฐ วา ปริสา อุปสงฺกมนฺตีติ **อาสภา,** ปุพฺพพุทฺธาฯ **อิทํ ปนา**ติ พุทฺธานํ ฐานํ สพฺพญฺญุตเมว วทติฯ **ติฏฺฐมาโนวา**ติ อวทโนฺตปิ ติฏฺฐมาโนว ปฏิชานาติ นามาติ อโตฺถฯ **อุปคจฺฉตี**ติ อนุชานาติฯ

อฏฺฐสุ ปริสาสูติ ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, อเนกสตํ ขตฺติยปริสํ…เป…. ตตฺรวต มํ ภยํ วา สารชฺชํ วา โอกฺกมิสฺสตีติ นิมิตฺตเมตํ, สาริปุตฺต, น สมนุปสฺสามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๑) วุตฺตาสุ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **อภีตนาทํ นทตี**ติ ปรโต ทสฺสิตญาณโยเคน ทสพโลหนฺติ อภีตนาทํ นทติฯ

ปฏิเวธนิฏฺฐตฺตา อรหตฺตมคฺคญาณํ ปฏิเวโธติ “**ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามา**”ติ วุตฺตํฯ เตน ปฏิลทฺธสฺสปิ เทสนาญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ ปรสฺส อวพุชฺฌนมเตฺตน โหตีติ “**อญฺญาสิโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามา**”ติ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ ปน ยาว ปรินิพฺพา

นา เทสนาญาณปวตฺติ ตเสฺสว ปวตฺติตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส ฐานนฺติ เวทิตพฺพํ ปวตฺติตจกฺกสฺส จกฺกวตฺติโน จกฺกรตนสฺส ฐานํ วิยฯ

ติฎฺฐตีติ วุตฺตํ, กึ ภูมิยํ ปุริโส วิย, โนติ อาห **"ตทายตฺตวุตฺติตายา"**ติฯ **ฐาน**นฺติ เจตฺถ อตฺตลาโภ ธรมานตา จ, น คตินิวตฺตีติ อาห **"อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จา"**ติฯ ยตฺถ ปเนตํ ทสพลญาณํ วิตฺถาริตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **"อภิธเมฺม ปนา"**ติอาทิมาหฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

สมาทิยนฺตีติ **สมาทานานิ,** ตานิ ปน สมาทิยิตฺวา กตานิ โหนฺตีติ อาห **"สมาทิยิตฺวา กตาน"**นฺติฯ **กมฺมเมว วา กมฺมสมาทาน**นฺติ เอเตน **สมาทาน**สทฺทสฺส อปุพฺพตฺถาภาวํ ทเสฺสติ มุตฺตคตสเทฺท คตสทฺทสฺส วิยฯ **คตี**ติ นิรยาทิคติโยฯ **อุปธี**ติ อตฺตภาโวฯ **กาโล**ติ กมฺมสฺส วิปจฺจนารหกาโลฯ **ปโยโค**ติ วิปากุปฺปตฺติยา ปจฺจยภูตา กิริยาฯ

อคติคามินินฺติ นิพฺพานคามินิํฯ วุตฺตญฺหิ ''นิพฺพานญฺจาหํ, สาริปุตฺต, ปชานามิ นิพฺพานคามินิญฺจ ปฏิปท''นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๕๓)ฯ พหูสุปิ มนุเสฺสสุ เอกเมว ปาณํ ฆาเตเนฺตสุ กามํ สเพฺพสมฺปิ เจตนา ตเสฺสเวกสฺส ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณา, ตํ ปน กมฺมํ เตสํ นานาการํฯ เตสุ (วิภ. อฎฺฐ. ๘๑๑) หิ เอโก อาทเรน ฉนฺทชาโต กโรติ, เอโก ''เอหิ ตฺวมฺปิ กโรหี''ติ ปเรหิ นิปฺปีฬิโต กโรติ, เอโก สมานจฺฉโนฺท วิย หุตฺวา อปฺปฏิพาหมาโน วิจรติฯ เตสุ เอโก เตเนว กเมฺมน นิรเย นิพฺพตฺตติ, เอโก ติรจฺฉานโยนิยํ, เอโก เปตฺติวิสเยฯ ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณเยว ''อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส ติรจฺฉานโยนิยํ, เอส เปตฺติวิสเย''ติ ชานาติฯ นิรเย นิพฺพตฺตมานมฺปิ ''เอส มหานิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส อุสฺสทนิรเย''ติ ชานาติฯ ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตมานมฺปิ ''เอส อปาทโก ภวิสฺสติ, เอส ทฺวิปาทโก, เอส จตุปฺปโท, เอส พหุปฺปโท''ติ ชานาติฯ เปตฺติวิสเย นิพฺพตฺตมานมฺปิ ''เอส นิชฺฌามตณฺหิโก ภวิสฺสติ, เอส ขุปฺปิปาสิโก, เอส ปรทตฺตูปชีวี''ติ ชานาติฯ เตสุ จ กเมฺมสุ ''อิทํ กมฺมํ ปฏิสนฺธิํ อากฑฺฒิสฺสติ, อิทํ อเญฺญน ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกํ ภวิสฺสตี''ติ ชานาติฯ

ตถา สกลคามวาสิเกสุ เอกโต ปิณฺฑปาตํ ททมาเนสุ กามํ สเพฺพสมฺปิ เจตนา ปิณฺฑปาตารมฺมณาว, ตํ ปน กมฺมํ เตสํ นานาการํฯ เตสุ หิ เอโก อาทเรน กโรตีติ สพฺพํ ปุริมสทิสํ, ตสฺมา เตสุ เกจิ เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, เกจิ มนุสฺสโลเกฯ ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณเยว ชานาติฯ ''อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส เทวโลเกฯ ตตฺถาปิ เอส ขตฺติยกุเล, เอส พฺราหฺมณกุเล, เอส เวสฺสกุเล, เอส สุทฺทกุเล, เอส ปรนิมฺมิตวสวตฺตีสุ, เอส นิมฺมานรตีสุ, เอส ตุสิเตสุ, เอส ยาเมสุ, เอส ตาวติํเสสุ, เอส จาตุมหาราชิเกสุ, เอส ภุมฺมเทเวสู''ติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ หีนปณีตสุวณฺณทุพฺพณฺณอปฺปปริวารมหาปริวารตาทิเภทํ ตํ ตํ วิเสสํ อายูหนกฺขเณเยว ชานาติฯ

ตถา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปเนฺตสุเยว ''อิมินา นีหาเรน เอส กิญฺจิ สลฺลเกฺขตุํ น สกฺขิสฺสติ, เอส มหาภูตมตฺตเมว ววตฺถเปสฺสติ, เอส รูปปริคฺคเหเยว ฐสฺสติ, เอส อรูปปริคฺคเหเยว, เอส นามรูปปริคฺคเหเยว, เอส ปจฺจยปริคฺคเหเยว, เอส ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนายเมว, เอส ปฐมผเลเยว, เอส ทุติยผเลเยว, เอส ตติยผเลเยว, เอส อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี''ติ ชานาติฯ กสิณปริกมฺมํ กโรเนฺตสุปิ ''อิมสฺส ปริกมฺมมตฺตเมว ภวิสฺสติ, เอส นิมิตฺตํ อุปฺปาเทสฺสติ, เอส อปฺปนํ เอว ปาปุณิสฺสติ, เอส ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี''ติ ชานาติฯ เตนาห **"อิมสฺส เจตนา"**ติอาทิฯ

กามนโต กาเมตพฺพโต กามปฺปฏิสํยุตฺตโต จ ธาตุ **กามธาตุ**ฯ **อาทิ**-สเทฺทน พฺยาปาทธาตุรูปธาตุอาทีนํ สงฺคโหฯ **วิลกฺขณตายา**ติ วิสทิสสภาวตายฯ **ขนฺธายตนธาตุโลก**นฺติ อเนกธาตุํ นานาธาตุํ ขนฺธโลกํ อายตนโลกํ ธาตุโลกํ ยถาภูตํ ปชานาตีติ โยชนาฯ ‘‘อยํ รูปกฺขนฺโธ นาม…เป.… อยํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ นามฯ เตสุปิ เอกวิเธน รูปกฺขนฺโธ, เอกาทสวิเธน รูปกฺขนฺโธฯ เอกวิเธน เวทนากฺขนฺโธ, พหุวิเธน เวทนากฺขนฺโธฯ เอกวิเธน สญฺญากฺขนฺโธ…เป.… สงฺขารกฺขนฺโธ…เป.… วิญฺญาณกฺขนฺโธ, พหุวิเธน วิญฺญาณกฺขนฺโธ’’ติ เอวํ ตาว ขนฺธโลกสฺส, ‘‘อิทํ จกฺขายตนํ นาม…เป.… อิทํ ธมฺมายตนํ นามฯ ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา, เทฺว จาตุภูมกา’’ติอาทินา อายตนโลกสฺส, ‘‘อยํ จกฺขุธาตุ นาม…เป.… อยํ มโนวิญฺญาณธาตุ นามฯ ตตฺถ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จาตุภูมกา’’ติอาทินา ธาตุโลกสฺส อเนกสภาวํ นานาสภาวญฺจ ปชานาติฯ น เกวลํ อุปาทินฺนสงฺขารโลกเสฺสว, อถ โข อนุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺสปิ ‘‘อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺส รุกฺขสฺส ขนฺโธ เสโต, อิมสฺส กาโฬ, อิมสฺส มโฏฺฐ, อิมสฺส สกณฺฏโก, อิมสฺส พหลตฺตโจ, อิมสฺส ตนุตฺตโจ, อิมสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เอวรูปํ, อิมสฺส ปุปฺผํ นีลํ ปีตํ โลหิตํ โอทาตํ สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ, อิมสฺส ผลํ ขุทฺทกํ มหนฺตํ ทีฆํ วฏฺฏํ สุสณฺฐานํ ทุสฺสณฺฐานํ มฏฺฐํ ผรุสํ สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ มธุรํ ติตฺตกํ กฏุกํ อมฺพิลํ กสาวํ, อิมสฺส กณฺฏโก ติขิโณ กุโณฺฐ อุชุโก กุฏิโล ตโมฺพ กาโฬ โอทาโต โหตี’’ติอาทินา ปชานาติฯ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ เอว หิ เอตํ พลํ, น อเญฺญสํฯ

นานาธิมุตฺติกตนฺติ นานชฺฌาสยตํฯ อธิมุตฺติ นาม อชฺฌาสยธาตุ อชฺฌาสยสภาโวฯ โส ปน หีนปณีตตาสามเญฺญน ปาฬิยํ ทฺวิธาว วุตฺโตปิ หีนปณีตาทิเภเทน อเนกวิโธติ อาห **‘‘หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาว’’**นฺติฯ ตตฺถ เย เย สตฺตา ยํยํอธิมุตฺติกา, เต เต ตํตทธิมุตฺติเก เอว เสวนฺติ ภชนฺติ ปยิรุปาสนฺติ ธาตุสภาคโตฯ ยถา คูถาทีนํ ธาตูนํ สภาโว เอโส, ยํ คูถาทีหิ เอว สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, เอวํ หีนชฺฌาสยา ทุสฺสีลาทีเหว สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, สมฺปนฺนสีลาทโย จ สมฺปนฺนสีลาทีเหวฯ ตํ เนสํ นานาธิมุตฺติกตํ ภควา ยถาภูตํ ปชานาตีติฯ

วุทฺธึ หานิญฺจาติ ปจฺจยวิเสเสน สามตฺถิยโต อธิกตํ อนธิกตญฺจฯ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณนิเทฺทเส (วิภ. ๘๑๔; ปฏิ. ม. ๑๑๓) ‘‘อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาตี’’ติ อาสยาทิชานนํ กสฺมา นิทฺทิฏฺฐนฺติ? อาสยชานนาทินา เยหิ อินฺทฺริเยหิ ปโรปเรหิ สตฺตา กลฺยาณปาปาสยาทิกา โหนฺติ, เตสํ ชานนสฺส วิภาวนโตฯ เอวญฺจ กตฺวา อินฺทฺริยปโรปริยตฺตอาสยานุสยญาณานํ วิสุํ อสาธารณตา, อินฺทฺริยปโรปริยตฺตนานาธิมุตฺติกตาญาณานํ วิสุํ พลวตา จ สิทฺธา โหติฯ ตตฺถ อาสยนฺติ ยตฺถ สตฺตา นิวสนฺติ, ตํ เตสํ นิวาสฏฺฐานํ, ทิฏฺฐิคตํ วา ยถาภูตญาณํ วา **อาสโย, อนุสโย** อปฺปหีนภาเวน ถามคโต กิเลโสฯ ตํ ปน ภควา สตฺตานํ อาสยํ ชานโนฺต เตสํ เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ วิปสฺสนามคฺคญาณานญฺจ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กามํ เสวนฺตํเยว ภควา ชานาติ – ‘อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุโตฺต’ติฯ กามํ เสวนฺตํเยว ชานาติ – ‘อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต’ติฯ เนกฺขมฺมํ เสวนฺตํเยว ชานาติฯ พฺยาปาทํ, อพฺยาปาทํ, ถินมิทฺธํ, อาโลกสญฺญํ เสวนฺตํเยว ชานาติ – ‘อยํ ปุคฺคโล ถินมิทฺธครุโก ถินมิทฺธาสโย ถินมิทฺธาธิมุโตฺต’’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานนฺติ รูปาวจรานํ ปฐมาทีนํ ปจฺจนีกชฺฌาปนเฏฺฐน อารมฺมณูปนิชฺฌาปนเฏฺฐน จ ฌานานํฯ จตุกฺกนเยน เหตํ วุตฺตํฯ **อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขาน**นฺติ เอตฺถ ปฏิปาฏิยา สตฺต อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุจฺจนโต อารมฺมเณ จ อธิมุจฺจนโต วิโมกฺ

ขา นามฯ อฏฺฐโม ปน สพฺพโส สญฺญาเวทยิเตหิ วิมุตฺตตฺตา อปคมวิโมโกฺข นามฯ จตุกฺกนยปญฺจกนเยสุ ปฐมชฺฌานสมาธิ สวิตกฺกสวิจาโร นามฯ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิ อวิตกฺกวิจารมโตฺตฯ นยทฺวเยปิ อุปริ ตีสุ ฌาเนสุ สมาธิ อวิตกฺกอวิจาโรฯ สมาปตฺตีสุ ปฏิปาฏิยา อฏฺฐนฺนํ สมาธีติปิ นามํ, สมาปตฺตีติปิ จิเตฺตกคฺคตาสพฺภาวโต, นิโรธสมาปตฺติยา ตทภาวโต น สมาธีติ นามํฯ **หานภาคิยธมฺม**นฺติ อปฺปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ กามาทิอนุปกฺขนฺทนํ ฯ **วิเสสภาคิยธมฺม**นฺติ ปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทิปกฺขนฺทนํฯ อิติ สญฺญามนสิการานํ กามาทิทุติยชฺฌานาทิปกฺขนฺทนานิ หานภาคิยวิเสสภาคิยา ธมฺมาติ ทสฺสิตานิฯ เตหิ ปน ฌานานํ ตํสภาวตา จ ธมฺมสเทฺทน วุตฺตาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ **โวทาน**นฺติ ปคุณตาสงฺขาตํ โวทานํฯ ตญฺหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยชฺฌานาทิอธิคมสฺส ปจฺจยตฺตา ''วุฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตํฯ เกจิ ปน ''นิโรธโต ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐานนฺติ ปาฬิ นตฺถี''ติ วทนฺติฯ เต ''นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ อิมาย **ปาฬิยา** (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) ปฏิเสเธตพฺพาฯ โย สมาปตฺติลาภี สมาโน เอว ''น ลาภีมฺหี''ติ, กมฺมฏฺฐานํ สมานํ เอว ''น กมฺมฏฺฐาน''นฺติ สญฺญี โหติ, โส สมฺปตฺตึเยว สมานํ ''วิปตฺตี''ติ ปเจฺจตีติ เวทิตโพฺพฯ

น ตถา ทฏฺฐพฺพนฺติ ยถา ปรวาทินา วุตฺตํ, ตถา น ทฏฺฐพฺพํฯ **สกสกกิจฺจเมว ชานาตี**ติ ฐานาฏฺฐานชานนาทิสกสกเมว กิจฺจํ กาตุํ ชานาติ, ยถาสกเมว วิสยํ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ **ตมฺปี**ติ เตหิ ทสพลญาเณหิ ชานิตพฺพมฺปิฯ **กมฺมวิปากนฺตรเมวา**ติ กมฺมนฺตรสฺส วิปากนฺตรเมว ชานาติฯ เจตนาเจตนาสมฺปยุตฺตธเมฺม นิรยาทินิพฺพานคามินิปฺปฏิปทาภูเต กมฺมนฺติ คเหตฺวา อาห **''กมฺมปริเจฺฉทเมวา''**ติฯ ธาตุนานตฺตญฺจ ธาตุนานตฺตการณญฺจ **ธาตุนานตฺตการณ**นฺติ เอกเทสสรูเปกเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ ตญฺหิ ญาณํ ตทุภยมฺปิ ชานาติฯ ''อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา''ติอาทินา (วิภ. อฏฺฐ. ๘๑๒) ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ **สจฺจปริเจฺฉทเมวา**ติ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน สจฺจานํ ปริจฺฉินฺนเมวฯ **อเปฺปตุํ น สโกฺกติ** อฏฺฐมนวมพลานิ วิย ตํสทิสํ, อิทฺธิวิธญาณมิว **วิกุพฺพิตุํ**ฯ เอเตนสฺส พลสทิสตญฺจ นิวาเรติฯ ฌานาทิญาณํ วิย วา **อเปฺปตุํ วิกุพฺพิตุญฺจ**ฯ ยทิปิ หิ ฌานาทิปจฺจเวกฺขณญาณํ สตฺตมพลนฺติ ตสฺส สวิตกฺกสวิจารตา วุตฺตา, ตถาปิ ฌานาทีหิ วินา ปจฺจเวกฺขณา นตฺถีติ ฌานาทิสหคตํ ญาณํ ตทโนฺตคธํ กตฺวา **เอวํ** วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ฌานาทิกิจฺจํ วิย น สพฺพํ พลกิจฺจํ กาตุํ สโกฺกตีติ ทเสฺสตุํ **''ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุญฺจ น สโกฺกตี''**ติ วุตฺตํ, น ปน กสฺสจิ พลสฺส ฌานอิทฺธิภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ กิจฺจวิเสสวเสนปิ ทสพลญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณวิเสสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิตกฺกตฺติกภูมนฺตรวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **''อปิจา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปฏิปาฏิยา**ติอาทิโต ปฏฺฐาย ปฏิปาฏิยาฯ

อนุปทวณฺณนํ ญตฺวา เวทิตพฺพานีติ สมฺพโนฺธฯ กิเลสาวรณํ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิฯ กิเลสาวรณสฺส อภาโว อาสวกฺขยญาณาธิคมสฺส ฐานํ, ตพฺภาโว อฏฺฐานํฯ อนธิคมสฺส ปน ตทุภยมฺปิ ยถากฺกมํ อฏฺฐานํ ฐานญฺจาติ ตตฺถ การณํ ทเสฺสโนฺต **''โลกิย...เป.... ทสฺสนโต จา''**ติ อาหฯ ตตฺถ โลกิยสมฺมาทิฏฺฐิยา ฐิติ อาสวกฺขยาธิคมสฺส ฐานํ กิเลสาวรณาภาวสฺส การณตฺตาฯ สา หิ ตสฺมึ สติ น โหติ, อสติ จ โหติฯ เอเตน ตสฺสา อฏฺฐิติยา ตสฺส อฏฺฐานตา วุตฺตา เอวฯ **เนสํ** เวเนยฺยสตฺตานํฯ **ธาตุเวมตฺตทสฺสนโต**ติ กามธาตุอาทีนํ ปวตฺติเภททสฺสนโต, ยทเคฺคน ธาตุเวมตฺตํ ชานาติ, ตทเคฺคน จริยาทิวิเสสมฺปิ ชานาติฯ **ธาตุเวมตฺตทสฺสนโต**ติ

วา ธมฺมธาตุเวมตฺตทสฺสนโตฯ สพฺพาปิ หิ จริยา ธมฺมธาตุปริยาปนฺนา เอวาติฯ **ปโยคํ อนาทิยิตฺวาปิ** สนฺตติมหามตฺตาทีนํ วิยฯ **ทิพฺพจกฺขานุภาวโต ปตฺตเพฺพนา**ติ เอตฺถ ทิพฺพจกฺขุนา ปรสฺส หทยวตฺถุสนฺนิสฺสยโลหิตวณฺณทสฺสนมุเขน ตทา ปวตฺตมานจิตฺตชานนตฺถํ ปริกมฺมกรณํ นาม สาวกานํ, ตญฺจ โข อาทิกมฺมิกานํ, ยโต ทิพฺพจกฺขุอานุภาวโต เจโตปริยญาณสฺส ปตฺตพฺพตา สิยาฯ พุทฺธานํ ปน ยทิปิ อาสวกฺขยญาณาธิคมโต ปเคว ทิพฺพจกฺขุญาณาธิคโม, ตถาปิ ตถาปริกมฺมกรณํ นตฺถิ วิชฺชาตฺตยสิทฺธิยา สิชฺฌนโตฯ เสสาภิญฺญาตฺตเย เจโตปริยญาณํ ทิพฺพจกฺขุญาณาธิคเมน ปตฺตนฺติ จ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สีหนาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๔. อธิวุตฺติปทสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒-๒๔. ทุติเย **อธิวจนปทานนฺ**ติ ปญฺญตฺติปทานํฯ ทาสาทีสุ สิริวฑฺฒกาทิสทฺทา วิย วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺติยา อธิวจนํ ปญฺญตฺติฯ อถ วา อธิสโทฺท อุปริภาเคฯ วุจฺจตีติ วจนํ, อุปริ วจนํ อธิวจนํ, อุปาทาภูตรูปาทีนํ อุปริ ปญฺญปิยมานา อุปาทาปญฺญตฺตีติ อโตฺถ, ตสฺมา ปญฺญตฺติทีปกปทานีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺส ปทานิ ปทฏฺฐานานิ **อธิวจนปทานิ**ฯ เตนาห **"เตสํ เย"**ติอาทิฯ **เตสนฺ**ติ อธิวจนานํฯ **เยติ** ขนฺธาทโยฯ อธิวุตฺติตาย **อธิวุตฺติโยติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติ**ฯ อธิกญฺหิ สภาวธเมฺมสุ สสฺสตาทึ, ปกติอาทึ, ทฺรพฺยาทึ, ชีวาทึ, กายาทิญฺจ, อภูตํ อตฺถํ อชฺฌาโรเปตฺวา ทิฏฺฐิโย ปวตฺตนฺตีติฯ เตนาห **"อถ วา"**ติอาทิฯ ตติยจตุตฺถานิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ

อธิวุตฺติปทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กสิณสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **สกลเฏฺฐนา**ติ นิเสฺสสเฏฺฐนฯ อนวเสสผรณวเสน เจตฺถ สกลโฏฺฐ เวทิตโพฺพ, อสุภนิมิตฺตาทีสุ วิย เอกเทเส อฏฺฐตฺวา อนวเสสโต คเหตพฺพเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **ตทารมฺมณานํ ธมฺมานนฺ**ติ ตํ กสิณํ อารพฺภ ปวตฺตนกธมฺมานํฯ **เขตฺตเฏฺฐนา**ติ อุปฺปตฺติฏฺฐานเฏฺฐนฯ **อธิฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ ปวตฺติฏฺฐานภาเวนฯ ยถา เขตฺตํ สสฺสานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ วฑฺฒนฏฺฐานญฺจ, เอวเมว ตํ ต ฌานํ สมฺปยุตฺตธมฺมานนฺติฯ โยคิโน วา สุขวิเสสานํ การณภาเวนฯ **ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ อิทํ ''อุทฺธํ อโธ ติริย''นฺติ เอตฺถาปิ โยเชตพฺพํฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวา เอว หิ สพฺพตฺถ กสิณํ วเฑฺฒตพฺพํฯ **เตน เตน วา การเณนา**ติ เตน เตน อุปริอาทีสุ กสิณวฑฺฒนการเณนฯ ยถา กินฺติ อาห **"อาโลกมิว รูปทสฺสนกาโม"**ติฯ ยถา ทิพฺพจกฺขุนา อุทฺธํ เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม, อุทฺธํ อาโลกํ ปสาเรติฯ อโธ เจ, อโธฯ สมนฺตโต เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม, สมนฺตโต อาโลกํ ปสาเรติ, เอวํ สพฺพกสิณนฺติ อโตฺถฯ **เอกสฺสา**ติ ปถวีกสิณาทีสุ เอเกกสฺสฯ **อญฺญภาวานุปคมนตฺถนฺ**ติ อญฺญกสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํ, อญฺญสฺส วา กสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํฯ น หิ อเญฺญน ปสาริตกสิณํ ตโต อเญฺญน ปสาริตกสิณภาวํ อุปคจฺฉติ, เอวมฺปิ เนสํ อญฺญกสิณสเมฺภทาภาโว เวทิตโพฺพฯ **น อญฺญํ** ปถวีอาทิฯ น หิ อุทเกน ฐิตฏฺฐาเน สสมฺภารปถวี อตฺถิฯ **อญฺญกสิณสเมฺภโท**ติ อาโปกสิณาทินา สงฺกโรฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ เสสกสิเณสุฯ

เอกเทเส อฏฺฐตฺวา อนวเสสผรณํ ปมาณสฺส อคฺคหณโต **อปฺปมาณํ**ฯ เตเนว หิ เนสํ กสิณสมญฺญาฯ ตถา จาห **"ตญฺหี"**ติอาทิฯ ตตฺถ **เจตสา ผรโนฺต**ติ ภาวนาจิเตฺตน อา

รมฺมณํ กโรโนฺตฯ ภาวนาจิตฺตญฺหิ กสิณํ ปริตฺตํ วา วิปุลํ วา สกลเมว มนสิ กโรติ, น เอกเทสํฯ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตวิญฺญาณํ ผรณอปฺปมาณวเสน วิญฺญาณกสิณนฺติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ตํ วิญฺญาณนฺติ วุจฺจติฯ **กสิณวเสนา**ติ อุคฺฆาฏิตกสิณวเสน กสิณุคฺฆาฏิมากาเส อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพาฯ ยตฺตกญฺหิ ฐานํ กสิณํ ปสาริตํ, ตตฺตกํ อากาสภาวนาวเสน อากาสํ โหตีติฯ เอวํ ยตฺตกํ ฐานํ อากาสํ หุตฺวา อุปฏฺฐิตํ, ตตฺตกํ สกลเมว ผริตฺวา วิญฺญาณสฺส ปวตฺตนโต อาคมนวเสน วิญฺญาณกสิเณปิ อุทฺธํอโธติริยตา วุตฺตาติ อาห **“กสิณุคฺฆาฏิมากาสวเสน ตตฺถ ปวตฺตวิญฺญาเณ อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพา”**ติฯ

กสิณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กาฬีสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉฏฺเฐ **อตฺถสฺส ปตฺติ**นฺติ เอกนฺตโต หิตานุปฺปตฺตึฯ **หทยสฺส สนฺติ**นฺติ ปรมจิตฺตูปสมํฯ **กิเลสเสน**นฺติ กามคุณสงฺขาตํ ปฐมํ กิเลสเสนํฯ สา หิ กิเลสเสนา อจฺฉราสงฺฆาตสภาวาปิ ปฏิปตฺถยมานา ปิยายิตพฺพอิจฺฉิตพฺพรูปสภาวโต ปิยรูปสาตรูปา นาม อตฺตโน กิจฺจวเสนฯ **อหํ เอโกว ฌายโนฺต**ติ อหํ คณสงฺคณิกาย กิเลสสงฺคณิกาย จ อภาวโต เอโก อสหาโย ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน ฌายโนฺตฯ **อนุพุชฺฌิ**นฺติ อนุกฺกเมน มคฺคปฏิปาฏิยา พุชฺฌึ ปฏิวิชฺฌึฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปิยรูปํ สาตรูปํ เสนํ ชินิตฺวา อหํ เอโกว ฌายโนฺต ‘‘อตฺถสฺส ปตฺตึ หทยสฺส สนฺติ’’นฺติ สงฺขํ คตํ อรหตฺตสุขํ ปฏิวิชฺฌึ, ตสฺมา ชเนน มิตฺตสนฺถวํ น กโรมิ, เตเนว จ เม การเณน เกนจิ สทฺธึ สกฺขี น สมฺปชฺชตีติฯ **อตฺถาภินิพฺพเตฺตสฺ**นฺติ อิติสทฺทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห **“อโตฺถติ คเหตฺวา”**ติฯ

กาฬีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปฐมมหาปญฺหสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **วุเจฺจถา**ติ วุเจฺจยฺยฯ **ทุติยปเทปี**ติ ‘‘อนุสาสนิยา วา อนุสาสนิ’’นฺติ เอวํ ทุติยวาเกฺยปิฯ **เต กิร** ภิกฺขูฯ **น เจว สมฺปายิสฺสนฺตี**ติ น เจว สมฺมเทว ปกาเรหิ คเหสฺสนฺติ ญาเปสฺสนฺติฯ เตนาห **“สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สกฺขิสฺสนฺตี”**ติฯ ยสฺมา อวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉิตา โหนฺติ, ตสฺมา วิฆาตํ อาปชฺชิสฺสนฺตีติ โยชนาฯ **อญฺญถา อาราธนํ นาม นตฺถี**ติ อิมินา สปจฺจยนามรูปานํ ยาถาวโต อวโพโธ เอว อิโต พาหิรกานํ นตฺถิ, กุโต ปเวทนาติ ทเสฺสติฯ **อาราธน**นฺติ ยาถาวปเวทเนน จิตฺตสฺส ปริโตสนํฯ

เอโก ปโญฺหติ เอโก ปญฺหมโคฺค, เอกํ ปญฺหคเวสนนฺติ อโตฺถฯ **เอโก อุเทฺทโส**ติ เอกํ อุทฺทิสนํ อตฺถสฺส สํขิตฺตวจนํฯ **เวยฺยากรณ**นฺติ นิทฺทิสนํ อตฺถสฺส วิวริตฺวา กถนํฯ **เหตุนา**ติ ‘‘อนฺตวนฺตโต อนจฺจนฺติกโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฺปฏิเกฺขปโต’’ติ เอวมาทินา นเยน ยถา อิเม สงฺขารา เอตรหิ, เอวํ อตีเต อนาคเต จ อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมาติ อตีตานาคเตสุ นเยนฯ

สเพฺพ สตฺตาติ อนวเสสา สตฺตาฯ เต ปน ภวเภทโต สเงฺขเปเนว ภินฺทิตฺวา ทเสฺสโนฺต **“กามภวาทีสู”**ติอาทิมาห ฯ พฺยธิกรณานมฺปิ พาหิรตฺถสมาโส โหติ ยถา ‘‘อุรสิโลโม’’ติ อาห **“อาหารโต ฐิติ เอเตสนฺติ อาหารฏฺฐิติกา”**ติฯ ติฏฺฐติ เอเตนาติ วา ฐิติ, อาหาโร ฐิติ เอเตสนฺติ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ เอวํ วา เอตฺถ สมาสวิคฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ

ปจฺจยฏฺฐิติกา, ปจฺจยายตฺตวุตฺติกาติ อโตฺถฯ ปจฺจยโตฺถ เหตุถ อาหารสโทฺท ‘‘อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทายา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๓๒) วิยฯ เอวญฺหิ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ อิมินา อสญฺญสตฺตา ปริคฺคหิตา โหนฺติฯ สา ปนายํ อาหารฏฺฐิติกตา นิปฺปริยายโต สงฺขารธโมฺมฯ เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา ‘‘อาหารฏฺฐิติกาติ อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตโพฺพ’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๖)ฯ ยทิ เอวํ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ อิทํ กถนฺติ? ปุคฺคลาธิฏฺฐานเทสนาติ นายํ โทโสฯ เตเนวาห – ‘‘เอกธเมฺม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน สมฺมา วิรชฺชมาโน สมฺมา วิมุจฺจมาโน สมฺมา ปริยนฺตทสฺสาวี สมฺมทตฺถํ อภิสเมจฺจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตมสฺมิํ เอกธเมฺม? สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติฯ ยฺวายํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สเพฺพสํ สงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อาหารปริยาเยน สามญฺญโต ปจฺจยธโมฺม วุโตฺต, อยํ อาหาโร นาม เอโก ธโมฺมฯ

โจทโก วุตฺตมฺปิ อตฺถํ ยาถาวโต อปฺปฏิวิชฺฌมาโน เนยฺยตฺถํ สุตฺตปทํ นีตตฺถโต ทหโนฺต ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ วจนมเตฺต ฐตฺวา **‘‘นนุ จา’’**ติอาทินา โจเทติฯ อาจริโย อวิปรีตํ ตตฺถ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ ปเวเทโนฺต **‘‘น วิรุชฺฌตี’’**ติ วตฺวา **‘‘เตสญฺหิ ฌานํ อาหาโร โหตี’’**ติ อาหฯ **ฌาน**นฺติ เอกโววการภววาวหํ สญฺญาย วิรชฺชนวเสน ปวตฺตรูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อนาหารา’’ติ วจนํ อสญฺญภเว จตุนฺนํ อาหารานํ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปจฺจยาหารสฺส อภาวโตฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ อิทํ สาสเน เยสุ ธเมฺมสุ วิเสสโต อาหารสโทฺท นิรุโฬฺห, ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ เอตฺถ ยทิ เตเยว คยฺหนฺติ, อพฺยาปิตโทสมาปโนฺนฯ อถ สโพฺพปิ ปจฺจยธโมฺม อาหาโรติ อธิเปฺปโต, อิมาย อาหารปาฬิยา วิโรโธ อาปโนฺนติ ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ **‘‘น วิรุชฺฌตี’’**ติ เยนาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, ตํ วิวรโนฺต **‘‘เอตสฺมิญฺหิ สุเตฺต’’**ติอาทิมาหฯ กพฬีการาหาราทีนํ โอชฏฺฐมกรูปาหรณาทิ นิปฺปริยาเยน อาหารภาโวฯ ยถา หิ กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกรูปาหรเณน รูปกายํ อุปตฺถเมฺภนฺติ, เอวํ ผสฺสาทโย เวทนาทิอาหรเณน นามกายํ อุปตฺถเมฺภติ, ตสฺมา สติปิ ชนกภาเว อุปตฺถมฺภกภาโว โอชาทีสุ สาติสโย ลพฺภมาโน มุโขฺย อาหารโฏฺฐติ เต เอว **นิปฺปริยาเยน อาหารลกฺขณา ธมฺมา วุตฺตา**ฯ

อิธาติ อิมสฺมิํ สุเตฺต ปริยาเยน ปจฺจโย อาหาโรติ วุโตฺต, สโพฺพ ปจฺจยธโมฺม อตฺตโน ผลํ อาหรตีติ อิมํ ปริยายํ ลภตีติฯ เตนาห **‘‘สพฺพธมฺมานญฺหี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ สเพฺพสํ สงฺขตธมฺมานํฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ สุเตฺตน สมเตฺถตุํ **‘‘เตเนวาหา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **อย**นฺติ ปจฺจยาหาโรฯ **นิปฺปริยายาหาโรปิ คหิโตว โหตี**ติ ยาวตา โสปิ ปจฺจยภาเวเนว ชนโก อุปตฺถมฺภโก จ หุตฺวา ตํ ตํ ผลํ อาหรตีติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติฯ

ตตฺถาติ ปริยายาหาโร, นิปฺปริยายาหาโรติ ทฺวีสุ อาหาเรสุ อสญฺญภเว ยทิปิ นิปฺปริยายาหาโร น ลพฺภติ, ปริยายาหาโร ปน ลพฺภเตวฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘อนุปฺปเนฺน หิ พุเทฺธ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อุปฺปเนฺน พุเทฺธ ติตฺถกรมตนิสฺสิตานํ ฌานภาวนาย อสิชฺฌนโต **‘‘อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ’’**ติ วุตฺตํฯ สาสนิกา ตาทิสํ ฌานํ น นิพฺพเตฺตนฺตีติ **‘‘ติตฺถายตเน ปพฺพชิตา’’**ติ วุตฺตํฯ ติตฺถิยา หิ อุปปตฺติวิเสเส วิมุตฺติสญฺญิโน สญฺญาวิราคาวิราเคสุ อาทีนวานิสํสทสฺสิโนว หุตฺวา อสญฺญสมาปตฺติํ นิพฺพเตฺตตฺวา อกฺขณภูมิยํ อุปฺปชฺชนฺติ, น สาสนิกาฯ **วาโยกสิเณ ปริกฺกมฺมํ กตฺวา**ติ วาโยกสิเณ ปฐมาทีนิ ตีณิ ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ตติยชฺฌาเน จิณฺณวสี หุตฺวา ตโต วุฏฺฐาย จตุตฺถชฺฌานาธิคมาย ปริกมฺมํ กตฺวาฯ เตเนวาห **‘‘จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา’’**ติฯ

กสฺมา (ที. นิ. ฏี. ๑.๖๘-๗๓; ที. นิ. อภิ. ฏี. ๑.๖๘-๗๓) ปเนตฺถ วาโยกสิเณเยว ปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ? วุจฺจเต, ยเถว หิ รูปปฏิภาคภูเตสุ กสิณวิเสเสสุ รูปวิภาวเนน รูปวิราคภาวนาสงฺขาโต อรูปสมาปตฺติวิเสโส สจฺฉิกรียติ, เอวํ อปริพฺยตฺตวิคฺคหตาย อรูปปฏิภาคภูเต กสิณวิเสเส อรูปวิภาวเนน อรูปวิราคภาวนา สงฺขาโต รูปสมาปตฺติวิเสโส อธิคมียตีติฯ เอตฺถ จ ‘‘สญฺญา โรโค, สญฺญา คโณฺฑ’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔), ‘‘ธิ จิตฺตํ, ธิ วเตตํ จิตฺต’’นฺติอาทินา จ นเยน อรูปปฺปวตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน ตทภาเว จ สนฺตปณีตภาวสนฺนิฏฺฐาเนน รูปสมาปตฺติยา อภิสงฺขรณํ อรูปวิราคภาวนาฯ รูปวิราคภาวนา ปน สทฺธึ อุปจาเรน อรูปสมาปตฺติโย, ตตฺถาปิ วิเสเสน ปฐมารุปฺปชฺฌานํฯ ยทิ เอวํ ‘‘ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณปี’’ติ วตฺตพฺพํ, ตสฺสาปิ อรูปปฏิภาคตา ลพฺภตีติ? อิจฺฉิตเมเวตํ, เกสญฺจิ อวจนํ ปเนตฺถ ปุพฺพาจริเยหิ อคฺคหิตภาเวนฯ ยถา หิ รูปวิราคภาวนา วิรชฺชนียธมฺมาภาวมตฺเตน ปรินิปฺผนฺนา, วิรชฺชนียธมฺมปริภาสภูเต จ วิสยวิเสเส ปาตุภวติ, เอวํ อรูปวิราคภาวนาปีติ วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธฯ ติตฺถิเยเหว ปน ตสฺสา สมาปตฺติยา ปฏิปชฺชิตพฺพตาย เตสญฺจ วิสยปเถ สูปนิพนฺธนเสฺสว ตสฺส ฌานสฺส ปฏิปตฺติโต ทิฏฺฐิวเนฺตหิ ปุพฺพาจริเยหิ จตุเตฺถเยว ภูตกสิเณ อรูปวิราคภาวนาปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กิญฺจ วณฺณกสิเณสุ วิย ปุริมภูตกสิณตฺตเยปิ วณฺณปฺปฏิจฺฉายาว ปณฺณตฺติ อารมฺมณํ ฌานสฺส โลกโวหารานุโรเธเนว ปวตฺติโตฯ เอวญฺจ กตฺวา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๕๗) ปถวีกสิณสฺส อาทาสจนฺทมณฺฑลูปมวจนญฺจ สมตฺถิตํ โหติ, จตุตฺถํ ปน ภูตกสิณํ ภูตปฺปฏิจฺฉายเมว ฌานสฺส โคจรภาวํ คจฺฉตีติ ตเสฺสวํ อรูปปฏิภาคตา ยุตฺตาติ วาโยกสิเณเยว ปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ธีติ ชิคุจฺฉนเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา **ธิ จิตฺต**นฺติ จิตฺตํ ชิคุจฺฉามิฯ **ธิ วเตตํ จิตฺต**นฺติ เอตํ มม จิตฺตํ ชิคุจฺฉิตํ วต โหตุฯ **วตา**ติ สมฺภาวเนฯ เตน ชิคุจฺฉนํ สมฺภาเวโนฺต วทติฯ **นามา**ติ จ สมฺภาวเน เอวฯ เตน จิตฺตสฺส อภาวํ สมฺภาเวติฯ จิตฺตสฺส ภาวาภาเวสุ อาทีนวานิสํเส ทเสฺสตุํ **‘‘จิตฺตญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ขนฺติํ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา**ติ จิตฺตสฺส อภาโว เอว สาธุ สุฏฺฐูติ อิมํ ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติํ ตตฺถ จ อภิรุจิํ อุปฺปาเทตฺวาฯ ตถา ภาวิตสฺส ฌานสฺส ฐิติภาคิยภาวปฺปตฺติยา **อปริหีนชฺฌานา**ฯ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตเสฺสว ตถา ฌานภาวนา โหตีติ อาห **‘‘มนุสฺสโลเก’’**ติฯ **ปณิหิโต อโหสี**ติ มรณสฺส อาสนฺนกาเล ฐปิโต อโหสิฯ ยทิ ฐานาทินา อาการเรน นิพฺพเตฺตยฺย กมฺมพเลน, ยาว เภทา เตเนวาการเรน ติเฏฺฐยฺยาติ อาห **‘‘เตน อิริยาปเถนา’’**ติอาทิฯ **เอวรูปานมฺปี**ติ เอวํ อเจตนานมฺปิฯ **ปิ**-สเทฺทน ปเคว สเจตนานนฺติ ทเสฺสติฯ กถํ ปน อเจตนานํ เนสํ ปจฺจยาหารสฺส อุปกปฺปนนฺติ โจทนํ สนฺธาย ตตฺถ นิทสฺสนํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยถา’’**ติอาทิมาหฯ เตน น เกวลมาคโมเยว, อยเมตฺถ ยุตฺตีติ ทเสฺสติฯ **ตาว ติฏฺฐนฺตี**ติ อุกฺกํสโต ปญฺจ มหากปฺปสตานิ ติฏฺฐนฺติฯ

เย อุฏฺฐานวีริเยน ทิวสํ วีตินาเมตฺวา ตสฺส นิสฺสนฺทผลมตฺตํ กิญฺจิเทว ลภิตฺวา ชีวิกํ กเปฺปนฺติ, เต **อุฏฺฐานผลูปชีวิโน**ฯ เย ปน อตฺตโน ปุญฺญผลเมว อุปชีวนฺติ, เต **ปุญฺญผลูปชีวิโน**ฯ เนรยิกานํ ปน เนว อุฏฺฐานวีริยวเสน ชีวิกกปฺปนํ, ปุญฺญผลสฺส ปน เลโสปิ นตฺถีติ วุตฺตํ **‘‘เย ปน เนรยิกา…เป…. ชีวีติ วุตฺตา’’**ติฯ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส อาหรเณน มโนสเญฺจตนา อาหาโรติ วุตฺตา, น ยสฺส กสฺสจิ ผลสฺสาติ อธิปฺปาเยน **‘‘กิํ ปญฺจ อาหารา อตฺถี’’**ติ โจเทติฯ อาจริโย นิปฺปริยายาหาเร อธิเปฺปเต ‘‘สิยา ตว โจทนา อวสรา, สา ปน เอตฺถ อนวสรา’’ติ จ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปญฺจ, น ปญฺจาติ อิทํ น วตฺตพฺพ’’**นฺติ วตฺวา ปริยายาหารเสฺสว ปเนตฺถ อธิเปฺปตภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘นนุ ปจฺจโย อาหาโร’ติ วุตฺตเมต’’**นฺติ อาหฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺส กสฺสจิ ปจฺจยสฺส อาหาโรติ อิจฺฉิตตฺตาฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ปาฬิยา สมเตฺถโนฺต **‘‘ยํ สนฺธายา’’**ติอาทิมาหฯ

มุขฺยาหารวเสนปิ เนรยิกานํ อาหารฏฺฐิติกตํ ทเสฺสตุํ **“กพฬีการาหารํ...เป.... สาเธตี”**ติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ เนรยิกา สุขปฺปฏิสํเวทิโนปิ โหนฺตีติ? โนติ ทเสฺสตุํ **“เขโฬ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตโย**ติ ตโย อรูปาหารา กพฬีการาหารสฺส อภาวโตฯ **อวเสสาน**นฺติ อสญฺญสเตฺตหิ อวเสสานํ กามภวาทีสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํฯ ปจฺจยาหาโร หิ สเพฺพสํ สาธารโณติฯ

ปฐมมหาปญฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๙. ทุติยมหาปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๘-๒๙. อฏฺฐเม **เอวํนามเก**ติ กชงฺคลาติ เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามเก มชฺฌิมปฺปเทสสฺส มริยาทภูเต นคเรฯ ‘‘นิคเม’’ติปิ วทนฺติ, ‘‘นิจุลวเน’’ติปิ วทนฺติฯ นิจุลํ นาม เอกา รุกฺขชาติ, ‘‘นีปรุโกฺข’’ติปิ วทนฺติฯ เตน สญฺฉนฺเน มหาวนสโณฺฑ, ตตฺถ วิหรตีติ อโตฺถฯ **เหตุนา นเยนา**ติ จ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ นนุ จ **“เอโส เจว ตสฺส อโตฺถ”**ติ กสฺมา วุตฺตํฯ ภควตา หิ จตฺตาโรติอาทิปญฺหพฺยากรณา จตฺตาโร อาหารา, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ, สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย, อฏฺฐ โลกธมฺมา ทสฺสิตาฯ ภิกฺขุนิยา ปน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคติ ทสฺสิตธมฺมา อโญฺญเยวโตฺถ ภิกฺขุนิยา ทสฺสิโตติ โจทนํ สนฺธายาห **“กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ นวเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ทุติยมหาปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยโกสลสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม อุคฺคนฺตฺวา ยุชฺฌติ เอตายาติ **อุโยฺยธิกา,** สตฺถปฺปหาเรหิ ยุชฺฌิตเสฺสตํ อธิวจนํฯ อุคฺคนฺตฺวา ยุชฺฌนํ วา **อุโยฺยธิโก,** สตฺถปฺปหาโรฯ เตนาห **“ยุทฺธโต นิวโตฺต”**ติฯ **อุปสฺสุติวเสน ยุชฺฌิตพฺพาการํ ญตฺวา**ติ เชตวเน กิร ทตฺตเตฺถโร ธนุคฺคหติสฺสเตฺถโรติ เทฺว มหลฺลกเตฺถรา วิหารปจฺจเนฺต ปณฺณสาลาย วสนฺติฯ เตสุ ธนุคฺคหติสฺสเตฺถโร ปจฺฉิมยาเม ปพุชฺฌิตฺวา อุฏฺฐาย นิสิโนฺน ทตฺตเตฺถรํ อามเนฺตตฺวา ‘‘อยํ เต มโหทโร โกสโล ภุตฺตภตฺตเมว ปูติํ กโรติ, ยุทฺธวิจารณํ ปน กิญฺจิ น ชานาติ, ปราชิโตเตฺวว วทาเปตี’’ติ วตฺวา เตน ‘‘กิํ ปน กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ วุเตฺต – ‘‘ภเนฺต, ยุโทฺธ นาม ปทุมพฺยูโห จกฺกพฺยูโห สกฏพฺยูโหติ ตโย พฺยูหา โหนฺติ, อชาตสตฺตุํ คณฺหิตุกาเมน อสุกสฺมิํ นาม ปพฺพตกุจฺฉิสฺมิํ ทฺวีสุ ปพฺพตภิตฺตีสุ มนุเสฺส ฐเปตฺวา ปุรโต ทุพฺพลํ ทเสฺสตฺวา ปพฺพตนฺตรํ ปวิฏฺฐภาวํ ชานิตฺวา ปวิฏฺฐมคฺคํ รุนฺธิตฺวา ปุรโต จ ปจฺฉโต จ อุโภสุ ปพฺพตภิตฺตีสุ วคฺคิตฺวา นทิตฺวา ชาลปกฺขิตฺตมจฺฉํ วิย กตฺวา สกฺกา คเหตุ’’นฺติฯ ตสฺมิํ ขเณ ‘‘ภิกฺขูนํ กถาสลฺลาปํ สุณาถา’’ติ รโญฺญ เปสิตจรปุริสา ตํ สุตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ตํ สุตฺวา ราชา สงฺคามเภริํ ปหราเปตฺวา คนฺตฺวา สกฏพฺยูหํ กตฺวา อชาตสตฺตุํ ชีวคฺคาหํ คณฺหิฯ เตน วุตฺตํ **“อุปสฺสุติวเส...เป... อชาตสตฺตุํ คณฺหี”**ติฯ

โทณปากนฺติ โทณตณฺฑุลานํ ปกฺกภตฺตํฯ **โทณ**นฺติ จตุนาฬิกานเมตมธิวจนํฯ **มนุชสฺสา**ติ สตฺตสฺสฯ **ตนุกสฺสา**ติ ตนุกา อปฺปิกา อสฺส ปุคฺคลสฺส, ภุตฺตปจฺจยา วิสภาคเวทนา น โหนฺติฯ **สณิก**นฺติ มนฺทํ มุทุกํ, อปริสฺสยเมวาติ อโตฺถฯ **ชีรตี**ติ ปริภุตฺตาหาโร ปจฺจติฯ **อายุปาลย**นฺติ นิโรโค อเวทโน ชีวิตํ รกฺขโนฺตฯ อถ วา **สณิกํ ชีรตี**ติ โส โภชเน มตฺตญฺญู ปุคฺคโล ปริมิตาหารตาย สณิกํ จิเรน ชีรติ ชรํ ปาปุณาติ ชีวิตํ ปาลยโนฺตฯ

อิมํ โอวาทํ อทาสีติ เอกสฺมึ กิร (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๒๐๓ ปเสนทิโกสลวตฺถุ) สมเย ราชา ตณฺฑุลโทณสฺส โอทนํ ตทุปิเยน สูปพฺยญฺชเนน ภุญฺชติฯ โส เอกทิวสํ ภุตฺตปาตราโส ภตฺตสมฺมทํ อวิโนเทตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา กิลนฺตรูโป อิโต จิโต จ สมฺปริวตฺตติ, นิทฺทาย อภิภุยฺยมาโนปิ ลหุกํ นิปชฺชิตุํ อสโกฺกโนฺต เอกมนฺตํ นิสีทิฯ อถ นํ สตฺถา อาห ‘‘กึ, มหาราช, อวิสฺสมิตฺวาว อาคโตสี’’ติฯ อาม, ภเนฺต, ภุตฺตกาลโต ปฏฺฐาย เม มหาทุกฺขํ โหตีติฯ อถ นํ สตฺถา, ‘‘มหาราช, อติพหุโภชีนํ เอตํ ทุกฺขํ โหตี’’ติ วตฺวา –

> ‘‘มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จ,
> นิทฺทายิตา สมฺปริวตฺตสายี;
> มหาวราโหว นิวาปปุโฏฺฐ,
> ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท’’ติฯ (ธ. ป. ๓๒๕; เนตฺติ. ๒๖, ๙๐) –

อิมาย คาถาย โอวทิตฺวา, ‘‘มหาราช, โภชนํ นาม มตฺตาย ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ, มตฺตโภชิโน หิ สุขํ โหตี’’ติ อุตฺตริปิ ปุน โอวทโนฺต ‘‘มนุชสฺส สทา สตีมโต’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒๔) อิมํ คาถมาหฯ

ราชา ปน คาถํ อุคฺคณฺหิตุํ นาสกฺขิ, สมีเป ฐิตํ ปน ภาคิเนยฺยํ สุทสฺสนํ นาม มาณวํ ‘‘อิมํ คาถํ อุคฺคณฺห ตาตา’’ติ อาหฯ โส ตํ คาถํ อุคฺคณฺหิตฺวา ‘‘กึ กโรมิ, ภเนฺต’’ติ สตฺถารํ ปุจฺฉิฯ อถ นํ สตฺถา อาห, ‘‘มาณว, อิมํ คาถํ นโฏ วิย ปตฺตปตฺตฏฺฐาเน มา อวจ, รโญฺญ ปาตราสํ ภุญฺชนฏฺฐาเน ฐตฺวา ปฐมปิณฺฑาทีสุปิ อวตฺวา อวสาเน ปิเณฺฑ คหิเต วเทยฺยาสิ, ราชา สุตฺวา ภตฺตปิณฺฑํ ฉเฑฺฑสฺสติฯ อถ รโญฺญ หเตฺถสุ โธเตสุ ปาตึ อปเนตฺวา สิตฺถานิ คเณตฺวา ตทุปิยํ พฺยญฺชนํ ญตฺวา ปุนทิวเส ตาวตเก ตณฺฑุเล หาเรยฺยาสิฯ ปาตราเส จ วตฺวา สายมาเส มา วเทยฺยาสี’’ติฯ โส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ตํ ทิวสํ รโญฺญ ปาตราสํ ภุตฺวา คตตฺตา สายมาเส ภควโต อนุสิฏฺฐินิยาเมน คาถํ อภาสิฯ ราชา ทสพลสฺส วจนํ สริตฺวา ภตฺตปิณฺฑํ ปาติยํเยว ฉเฑฺฑสิฯ รโญฺญ หเตฺถสุ โธเตสุ ปาตึ อปเนตฺวา สิตฺถานิ คเณตฺวา ปุนทิวเส ตตฺตเก ตณฺฑุเล หรึสุ, โสปิ มาณโว ทิวเส ทิวเส ตถาคตสฺส สนฺติกํ คจฺฉติฯ ทสพลสฺส วิสฺสาสิโก อโหสิฯ อถ นํ เอกทิวสํ ปุจฺฉิ ‘‘ราชา กิตฺตกํ ภุญฺชตี’’ติ? โส ‘‘นาฬิโกทน’’นฺติ อาหฯ วฏฺฏิสฺสติ เอตฺตาวตา ปุริสภาโค เอส, อิโต ปฏฺฐาย คาถํ มา วทีติฯ ราชา ตเถว สณฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นาฬิโกทนปรมตาย สณฺฐาสี’’**ติฯ รตฺตญฺญุตาย วฑฺฒิตํ สีลํ อสฺส อตฺถีติ **วฑฺฒิตสีโลฯ อโปถุชฺชนิเกหิ สีเลหี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลหิ สีลํ อริยํ สุทฺธํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อริยสีโล’’**ติฯ ตเทกํ อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘กุสลสีโล’’**ติฯ

ทุติยโกสลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อุปาลิวโคฺค

๑. อุปาลิสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อตฺถวเส**ติ วุทฺธิวิเสเส, สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุ อธิคมนีเย หิตวิเสเสติ อโตฺถฯ อโตฺถเยว วา **อตฺถวโส,** ทส อเตฺถ ทส การณานีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อโตฺถ ผลํ ตทธีนวุตฺติตาย วโส เอตสฺสาติ **อตฺถวโส,** เหตูติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘เย มม โสตพฺพํ สทฺทหาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ, เตสํ ตํ อสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ วุตฺตตฺตา **‘‘โย จ ตถาคตสฺส วจนํ สมฺปฎิจฺฉติ, ตสฺส ตํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตตี’’**ติ วุตฺตํฯ **อสมฺปฎิจฺฉเน อาทีนว**นฺติ ภทฺทาลิสุเตฺต วิย อสมฺปฎิจฺฉเน อาทีนวํ ทเสฺสตวาฯ สุขวิหาราภาเว สหชีวมานสฺส อภาวโต สหชีวิตาปิ สุขวิหาโรว วุโตฺตฯ **สุขวิหาโร** นาม จตุนฺนํ อิริยาปถวิหารานํ ผาสุตาฯ

มงฺกุตนฺติ นิเตฺตชตํฯ **ธเมฺมนา**ติอาทีสุ **ธโมฺม**ติ ภูตํ วตฺถุฯ **วินโย**ติ โจทนา เจว สารณา จฯ **สตฺถุสาสน**นฺติ ญตฺติสมฺปทา เจว อนุสฺสาวนสมฺปทา จฯ

ปิยสีลานนฺติ สิกฺขากามานํฯ เตสญฺหิ สีลํ ปิยํ โหติฯ เตเนวาห **‘‘สิกฺขาตฺตยปาริปูริยา ฆฎมานา’’**ติฯ **สนฺทิทฺธมนา**ติ สํสยํ อาปชฺชมนา ฯ **อุพฺพฬฺหา โหนฺตี**ติ ปีฬิตา โหนฺติฯ **สงฺฆกมฺมานี**ติ สติปิ อุโปสถปวารณานํ สงฺฆกมฺมภาเว โคพลีพทฺทญาเยน อุโปสถํ ปวารณญฺจ ฐเปตฺวา อุปสมฺปทาทิเสสสงฺฆกมฺมานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ สมคฺคานํ ภาโว **สามคฺคี**ฯ

‘‘นาหํ, จุนฺท, ทิฎฺฐธมฺมิกานํเยว อาสวานํ สํวราย ธมฺมํ เทเสมี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๒) เอตฺถ วิวาทมูลภูตา กิเลสา อาสวาติ อาคตาฯ

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖) –

เอตฺถ เตภูมกํ กมฺมํ อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมาฯ อิธ ปน ปรูปวาทวิปฺปฎิสารวธพนฺธาทโย เจว อปายทุกฺขภูตา จ นานปฺปการา อุปทฺทวา **อาสวา**ติ อาห **‘‘อสํวเร ฐิเตน ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว ปตฺตพฺพา’’**ติอาทิฯ ยทิ หิ ภควา สิกฺขาปทํ น จ ปญฺญเปยฺย, ตโต อสทฺธมฺมปฺปฎิเสวนอทินฺนาทานปาณาติปาตาทิเหตุ เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ ปรูปวาทาทโย ทิฎฺฐธมฺมิกา นานปฺปการา อนตฺถา, เย จ ตนฺนิมิตฺตเมว นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตสฺส ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณาทิวเสน มหาทุกฺขานุภวนปฺปการา อนตฺถา, เต สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ **‘‘ทิฎฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฎิฆาตายา’’**ติฯ ทิฎฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, ตตฺถ ภวา **ทิฎฺฐธมฺมิกา**ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว ปตฺตพฺพา’’**ติฯ สมฺมุขา ครหนํ **อกิตฺติ,** ปรมฺมุขา ครหนํ **อยโส**ฯ อถ วา สมฺมุขา ปรมฺมุขา ครหนํ **อกิตฺติ,** ปริวารหานิ **อยโส**ติ เวทิตพฺพํฯ **อาคมนมคฺคถกนายา**ติ อาคมนทฺวารปิทหนตฺถายฯ สมฺปเรตพฺพโต เปจฺจ คนฺตพฺพโต **สมฺปราโย,** ปรโลโกติ อาห **‘‘สมฺปราเย นรกาทีสู’’**ติฯ

เมถุนาทีนิ **รชฺชนฎฺฐานานิ**ฯ ปาณาติปาตาทีนิ **ทุสฺสนฎฺฐานานิ**ฯ

สํวรวินโยติ สีลสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติ ปญฺจวิโธ สํวโรฯ ยถาสกํ สํวริตพฺพานํ วิเนตพฺพานญฺจ กายทุจฺจริตาทีนํ สํวรณโต สํวโร, วินยนโต วินโยติ วุจฺจติ ฯ **ปหานวินโย**ติ ตทงฺคปฺปหานํ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, สมุจฺเฉทปฺปหานํ, ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานํ, นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจวิธํ ปหานํ ยสฺมา จาคเฏฺฐน ปหานํ, วินยเฏฺฐน วินโย, ตสฺมา ‘‘ปหานวินโย’’ติ วุจฺจติฯ **สมถวินโย**ติ สตฺต อธิกรณสมถาฯ **ปญฺญตฺติวินโย**ติ สิกฺขาปทเมวฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา หิ วิชฺชมานาย เอว สิกฺขาปทสมฺภวโต ปญฺญตฺติวินโยปิ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อนุคฺคหิโต โหติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตตฺถเมวฯ

อุปาลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาลิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อโกฺกสวโคฺค

๑-๘. วิวาทสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๑-๔๘. ปญฺจมสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ ฉฏฺฐ ขณภงฺคุรตาย น นิจฺจา น ธุวาติ **อนิจฺจา**ฯ ตโต เอว ปณฺฑิเตหิ น อิจฺจา น อุปคนฺตพฺพาติปิ **อนิจฺจา**ฯ สฺวายํ เนสํ อนิจฺจโฏฺฐ อุทยวยปริจฺฉินฺนตาย เวทิตโพฺพติ อาห **“หุตฺวา อภาวิโน”**ติ, อุปฺปชฺชิตฺวา วินสฺสกาติ อโตฺถฯ **สารรหิตา**ติ นิจฺจสารธุวสารอตฺตสารวิรหิตาฯ **มุสา**ติ วิสํวาทนเฏฺฐน มุสา, เอกํเสน อสุภาทิสภาวา เต พาลานํ สุภาทิภาเวน อุปฏฺฐหนฺติ, สุภาทิคฺคหณสฺส ปจฺจยภาเวน สเตฺต วิสํวาเทนฺติฯ เตนาห **“นิจฺจสุภสุขา วิยา”**ติอาทิฯ **น ปสฺสนสภาวา**ติ ขณปภงฺคุรตา อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานตาย ทิสฺสมานา วิย หุตฺวา อทสฺสนปกติกาฯ เอเต หิ เขตฺตํ วิย วตฺถุ วิย หิรญฺญสุวณฺณํ วิย จ ปญฺญายิตฺวาปิ กติปาเหเนว สุปินเก ทิฏฺฐา วิย น ปญฺญายนฺติฯ สตฺตมฏฺฐมานิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ

วิวาทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙-๑๐. สรีรฏฺฐธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๙-๕๐. นวเม ปุนพฺภวทานํ ปุนพฺภโว อุตฺตรปทโลเปน, ปุนพฺภโว สีลมสฺสาติ **โปโนภวิโก,** ปุนพฺภวทายโกติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปุนพฺภวนิพฺพตฺตโก”**ติฯ **ภวสงฺขรณกมฺมนฺ**ติ ปุนพฺภวนิพฺพตฺตนกกมฺมํฯ ทสเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

สรีรฏฺฐธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อโกฺกสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. สจิตฺตวโคฺค

๑-๑๐. สจิตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๑-๖๐. ทุติยสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ ทสเม ปิตฺตํ สมุฏฺฐานเมเตสนฺติ **ปิตฺตสมุฏฺฐานา,** ปิตฺตปจฺจยาปิตฺตเหตุกาติ อโตฺถฯ **เสมฺหสมุฏฺฐานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สนฺนิปาติกา**ติ ติณฺณมฺปิ ปิตฺตาทีนํ โกเปน สมุฏฺฐิตาฯ **อุตุปริณามชา**ติ วิสภาคอุตุโต ชาตาฯ ชงฺคลเทสวาสีนญฺหิ อนูปเทเส วสนฺตานํ วิสภาโค จ อุตุ อุปฺปชฺชติ, อนูปเทสวาสีนญฺจ ชงฺคลเทเสติ เอวํ ปรสมุทฺทตีราทิวเสนปิ อุตุวิสภาคตา อุปฺปชฺชติเยวฯ ตโต ชาตาติ **อุตุปริณามชา**ฯ อตฺตโน ปกติจริยานํ วิสยานํ วิสมํ กายปริหรณวเสน ชาตา **วิสมปริหารชา**ฯ เตนาห **"อติจิรฏฺฐานนิสชฺชาทินา วิสมปริหาเรน ชาตา"**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน มหาภารวหนสุธาโกฏฺฏนาทีนํ สงฺคโหฯ ปรสฺส อุปกฺกมโต นิพฺพตฺตา **โอปกฺกมิกา**ฯ พาหิรํ ปจฺจยํ อนเปกฺขิตฺวา เกวลํ กมฺมวิปากโตว ชาตา **กมฺมวิปากชา**ฯ ตตฺถ ปุริเมหิ สตฺตหิ การเณหิ อุปฺปนฺนา สารีริกา เวทนา สกฺกา ปฏิพาหิตุํ, กมฺมวิปากชานํ ปน สพฺพเภสชฺชานิปิ สพฺพปริตฺตานิปิ นาลํ ปฏิฆาตายฯ

สจิตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สจิตฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๗) ๒. ยมกวโคฺค

๑-๗. อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๑-๖๗. ทุติยสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ สตฺตเม **นฬกปานเก**ติ เอวํนามเก นิคเมฯ ปุพฺเพ กิร (ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๙ อาทโย) อมฺหากํ โพธิสตฺโต กปิโยนิยํ นิพฺพตฺโต มหากาโย กปิราชา หุตฺวา อเนกสตวานรสหสฺสปริวุโต ปพฺพตปาเท วิจริ, ปญฺญวา โข ปน โหติ มหาปญฺโญฯ โส ปริสํ เอวํ โอวทติ, ''ตาตา, อิมสฺมึ ปพฺพตปาเท วิสผลานิ โหนฺติ, อมนุสฺสปริคฺคหิตา โปกฺขรณิกา นาม โหนฺติ, ตุมฺเห ปุพฺเพ ขาทิตปุพฺพาเนว ผลานิ ขาทถ, ปีตปุพฺพาเนว ปานียานิ ปิวถ, เอตฺถ โว ปฏิปุจฺฉิตกิจฺจํ นตฺถี''ติฯ เต อปีตปุพฺพํ ทิสฺวา สหสาว อปิวิตฺวา สมนฺตา ปริธาวิตฺวา มหาสตฺตสฺส อาคมนํ โอโลกยมานา นิสีทึสุฯ มหาสตฺโต อาคนฺตฺวา ''กึ, ตาตา, ปานียํ น ปิวถา''ติ อาหฯ ตุมฺหากํ อาคมนํ โอโลเกมาติฯ ''สาธุ, ตาตา''ติ สมนฺตา ปทํ ปริเยสมาโน โอติณฺณปทํเยว อทฺทส, น อุตฺติณฺณปทํฯ อทิสฺวา ''สปริสฺสยา''ติ อญฺญาสิฯ ตาวเทว จ ตตฺถ อภินิพฺพตฺตอมนุสฺโส อุทกํ เทฺวธา กตฺวา อุฏฺฐาสิ – เสตมุโข, นีลกุจฺฉิ, รตฺตหตฺถปาโท, มหาทาฐิโก, วงฺกทาโฐ, วิรูโป, พีภจฺโฉ, อุทกรกฺขโสฯ โส เอวมาห – ''กสฺมา ปานียํ น ปิวถ, มธุรํ อุทกํ ปิวถ, กึ ตุมฺเห เอตสฺส วจนํ สุณาถา''ติฯ มหาสตฺโต อาห ''ตฺวํ อธิวตฺโถ อมนุสฺโส''ติ? อามาหนฺติฯ ''ตฺวํ อิธ โอติณฺเณ ลภสี''ติ อาหฯ อาม, ตุมฺเห ปน สพฺเพ ขาทิสฺสามีติฯ น สกฺขิสฺสสิ ยกฺขาติฯ ปานียํ ปน ปิวิสฺสถาติฯ อาม, ปิวิสฺสามาติฯ เอวํ สเนฺต เอกมฺปิ วานรํ น มุญฺจิสฺสนฺติฯ ''ปานียญฺจ ปิวิสฺสาม, น จ เต วสํ คมิสฺสามา''ติ นฬํ อาหราเปตฺวา โกฏิยํ คเหตฺวา ธมิฯ สโพฺพ เอกจฺฉิโทฺท อโหสิฯ ตีเร นิสีทิตฺวาว ปานียํ ปิวิฯ เสสวานรานมฺปิ ปาฏิเยกฺกํ นฬํ อาหราเปตฺวา ธมิตฺวา อทาสิฯ สเพฺพ เต ปสฺสนฺตเสฺสว ปานียํ ปิวึสุฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''ทิสฺวา ปทมนุตฺติณฺณํ, ทิสฺวาโนตริตํ ปทํ;
> นเฬน วาริํ ปิสฺสาม, เนว มํ ตฺวํ วธิสฺสสี''ติฯ (ชา. ๑.๑.๒๐);

ตโต ปฏฺฐาย ยาว อชฺชทิวสา ตสฺมึ ฐาเน นฬา เอกจฺฉิทฺทาว โหนฺติฯ อิมสฺมิญฺหิ กเปฺป กปฺปฏฺฐิยปาฏิหาริยานิ นาม จเนฺท สสลกฺขณํ (ชา. ๑.๔.๖๑ อาทโย), วฏฺฏชาตเก (ชา. ๑.๑.๓๕) สจฺจกิริยฏฺฐาเน อคฺคิชาลสฺส อาคมนุปเจฺฉโท, ฆฏีการสฺส มาตาปิตูนํ วสนฏฺฐาเน อโนวสฺสนํ (ม. นิ. ๒.๒๙๑), โปกฺขรณิยา ตีเร นฬานํ เอกจฺฉิทฺทภาโวติฯ อิติ สา โปกฺขรณี นเฬน ปานียสฺส ปิวิตตฺตา ''นฬกปานกา''ติ นามํ ลภิฯ อปรภาเค ตํ โปกฺขรณึ นิสฺสาย นิคโม ปติฏฺฐาสิ, ตสฺสปิ ''นฬกปาน''เนฺตฺวว นามํ ชาตํฯ ตํ ปน สนฺธาย วุตฺตํ ''นฬกปาเน''ติฯ **ปลาสวเน**ติ กึสุกวเนฯ

ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูตนฺติ พฺยาปนิจฺฉายํ อิทํ อาเมฑิตวจนนฺติ ทเสฺสตุํ ''ยํ ยํ ทิส''นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ เอตฺถ **อนุ**-สโทฺท ''ปรี''ติ อิมินา สมานโตฺถติ อาห **''ตโต ตโต วิโลเกตฺวา''**ติฯ **กสฺมา อาคิลายติ** โกฏิสหสฺสหตฺถินาคานํ พลํ ธาเรนฺตสฺสาติ โจทกสฺส อธิปฺปาโยฯ อาจริโย ปนสฺส ''เอส สงฺขารานํ สภาโว, ยทิทํ อนิจฺจตาฯ เย ปน อนิจฺจา, เต เอกเนฺตเนว อุทยวยปฺปฏิปีฬิตตาย ทุกฺขา เอวฯ ทุกฺขสภาเวสุ เตสุ สตฺถุกาเย ทุกฺขุปฺปตฺติยา อยํ ปจฺจโย''ติ ทเสฺสตุํ **''ภควโต''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปิฏฺฐิวาโต อุปฺปชฺชิ,** โส จ โข ปุพฺพกตกมฺมปจฺจยาฯ เอตฺถาห ''กึ ปน ตํ กมฺมํ, เยน อปริมาณกาลํ สกฺกจฺจํ อุปจิตวิปุลปุญฺญสมฺภาโร สตฺถา เอวรูปํ ทุกฺขวิปากมนุภวตี''ติ? วุจฺจเต – อยเมว ภควา โพธิสตฺตภูโต อตีตชาติยํ

มลฺลปุโตฺต หุตฺวา ปาปชนเสวี อโยนิโสมนสิการพหุโล จรติฯ โส เอกทิวสํ นิพฺพุเทฺธ วตฺตมาเน เอกํ มลฺลปุตฺตํ คเหตฺวา คาฬฺหตรํ นิปฺปีเฬสิฯ เตน กเมฺมน อิทานิ พุโทฺธ หุตฺวาปิ ทุกฺขมนุภวิฯ ยถา เจตํ, เอวํ จิญฺจมาณวิกาทีนมิตฺถีนํ ยานิ ภควโต อพฺภกฺขานาทีนิ ทุกฺขานิ, สพฺพานิ ปุเพฺพกตสฺส วิปากาวเสสานิ, ยานิ กมฺมปิโลติกานีติ วุจฺจนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๙.๖๔-๙๖) –

“อโนตตฺตสราสเนฺน, รมณีเย สิลาตเล;
นานารตนปโชฺชเต, นานาคนฺธวนนฺตเรฯ

“มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน, ปเรโต โลกนายโก;
อาสีโน พฺยากรี ตตฺถ, ปุพฺพกมฺมานิ อตฺตโนฯ

“สุณาถ ภิกฺขโว มยฺหํ, ยํ กมฺมํ ปกตํ มยา;
ปิโลติกสฺส กมฺมสฺส, พุทฺธเตฺตปิ วิปจฺจติฯ

๑. “มุนาฬิ นามหํ ธุโตฺต, ปุเพฺพ อญฺญาสุ ชาติสุ;
ปเจฺจกพุทฺธํ สุรภึ, อพฺภาจิกฺขึ อทูสกํฯ

“เตน กมฺมวิปาเกน, นิรเย สํสรึ จิรํ;
พหู วสฺสสหสฺสานิ, ทุกฺขํ เวเทสิ เวทนํฯ

“เตน กมฺมาวเสเสน, อิธ ปจฺฉิมเก ภเว;
อพฺภกฺขานํ มยา ลทฺธํ, สุนฺทริกาย การณาฯ

๒. “สพฺพาภิภุสฺส พุทฺธสฺส, นโนฺท นามาสิ สาวโก;
ตํ อพฺภกฺขาย นิรเย, จิรํ สํสริตํ มยาฯ

“ทส วสฺสสหสฺสานิ, นิรเย สํสรึ จิรํ;
มนุสฺสภาวํ ลทฺธาหํ, อพฺภกฺขานํ พหุํ ลภึฯ

“เตน กมฺมาวเสเสน, จิญฺจมาณวิกา มมํ;
อพฺภาจิกฺขิ อภูเตน, ชนกายสฺส อคฺคโตฯ

๓. “พฺราหฺมโณ สุตวา อาสึ, อหํ สกฺกตปูชิโต;
มหาวเน ปญฺจสเต, มเนฺต วาเจสิ มาณเวฯ

“ตตฺถาคโต อิสิ ภีโม, ปญฺจาภิโญฺญ มหิทฺธิโก;
ตญฺจาหํ อาคตํ ทิสฺวา, อพฺภาจิกฺขึ อทูสกํฯ

“ตโตหํ อวจํ สิเสฺส, กามโภคี อยํ อิสิ;
มยฺหมฺปิ ภาสมานสฺส, อนุโมทึสุ มาณวาฯ

“ตโต มาณวกา สเพฺพ, ภิกฺขมานํ กุเล กุเล;
มหาชนสฺส อาหํสุ, กามโภคี อยํ อิสิฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, ปญฺจ ภิกฺขุสตา อิเม;
อพฺภกฺขานํ ลภุํ สพฺพ, สุนฺทริกาย การณาฯ

๔. ‘‘เวมาตุภาตรํ ปุพฺพ, ธนเหตุ หนึ อหํ;
ปกฺขิปึ คิริทุคฺคสฺมึ, สิลาย จ อปึสยึฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, เทวทตฺโต สิลํ ขิปิ;
องฺคุฏฺฐํ ปึสยี ปาเท, มม ปาสาณสกฺขราฯ

๕. ‘‘ปุเรหํ ทารโก หุตฺวา, กีฬมาโน มหาปเถ;
ปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวาน, มเคฺค สกลิกํ ขิปึฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, อิธ ปจฺฉิมเก ภเว;
วธตฺถํ มํ เทวทตฺโต, อภิมาเร ปโยชยิฯ

๖. ‘‘หตฺถาโรโห ปุเร อาสึ, ปเจฺจกมุนิมุตฺตมํ;
ปิณฺฑาย วิจรนฺตํ ตํ, อาสาเทสึ คเชนหํฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, ภนฺโต นาฬาคิรี คโช;
คิริพฺพเช ปุรวเร, ทารุโณ สมุปาคมิฯ

๗. ‘‘ราชาหํ ปตฺถิโว อาสึ, สตฺติยา ปุริสํ หนึ;
เตน กมฺมวิปาเกน, นิรเย ปจฺจิสํ ภุสํฯ

‘‘กมฺมุโน ตสฺส เสเสน, อิทานิ สกลํ มม;
ปาเท ฉวึ ปกเปฺปสิ, น หิ กมฺมํ วินสฺสติฯ

๘. ‘‘อหํ เกวฏฺฏคามสฺมึ, อหุํ เกวฏฺฏทารโก;
มจฺฉเก ฆาติเต ทิสฺวา, ชนยึ โสมนสฺสกํฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, สีสทุกฺขํ อหู มม;
สเพฺพ สกฺกา จ หญฺญึสุ, ยทา หนิ วิฏฏูโภฯ

๙. ‘‘ผุสฺสสฺสาหํ ปาวจเน, สาวเก ปริภาสยึ;
ยวํ ขาทถ ภุญฺชถ, มา จ ภุญฺชถ สาลโยฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, เตมาสํ ขาทิตํ ยวํ;
นิมนฺติโต พฺราหฺมเณน, เวรญฺชายํ วสึ ตทาฯ

๑๐. ‘‘นิพฺพุเทฺธ วตฺตมานมฺหิ, มลฺลปุตฺตํ นิเหฐยึ;
เตน กมฺมวิปาเกน, ปิฏฺฐิทุกฺขํ อหู มมฯ

๑๑. ‘‘ติกิจฺฉโก อหํ อาสึ, เสฏฺฐิปุตฺตํ วิเรจยึ;
เตน กมฺมวิปาเกน, โหติ ปกฺขนฺทิกา มมฯ

๑๒. ‘‘อวจาหํ โชติปาโล, สุคตํ กสฺสปํ ตทา;

กุโต นุ โพธิ มุณฺฑสฺส, โพธิ ปรมทุลฺลภาฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, อจริํ ทุกฺกรํ พหุํ;
ฉพฺพสฺสานุรุเวลายํ, ตโต โพธิมปาปุณิํฯ

‘‘นาหํ เอเตน มคฺเคน, ปาปุณิํ โพธิมุตฺตมํ;
กุมฺมคฺเคน คเวสิสฺสํ, ปุพฺพกมฺเมน วาริโตฯ

‘‘ปุญฺญปาปปริกฺขีโณ, สพฺพสนฺตาปวชฺชิโต;
อโสโก อนุปายาโส, นิพฺพายิสฺสมนาสโวฯ

‘‘เอวํ ชิโน วิยากาสิ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อคฺคโต;
สพฺพาภิญฺญาพลปฺปตฺโต, อโนตตฺเต มหาสเร’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๖๔-๙๖);

อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ปฐมกถาวตฺถุสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๙-๗๐. นวเม (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๗; ที. นิ. อภิ. ฏี. ๑.๑๗; สํ. นิ. ฏี. ๒.๕.๑๐๘๐) ทุคฺคติโต สํสารโต จ นิยฺยาติ เอเตนาติ นิยฺยานํ, สคฺคมคฺโค, โมกฺขมคฺโค จฯ ตํ นิยฺยานํ อรหติ, นิยฺยาเน วา นิยุตฺตา, นิยฺยานํ วา ผลภูตํ เอติสฺสา อตฺถีติ นิยฺยานิกาฯ วจีทุจฺจริตสํกิเลสโต นิยฺยาตีติ วา อีการสฺส รสฺสตฺตํ, ยการสฺส จ กการํ กตฺวา นิยฺยานิกา, เจตนาย สทฺธิํ สมฺผปฺปลาปา เวรมณิฯ ตปฺปฏิปกฺขโต อนิยฺยานิกา, ตสฺสา ภาโว อนิยฺยานิกตฺตํ, ตสฺมา **อนิยฺยานิกตฺตาฯ ติรจฺฉานภูต**นฺติ ติโรกรณภูตํฯ **เคหสฺสิตกถา**ติ เคหปฺปฏิสํยุตฺตาฯ **กมฺมฏฺฐานภาเว**ติ อนิจฺจตาปฏิสํยุตฺตจตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาเวฯ

สห อตฺถนาติ **สาตฺถกํ,** หิตปฺปฏิสํยุตฺตนฺติ อตฺโถฯ ‘‘สุรากถา’’ติปิ ปาโฐติ อาห **‘‘สุรากถนฺติ ปาฬิยํ ปนา’’**ติฯ สา ปเนสา กถา ‘‘เอวรูปา นวสุรา ปีตา รติชนนี โหตี’’ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, อาทีนววเสน ปน ‘‘อุมฺมตฺตกสํวตฺตนิกา’’ติอาทินา นเยน วฏฺฏติฯ เตนาห **‘‘อเนกวิธํ…เป.… อาทีนววเสน วฏฺฏตี’’**ติฯ **วิสิขา**ติ ฆรสนฺนิเวโสฯ วิสิขาคหเณน จ ตนฺนิวาสิโน คหิตา ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิยฯ เตเนวาห **‘‘สูรา สมตฺถา’’**ติ จ **‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’**ติ จฯ กุมฺภฏฺฐานปฺปเทเสน กุมฺภทาสิโย วุตฺตาติ อาห **‘‘กุมฺภทาสิกถา วา’’**ติฯ

ราชกถาทิปุริมกถาย , โลกกฺขายิกาทิปจฺฉิมกถาย วา วินิมุตฺตา ปุริมปจฺฉิมกถา **วิมุตฺตา**ฯ อุปฺปตฺติฐิติสํหาราทิวเสน โลกํ อกฺขายตีติ **โลกกฺขายิกาฯ อสุเกน นามา**ติ ปชาปตินา พฺรหฺมุนา, อิสฺสเรน วาฯ **วิตณฺฑสลฺลาปกถา**ติ ‘‘อฏฺฐีนํ เสตตฺตา เสโตติ น วตฺตพฺพ, ปตฺตานํ กาฬตฺตา กาโฬติ ปน วตฺตพฺพ’’ติ เอวมาทิกาฯ **อาทิ**-สทฺทน ‘‘เสลปฺปุผลกานิ วิยชีวิทาวิรปารยตฺติวิสาลา นตฺถิ, ยํ โย โกจิ ติริยามานา กตตฺตา’’ติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺพฯ **สาครเทเวนา**ติ สาครปุตฺตราชูหิฯ **ขโต**ติ เอตํ เอกวจนํ เตหิ ปเจฺจกํ ขตตฺตา ‘‘สาครเทเวน ขตตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ สหมุทฺทา สมุโทฺทติ วุโตฺตฯ ภวติ วทฺธติ เอเตนาติ **ภโว**ฯ ภวาภวาโหนฺตีติ **อิติภวาภวกถา**ฯ เอตฺถ จ **ภโว**ติ สสฺสตํ, **อภโว**ติ อุเจฺฉทํฯ **ภโว**ติ วุทฺธิ, **อภโว**ติ หานิฯ **ภโว**ติ กามสุขํ, **อภโว**ติ อตฺตกิลมโถติ อิติ อิมาย ฉพฺพิธาย อิติภวาภวกถาย สทฺธิํ พาตฺติํส ติรจฺฉานกถา นาม โหนฺติฯ อถ วา ปาฬิยํ สรูปโต อนาคตาปิ อรญฺญปพฺพตนทีทีปกถา อิติสทฺเทน สงฺคณฺหิตฺวา พาตฺติํส ติรจฺฉานกถา วุตฺตาฯ ทสเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมกถาวตฺถุสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ยมกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๘) ๓. อากงฺขวโคฺค

๑-๔. อากงฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๑-๗๔. ตติยสฺส ปฐเม สีลสฺส อนวเสสสมาทาเนน อขณฺฑาทิภาวาปตฺติยา จ **ปริปุณฺณสีลา**ฯ สมาทานโต ปฏฺฐาย อวิจฺฉินฺทนโต **สีลสมงฺคิโนฯ เอตฺตาวตา กิรา**ติ (อ. นิ. ๒.๓๗) **กิร**-สโทฺท อรุจิสูจนโตฺถฯ เตเนตฺถ อาจริยวาทสฺส อตฺตโน อรุจฺจนภาวํ ทีเปติฯ **สมฺปนฺนสีลา**ติ อนามฏฺฐวิเสสํ สามญฺญโต สีลสเงฺขเปน คหิตํฯ ตญฺจ จตุพฺพิธนฺติ อาจริยเตฺถโร **"จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา"**ติ อาหฯ **ตตฺถา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลฯ **เชฏฺฐกสีล**นฺติ (สํ. นิ. ๕.๔๑๒) ปธานสีลํฯ **อุภยตฺถา**ติ อุเทฺทสนิเทฺทเสฯ อิธ นิเทฺทเส วิย อุเทฺทเสปิ ปาติโมกฺขสํวโร ภควตา วุโตฺต "สมฺปนฺนสีลา"ติ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ สีลคฺคหณญฺหิ ปาฬิยํ ปาติโมกฺขสํวรวเสน อาคตํฯ เตนาห **"ปาติโมกฺขสํวโรเยวา"**ติอาทิฯ ตตฺถ อวธารเณน อิตเรสํ ติณฺณํ เอกเทเสน ปาติโมกฺขโนฺตคธตํ ทีเปติฯ ตถา หิ อโนโลกิโยโลกเน อาชีวเหตุ ฉสิกฺขาปทวีติกฺกเม คิลานปจฺจยสฺส อปจฺจเวกฺขิตปริโภเค จ อาปตฺติ วิหิตาติฯ **ตีณี**ติ อินฺทฺริยสํวรสีลาทีนิฯ **สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม อตฺถี**ติ สีลปริยาเยน เตสํ กตฺถจิ สุเตฺต คหิตฏฺฐานํ นาม กิํ อตฺถิ ยถา ปาติโมกฺขสํวโรติ อาจริยสฺส สมฺมุขตฺตา อปฺปฏิกฺขิปโนฺตว อุปจาเรน ปุจฺฉโนฺต วิย วทติฯ เตนาห **"อนนุชานโนฺต"**ติฯ **ฉทฺวารรกฺขามตฺตกเมวา**ติ ตสฺส สลฺลหุกภาวมาห จิตฺตาธิฏฺฐานมเตฺตน ปฏิปากติกภาวาปตฺติโตฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตก**นฺติ ผเลน เหตุํ ทเสฺสติฯ อุปฺปาทนเหตุกา หิ ปจฺจยานํ อุปฺปตฺติฯ **อิทมตฺถ**นฺติ อิทํ ปโยชนํ อิมสฺส ปจฺจยสฺส ปริภุญฺชเนติ อธิปฺปาโยฯ **นิปฺปริยาเยนา**ติ อิมินา อินฺทฺริยสํวราทีนิ ตีณิ ปธานสฺส สีลสฺส ปริวารวเสน ปวตฺติยา ปริยายสีลานิ นามาติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ปาติโมกฺขสํวรเสฺสว ปธานภาวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยสฺสา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส**ติ ปาติโมกฺขสํวโรฯ **เสสานี**ติ อินฺทฺริยสํวราทีนิฯ **ตเสฺส วา**ติ "สมฺปนฺนสีลา"ติ เอตฺถ ยํ สีลํ วุตฺตํ, ตเสฺสวฯ **สมฺปนฺนปาติโมกฺขา**ติ เอตฺถ ปาติโมกฺขคฺคหเณน เววจนํ วตฺวา **ตํ วิตฺถาเรตฺวา...เป.... อาทิมาห**ฯ ยถา อญฺญตฺถาปิ "อิธ ภิกฺขุ สีลวา โหตี"ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย อุทฺทิฏฺฐํ สีลํ "ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตี"ติ (วิภ. ๕๐๘) นิทฺทิฏฺฐํฯ **กสฺมา อารทฺธ**นฺติ เทสนาย การณปุจฺฉาฯ **สีลานิสํสทสฺสนตฺถ**นฺติ ปโยชนนิเทฺทโสฯ "สีลานิสํสทสฺสนตฺถ"นฺติ หิ เอตฺถ พฺยติเรกโต ยํ สีลานิสํสสฺส อทสฺสนํ, ตํ อิมิสฺสา เทสนาย การณนฺติ กสฺมา อารทฺธนฺติ? เวเนยฺยานํ สีลานิสํสสฺส อทสฺสนโตติ อตฺถโต อาปโนฺน เอว โหติฯ เตนาห **"สเจปิ"**ติอาทิฯ **สีลานิสํสทสฺสนตฺถ**นฺติ ปน อิมสฺส อตฺถํ วิวริตุํ **"เตส"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อานิสํโส**ติ อุทโยฯ "สีลวา สีลสมฺปโนฺน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชตี"ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๑๖; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕) ปน วิปากผลมฺปิ "อานิสํโส"ติ วุตฺตํฯ **โก วิเสโส**ติ โก ผลวิเสโสฯ **กา วฑฺฒี**ติ โก อพฺภุทโยฯ วิชฺชมาโนปิ คุโณ ยาถาวโต วิภาวิโต เอว อภิรุจิํ อุปฺปาเทติ, น อวิภาวิโต, ตสฺมา เอกนฺตโต อานิสํสกิตฺตนํ อิจฺฉิตพฺพเมวาติ ทเสฺสตุํ **"อเปฺปว นามา"**ติอาทิมาหฯ

ปิโยติ ปิยายิตโพฺพฯ ปิยสฺส นาม ทสฺสนํ เอกนฺตโต อภินนฺทิตพฺพํ โหตีติ อาห **"ปิยจกฺขูหิ สมฺปสฺสิตโพฺพ"**ติฯ ปีติสมุฏฺฐานปฺปสนฺนโสมฺมรูปปริคฺคหณฺหิ จกฺขุ "ปิยจกฺขู"ติ วุจฺจติฯ **เตสนฺ**ติ สพฺรหฺมจารีนํฯ **มนวฑฺฒนโก**ติ ปีติมนสฺส ปริพฺรูหนโต อุปรูปริ ปีติจิตฺตเสฺสว อุปฺปาทนโกฯ **ครุฏฺฐานิโย**ติ ครุกรณสฺส ฐานภูโตฯ **ชานํ ชานาตี**ติ ญาเณน ชานิตพฺพํ ชานาติฯ ยถา วา อเญฺญ อชานนฺตาปิ ชานนฺตา วิย ปวตฺตนฺติ, น เอวมยํ, อยํ ปน ชาน

โนฺต เอว ชานาติฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ทสฺสนภูเตน ปญฺญาจกฺขุนา ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสติ, ปสฺสโนฺต เอว วา ปสฺสติฯ **เอวํ สมฺภาวนีโย**ติ เอวํ วิญฺญูตาย ปณฺฑิตภาเวน สมฺภาเวตโพฺพฯ **สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี**ติ สีเลสุ ปริปูรการี เอว ภเวยฺยาติฯ เอวํ อุตฺตรปทาวธารณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ อิมินา ปเทน อุปริสิกฺขาทฺวยํ อนิวตฺติตเมว โหติฯ ยถา ปน สีเลสุ ปริปูรการี นาม โหติ, ตํ ผเลน ทเสฺสตุํ **“อชฺฌตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ วิปสฺสนาธิฏฺฐานสมาธิสํวตฺตนิกตาย หิ อิธ สีลสฺส ปาริปูรี, น เกวลํ อขณฺฑาทิภาวมตฺตํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยานิ โข ปน ตานิ อขณฺฑานิ…เป…. สมาธิสํวตฺตนิกานี’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา อุปริสิกฺขาทฺวยํ สีลสฺส สมฺภารภาเวน คหิตนฺติ สีลเสฺสเวตฺถ ปธานคฺคหณํ สิทฺธํ โหติฯ สีลานุรกฺขกา หิ จิเตฺตกคฺคตาสงฺขารปริคฺคหาฯ **อนูเนนา**ติ อขณฺฑาทิภาเวน, กสฺสจิ วา อหาปเนน อุปฺปเนฺนนฯ **อาการเรนา**ติ กรเณน สมฺปาทเนนฯ

อชฺฌตฺตนฺติ วา **อตฺตโน**ติ วา เอกํ เอกตฺถํ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ ภุมฺมเตฺถ เจตํ, **“สมถ”**นฺติ อุปโยควจนํ ‘‘อนู’’ติ อิมินา อุปสเคฺคน โยเค สิทฺธนฺติ อาห **“อตฺตโน จิตฺตสมเถ ยุโตฺต”**ติฯ ตตฺถ **จิตฺตสมเถ**ติ จิตฺตสฺส สมาธาเนฯ **ยุโตฺต**ติ อวิยุโตฺต ปสุโตฯ โย ส เพฺพน สพฺพํ ฌานภาวนาย อนนุยุโตฺต, โส ตํ พหิ นีหรติ นามฯ โย อารภิตฺวา อนฺตรา สโงฺกจํ อาปชฺชติ, โส ตํ วินาเสติ นามฯ โย ปน อีทิโส อหุตฺวา ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, โส อนิรากตชฺฌาโนติ ทเสฺสโนฺต **“พหิ อนีหฏชฺฌาโน”**ติอาทิมาหฯ นีหรณวินาสตฺถญฺหิ อิทํ นิรากรณํ นามฯ ‘‘ถมฺภํ นิรํกตฺวา นิวาตวุตฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๓๒๘) จสฺส ปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ

สตฺตวิธาย อนุปสฺสนายาติ เอตฺถ อนิจฺจานุปสฺสนา, ทุกฺขานุปสฺสนา, อนตฺตานุปสฺสนา, นิพฺพิทานุปสฺสนา, วิราคานุปสฺสนา, นิโรธานุปสฺสนา, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาติ อิมา สตฺตวิธา อนุปสฺสนาฯ สุญฺญาคารคโต ภิกฺขุ ตตฺถ ลทฺธกายวิเวกตาย สมถวิปสฺสนาวเสน จิตฺตวิเวกํ ปริพฺรูเหโนฺต ยถานุสิฏฺฐปฏิปตฺติยา โลกํ สาสนญฺจ อตฺตโน วิเสสาธิคมฏฺฐานภูตํ สุญฺญาคารญฺจ อุปโสภยมาโน คุณวิเสสาธิฏฺฐานภาวาปาทเนน วิญฺญูนํ อตฺถโต ตํ พฺรูเหโนฺต นาม โหตีติ วุตฺตํ **“พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน”**นฺติฯ เตนาห **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ เอกภูมกาทิปาสาเท กุรุมาโนปิ ปน เนว สุญฺญาคารานํ พฺรูเหตาติ ทฏฺฐโพฺพฯ สุญฺญาคารคฺคหเณน เจตฺถ อรญฺญรุกฺขมูลาทิ สพฺพํ ปธานานุโยคกฺขมํ เสนาสนํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอตฺตาวตา ยถา ตณฺหาวิจริตเทสนา ปฐมํ ตณฺหาวเสน อารทฺธาปิ ตณฺหาปทฏฺฐานตฺตา มานทิฏฺฐีนํ มานทิฏฺฐิโย โอสริตฺวา กเมน ปปญฺจตฺตยเทสนา ชาตา, เอวมยํ เทสนา ปฐมํ อธิสีลสิกฺขาวเสน อารทฺธาปิ สีลปทฏฺฐานตฺตา สมถวิปสฺสนานํ สมถวิปสฺสนาโย โอสริตฺวา กเมน สิกฺขาตฺตยเทสนา ชาตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ หิ ‘‘สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ เอตฺตาวตา อธิสีลสิกฺขา วุตฺตา, ‘‘อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุโตฺต อนิรากตชฺฌาโน’’ติ เอตฺตาวตา อธิจิตฺตสิกฺขา, ‘‘วิปสฺสนาย สมนฺนาคโต’’ติ เอตฺตาวตา อธิปญฺญาสิกฺขาฯ ‘‘พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ อิมินา ปน สมถวเสน สุญฺญาคารวฑฺฒเน อธิจิตฺตสิกฺขา, วิปสฺสนาวเสน อธิปญฺญาสิกฺขาติ เอวํ เทฺวปิ สิกฺขา สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ เอตฺถ จ ‘‘อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุโตฺต อนิรากตชฺฌาโน’’ติ อิเมหิ ปเทหิ สีลานุรกฺขิกา เอว จิเตฺตกคฺคตา กถิตา, ‘‘วิปสฺสนายา’’ติ อิมินา ปเทน สีลานุรกฺขิโก สงฺขารปริคฺคโหฯ

กถํ จิเตฺตกคฺคตา สีลมนุรกฺขติ? ยสฺส หิ จิเตฺตกคฺคตา นตฺถิ, โส พฺยาธิมฺหิ อุปฺปเนฺน วิหญฺญติ, โส พฺยาธิวิหโต วิกฺขิตฺตจิโตฺต สีลํ วินาเสตฺวาปิ พฺยาธิวูปสมํ กตฺตา โหติฯ ยสฺส ปน จิเตฺตกคฺคตา อตฺถิ, โส ตํ พฺยาธิทุกฺขํ วิกฺขเมฺภตฺวา สมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, สมาปนฺนกฺขเณ

ทุกฺขํ ทูรคตํ โหติ, พลวตรํ สุขมุปฺปชฺชติฯ เอวํ จิเตฺตกคฺคตา สีลมนุรกฺขติฯ กถํ สงฺขารปริคฺคโห สีลมนุรกฺขติ? ยสฺส หิ สงฺขารปริคฺคโห นตฺถิ, ตสฺส ‘‘มม รูปํ มม วิญฺญาณ’’นฺติ อตฺตภาเว พลวมมตฺตํ โหติ, โส ตถารูเปสุ ทุพฺภิกฺขพฺยาธิภยาทีสุ สมฺปเตฺตสุ สีลํ นาเสตฺวาปิ อตฺตภาวํ โปเสตา โหติฯ ยสฺส ปน สงฺขารปริคฺคโห อตฺถิ, ตสฺส อตฺตภาเว พลวมมตฺตํ วา สิเนโห วา น โหติ, โส ตถารูเปสุ ทุพฺภิกฺขพฺยาธิภยาทีสุ สมฺปเตฺตสุ สเจปิสฺส อนฺตานิ พหิ นิกฺขมนฺติ, สเจปิ อุสฺสุสฺสติ วิสุสฺสติ, ขณฺฑาขณฺฑิโก วา โหติ สตธาปิ สหสฺสธาปิ, เนว สีลํ วินาเสตฺวา อตฺตภาวํ โปเสตา โหติฯ เอวํ สงฺขารปริคฺคโห สีลํ อนุรกฺขติฯ

‘‘พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ อิมินา ปน ตเสฺสว อุภยสฺส พฺรูหนา วฑฺฒนา สาตจฺจกิริยา ทสฺสิตาฯ เอวํ ภควา ยสฺมา ‘‘สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ…เป.… ภาวนีโย จา’’ติ อิเม จตฺตาโร ธเมฺม อากงฺขเนฺตน นตฺถญฺญํ กิญฺจิ กาตพฺพํ, อญฺญทตฺถุ สีลาทิคุณสมนฺนาคเตเนว ภวิตพฺพํฯ อีทิโส หิ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย โหติ มนาโป ครุ ภาวนีโยฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘สีลทสฺสนสมฺปนฺนํ , ธมฺมฏฺฐํ สจฺจเวทินํ;
> อตฺตโน กมฺม กุพฺพานํ, ตํ ชโน กุรุเต ปิย’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๑๗);

ตสฺมา ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ…เป.… สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี…เป.… สุญฺญาคาราน’’นฺติ วตฺวา อิทานิ ยสฺมา ปจฺจยลาภาทิํ ปตฺถยเนฺตนปิ อิทเมว กรณียํ, น อญฺญํ กิญฺจิ, ตสฺมา ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ลาภี อสฺส’’นฺติอาทิมาหฯ **ลาภี อสฺส**นฺติ ลาภาสาย สํวรสีลปริปูรณํ ปาฬิยํ อาคตํฯ กิมีทิสํ ภควา อนุชานาตีติ? น ภควา สภาเวน อีทิสํ อนุชานาติ, มหาการุณิกตาย ปน ปุคฺคลชฺฌาสเยน เอวํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น ภควา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ, น วาจํ ปยุตฺตํ ภเณ**ติ ฉินฺนกโถ มูโค วิย หุตฺวา โอภาสปริกถานิมิตฺตวิญฺญตฺติปยุตฺตํ ฆาเสสนํ วาจํ น ภเณ, น กเถยฺยาติ อโตฺถฯ **ปุคฺคลชฺฌาสยวเสนา**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘เยสํ หี’’**ติอาทิมาหฯ รโส สภาวภูโต อานิสํโส **รสานิสํโส**ฯ

ปจฺจยทานการาติ จีวราทิปจฺจยทานวเสน ปวตฺตการาฯ **มหปฺผลา มหานิสํสา**ติ อุภยเมตํ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ ‘‘ปญฺจิเม, คหปตโย, อานิสํสา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๒๘๕) หิ อานิสํสสโทฺท ผลปริยาโยปิ โหติฯ มหนฺตํ วา โลกิยสุขํ ผลนฺติ ปสวนฺตีติ **มหปฺผลา,** มหโต โลกุตฺตรสุขสฺส ปจฺจยา โหนฺตีติ **มหานิสํสา**ฯ เตนาห **‘‘โลกิยสุเขน ผลภูเตนา’’**ติอาทิฯ

เปจฺจภวํ คตาติ เปตูปปตฺติวเสน นิพฺพตฺติํ อุปคตาฯ เต ปน ยสฺมา อิธ กตกาลกิริยา กาเลน กตชีวิตุปเจฺฉทา โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘กาลกตา’’**ติฯ สสฺสุสสฺรุา จ ตปฺปกฺขิกา จ **สสฺสุสสุรปกฺขิกา**ฯ เต ญาติโยนิสมฺพเนฺธน อาวาหวิวาหสมฺพนฺธวเสน สมฺพทฺธา **ญาตีฯ สาโลหิตา**ติ โยนิสมฺพนฺธวเสนฯ **เอกโลหิตพทฺธา**ติ เอเกน สมาเนน โลหิตสมฺพเนฺธน สมฺพทฺธาฯ **ปสนฺนจิโตฺต**ติ ปสนฺนจิตฺตโกฯ กาลกโต ปิตา วา มาตา วา เปตโยนิยํ อุปฺปโนฺนติ อธิการโต วิญฺญายตีติ วุตฺตํฯ **มหานิสํสเมว โหตี**ติ ตสฺส ตถาสีลสมฺปนฺนตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

อโชฺฌตฺถริตาติ มทฺทิตาฯ **น จ มํ อรติ สเหยฺยา**ติ มํ จ อรติ น อภิภเวยฺย น มเทฺทยฺย น อโชฺฌตฺถเรยฺยฯ **อุปฺปนฺน**นฺติ ชาตํ นิพฺพตฺตํฯ สีลาทิคุณยุโตฺต หิ อรติญฺจ รติญฺจ สหติ อโชฺฌตฺถรติ, มทฺทิตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา อีทิสมตฺตานํ อิจฺฉเนฺตนปิ สีลาทิคุณยุเตฺตเนว ภวิตพฺ

พนฺติ ทเสฺสติฯ **จิตฺตุตฺราโส** ภายตีติ **ภยํ, อารมฺมณํ** ภายติ เอตสฺมาติ **ภยํ**ฯ ตํ ทุวิธมฺปิ ภยํ เภรวญฺจ สหติ อภิภวตีติ **ภยเภรวสโห**ฯ สีลาทิคุณยุตฺโต หิ ภยเภรวํ สหติ อโชฺฌตฺถรติ, มทฺทิตฺวา ติฏฺฐติ อริยโกฏิยวาสี มหาทตฺตเตฺถโร วิยฯ

เถโร กิร มคฺคํ ปฏิปโนฺน อญฺญตรํ ปาสาทิกํ อรญฺญํ ทิสฺวา ''อิเธวชฺช สมณธมฺมํ กตฺวา คมิสฺสามี''ติ มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล สงฺฆาฏิํ ปญฺญเปตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ รุกฺขเทวตาย ทารกา เถรสฺส สีลเตเชน สกภาเวน สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา วิสฺสรมกํสุฯ เทวตาปิ สกลรุกฺขํ จาเลสิฯ เถโร อจโลว นิสีทิฯ สา เทวตา ธูมายิ ปชฺชลิฯ เนว สกฺขิ เถรํ จาเลตุํฯ ตโต อุปาสกวเณฺณนาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ''โก เอโส''ติ วุตฺตา ''อหํ, ภเนฺต, ตสฺมิํ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา''ติ อโวจฯ ตฺวํ เอเต วิกาเร อกาสีติฯ อาม, ภเนฺตติฯ ''กสฺมา''ติ จ วุตฺตา อาห ''ตุมฺหากํ, ภเนฺต, สีลเตเชน ทารกา สกภาเวน สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา วิสฺสรมกํสุ, สาหํ ตุเมฺห ปลาเปตุํ เอวมกาสิ''นฺติฯ เถโร อาห ''อถ กสฺมา 'อิธ, ภเนฺต, มา วสถ, มยฺหํ อผาสุก'นฺติ ปฏิกเจฺจว นาวจาสิ, อิทานิ ปน มา มํ กิญฺจิ อวจ, 'อริยโกฏิยมหาทโตฺต อมนุสฺสภเยน คโต'ติ วจนโต ลชฺชามิ, เตนาหํ อิเธว วสิสฺสํ, ตฺวํ ปน อเชฺชกทิวสํ ยตฺถ กตฺถจิ วสาหี''ติฯ เอวํ สีลาทิคุณยุโตฺต ภยเภรวสโห โหติ, ตสฺมา อีทิสมตฺตานํ อิจฺฉเนฺตนปิ สีลาทิคุณยุเตฺตเนว ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

อากงฺขสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๑๐. มิคสาลาสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๕-๘๐. ปญฺจเม **อิมสฺส หิ ปุคฺคลสฺส สีลวิรหิตสฺส ปญฺญา สีลํ ปริโธวตีติ** อขณฺฑาทิภาวาปาทเนน สีลํ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ ปญฺญาย สุวิโสธิตํ กโรติฯ ยสฺส หิ อพฺภนฺตเร สีลสํวโร นตฺถิ, อุคฺฆฏิตญฺญุตาย ปน จาตุปฺปทิกคาถาปริโยสาเน ปญฺญาย สีลํ โธวิตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ ปญฺญาย สีลํ โธวติ นาม เสยฺยถาปิ สนฺตติมหามโตฺตฯ

สีลวา ปน ปญฺญํ โธวติฯ ยสฺส (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๑๗) หิ ปุถุชฺชนสฺส สีลํ สฏฺฐิอสีติวสฺสานิ อขณฺฑํ โหติ, โส มรณกาเลปิ สพฺพกิเลเส ฆาเตตฺวา สีเลน ปญฺญํ โธวิตฺวา อรหตฺตํ คณฺหาติ กนฺทรสาลปริเวเณ มหาสฏฺฐิวสฺสเตฺถโร วิยฯ เถเร กิร มรณมเญฺจ นิปชฺชิตฺวา พลวเวทนาย นิตฺถุนเนฺต ติสฺสมหาราชา ''เถรํ ปสฺสิสฺสามี''ติ คนฺตฺวา ปริเวณทฺวาเร ฐิโต ตํ สทฺทํ สุตฺวา ปุจฺฉิ ''กสฺส สโทฺท อย''นฺติฯ เถรสฺส นิตฺถุนนสโทฺทติฯ ''ปพฺพชฺชาย สฏฺฐิวเสฺสน เวทนาปริคฺคหมตฺตมฺปิ น กตํ, อิทานิ น ตํ วนฺทิสฺสามี''ติ นิวตฺติตฺวา มหาโพธิํ วนฺทิตุํ คโตฯ ตโต อุปฏฺฐากทหโร เถรํ อาห ''กิํ โน, ภเนฺต, ลชฺชาเปถ, สโทฺธปิ ราชา วิปฺปฏิสารี หุตฺวา 'น วนฺทิสฺสามี'ติ คโต''ติฯ กสฺมา, อาวุโสติ? ตุมฺหากํ นิตฺถุนนสทฺทํ สุตฺวาติฯ ''เตน หิ เม โอกาสํ กโรถา''ติ วตฺวา เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ทหรสฺส สญฺญํ อทาสิ ''คจฺฉาวุโส, อิทานิ ราชานํ อเมฺห วนฺทาเปหี''ติฯ ทหโร คนฺตฺวา ''อิทานิ กิร เถรํ วนฺทถา''ติ อาหฯ ราชา สุสุมารปติเตน เถรํ วนฺทโนฺต ''นาหํ อยฺยสฺส อรหตฺตํ วนฺทามิ, ปุถุชฺชนภูมิยํ ปน ฐตฺวา รกฺขิตสีลเมว วนฺทามี''ติ อาหฯ เอวํ สีเลน ปญฺญํ โธวติ นามฯ เสสํ วุตฺตเมวฯ ฉฏฺฐาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

มิคสาลาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อากงฺขวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๙) ๔. เถรวโคฺค

๑-๘. วาหนสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๑-๘๘. จตุตฺถสฺส ปฐเม **วิมริยาทีกเตนา**ติ นิมฺมริยาทีกเตนฯ **เจตสา**ติ เอวํวิเธน จิเตฺตน วิหรติฯ ตตฺถ เทฺว มริยาทา กิเลสมริยาทา จ อารมฺมณมริยาทา จฯ สเจ หิสฺส รูปาทิเก อารพฺภ ราคาทโย อุปฺปเชฺชยฺยุํ, กิเลสมริยาทา เตน กตา ภเวยฺยฯ เตสุ ปนสฺส เอโกปิ น อุปฺปโนฺนติ กิเลสมริยาทา นตฺถิฯ สเจ ปนสฺส รูปาทิธเมฺม อาวเชฺชนฺตสฺส เอกเจฺจ อาปาถํ นาคเจฺฉยฺยุํ, เอวมสฺส อารมฺมณมริยาทา ภเวยฺยฯ เต ปนสฺส ธเมฺม อาวเชฺชนฺตสฺส อาปาถํ อนาคตธโมฺม นาม นตฺถีติ อารมฺมณมริยาทาปิ นตฺถิฯ อิธ ปน กิเลสมริยาทา อธิเปฺปตาติ อาห **"กิเลสมริยาทํ ภินฺทิตฺวา"**ติอาทิฯ ตติยาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

วาหนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. โกกาลิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๙-๙๐. นวเม (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๘๑) โกกาลิกนามกา เทฺว ภิกฺขูฯ ตโต อิธาธิเปฺปตํ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **"โกยํ โกกาลิโก"**ติ ปุจฺฉาฯ สุตฺตสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติํ ทเสฺสตุํ **"กสฺมา จ อุปสงฺกมี"**ติ ปุจฺฉาฯ **อยํ กิรา**ติอาทิ ยถากฺกมํ ตาสํ วิสฺสชฺชนํฯ วิเวกวาสํ วสิตุกามตฺตา อปฺปิจฺฉตาย จ **มา โน กสฺสจิ...เป.... วสิํสุฯ อาฆาตํ อุปฺปาเทสิ** อตฺตโน อิจฺฉาวิฆาตนโตฯ **เถรา ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาทยิํสุ** ปยุตฺตวาจาย อกตตฺตา เถเรหิ จ อทาปิตตฺตาฯ **ปุเพฺพปิ...เป.... มเญฺญ**ติ อิมินา เถรานํ โกหเญฺญ ฐิตภาวํ อาสงฺกติ อวเณ วณํ ปสฺสโนฺต วิย, สุปริสุเทฺธ อาทาสตเล ชลฺลํ อุฏฺฐาเปโนฺต วิย จฯ

อปฺปสาทํ...

อปรชฺฌิตฺวาติ ภควโต สมฺมุขา ''ปาปภิกฺขู ชาตา''ติ วตฺวาฯ **มหาสาวชฺชทสฺสนตฺถ**นฺติ มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ, อยเมว วา ปาโฐฯ **มาเหว**นฺติ มา เอวมาห, มา เอวํ ภณิฯ สทฺธาย อโย อุปฺปาโท สทฺธาโย, ตํ อาวหตีติ **สทฺธายิโก**ติ อาห **"สทฺธาย อาคมกโร"**ติฯ **สทฺธายิโก**ติ วา สทฺธาย อยิตโพฺพ, สเทฺธโยฺยติ อโตฺถฯ เตนาห **"สทฺธาตพฺพวจโน วา"**ติฯ

ปีฬกา นาม พาหิรโต ปฏฺฐาย อฏฺฐีนิ ภินฺทนฺติ, อิมา ปน ปฐมํเยว อฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา อุคฺคตาฯ เตนาห **"อฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา อุคฺคตาหิ ปีฬกาหี"**ติฯ **ตรุณเพลุวมตฺติโย**ติ ตรุณพิลุลผลมตฺติโยฯ **วิสคิลิโต**ติ ขิตฺตปหรโณ ฯ ตญฺจ พฬิสํ วิสสมญฺญา โลเกฯ อารกฺขเทวตานํ สทฺทํ สุตฺวาติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

พฺรหฺมโลเกติ สุทฺธาวาสโลเกฯ **วราโก**ติ อนุคฺคหวจนเมตํฯ หีนปริยาโยติ เกจิฯ **ปิยสีลา**ติ อิมินา เอตสฺมิํ อเตฺถ นิรุตฺตินเยน เปสลาติ ปทสิทฺธีติ ทเสฺสติฯ **กพรกฺขีนี**ติ พฺยาธิพเลน ปริภินฺนวณฺณตาย กพรภูตานิ อกฺขีนิฯ **ยตฺตก**นฺติ ภควโต วจนํ อญฺญถา กโรเนฺตน ยตฺตกํ ตยา อปรทฺธํ, ตสฺส ปมาณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ยสฺมา อนาคามิโน นาม ปหีนกามจฺฉนฺทพฺยาปาทา โหนฺติ, ตฺวญฺจ ทิฏฺฐิกามจฺฉนฺทพฺยาปาทวเสน อิธาคโต, ตสฺมา ยาวญฺจ เต อิทํ อปรทฺธนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อทิฏฺฐิปฺปโตฺตติ อปฺปตฺตทิฏฺฐิโกฯ **คิลิตวิโส วิย** วิสํ คิลิตฺวา ฐิโต วิยฯ **กุฐาริสทิสา** มูลปจฺฉินฺทนเฏฺฐนฯ **อุตฺตมเตฺถ**ติ อรหเตฺตฯ **ขีณาสโวติ วทติ** สุนกฺขโตฺต วิย อเจลํ โกรกฺขตฺติยํฯ **โย** อคฺคสาวโก วิย **ปสํสิตโพฺพ ขีณาสโว,** ตํ ''ทุสฺสีโล อย''นฺติ วทติฯ **วิจินาตี**ติ อาจิโนติ ปสวติฯ ปสํสิยนินฺทา ตาว สมฺปนฺนคุณปริธํสนวเสน ปวตฺติยา สาวชฺชตาย กฎุกวิปากา, นินฺทิยปฺปสํสา ปน กถํ ตาย สมวิปากาติ? ตตฺถ อวิชฺชมานคุณสมาโรปเนน อตฺตโน ปเรสญฺจ มิจฺฉาปฏิปตฺติเหตุภาวโต ปสํสิเยน ตสฺส สมภาวกรณโต จฯ โลเกปิ หิ อสูรํ สูเรน สมํ กโรโนฺต คารยฺโห โหติ, ปเคว ทุปฺปฏิปนฺนํ สุปฺปฏิปเนฺนน สมํ กโรโนฺตติฯ

สเกน ธเนนาติ อตฺตโน สาปเตยฺเยนฯ **อยํ อปฺปมตฺตโก อปราโธ** ทิฏฺฐธมฺมิกตฺตา สปฺปติการตฺตา จ ตสฺสฯ **อยํ มหนฺตตโร กลิ** กตูปจิตสฺส สมฺปรายิกตฺตา อปฺปติการตฺตา จฯ

นิรพฺพุโทติ คณนาวิเสโส เอโสติ อาห **''นิรพฺพุทคณนายา''**ติ, สตสหสฺสํ นิรพฺพุทานนฺติ อโตฺถฯ **ยมริยครหี นิรยํ อุเปตี**ติ เอตฺถ ยถาวุตฺตอายุปฺปมาณํ ปากติกวเสน อริยูปวาทินา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อคฺคสาวกานํ ปน คุณมหนฺตตาย ตโตปิ อติวิย มหนฺตตรเมวาติ วทนฺติฯ

อถ โข พฺรหฺมา สหมฺปตีติ โก อยํ พฺรหฺมา, กสฺมา จ ปน ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจาติ? อยํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน สหโก นาม ภิกฺขุ อนาคามี หุตฺวา สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปโนฺน, ตตฺถ สหมฺปติ พฺรหฺมาติ สญฺชานนฺติฯ โส ปนาหํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ''ปทุมนิรยํ กิเตฺตสฺสามิ, ตโต ภควา ภิกฺขูนํ อาโรเจสฺสติ, อถานุสนฺธิกุสลา ภิกฺขู ตตฺถายุปฺปมาณํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ, ภควา อาจิกฺขโนฺต อริยูปวาเท อาทีนวํ ปกาเสสฺสตี''ติ อิมินา การเณน ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจฯ

มคธรเฏฺฐ สํโวหารโต **มาคธโก ปโตฺถ,** เตนฯ **ปจฺจิตพฺพฎฺฐานสฺสา**ติ นิรยทุเกฺขน ปจฺจิตพฺพปฺปเทสสฺส เอตํ อพฺพุโทติ นามํฯ **วสฺสคณนา**ติ เอกโต ปฏฺฐาย ทสคุณิตํ อพฺพุทอายุมฺหิ ตโต อปรํ วีสติคุณิตํ นิรพฺพุทาทีสุ วสฺสคณนา เวทิตพฺพาฯ อยญฺจ คณนา อปริจิตานํ ทุกฺกราติ วุตฺตํ **''น ตํ สุกรํ สงฺขาตุ''**นฺติฯ เกจิ ปน ''ตตฺถ ตตฺถ ปริเทวนานเตฺตน กมฺมการณนานเตฺตนปิ อิมานิ นามานิ ลทฺธานี''ติ วทนฺติ, อปเร ''สีตนรกา เอเต''ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ อพพาทีสุ ปทุมปริโยสาเนสุ สเพฺพสุ นิรเยสุฯ **เอส นโย**ติ เหฏฺฐิมโต อุปริมสฺส วีสติคุณตํ อติทิสติฯ ทสเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

โกกาลิกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เถรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๐) ๕. อุปาลิวโคฺค

๑-๔. กามโภคีสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๑-๙๔. ปญฺจมสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ จตุเตฺถ ตปนํ สนฺตปนํ กายสฺส เขทนํ ตโป, โส เอตสฺส อตฺถีติ ตปสฺสี, ตํ **ตปสฺสึ**ฯ ยสฺมา ตถาภูโต ตปนิสฺสิโต, ตโป วา ตนฺนิสฺสิโต, ตสฺมา อาห **''ตปนิสฺสิตก''**นฺติฯ ลูขํ ผรุสํ สาธุสมฺมตาจารวิรหโต น ปสาทนียํ อาชีวติ วตฺตตีติ ลูขาชีวี, ตํ **ลูขาชีวึ**ฯ **อุปโกฺกสตีติ** อุปฺปเณฺฑติ , อุปหสนวเสน ปริภาสติฯ **อุปวทตีติ** อวญฺญาปุพฺพกํ อปวทติฯ เตนาห **''หีเฬติ วเมฺภตี''**ติฯ

กามโภคีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อุตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ปญฺจเม ปจฺจเนฺต ภวํ **ปจฺจนฺติมํ**ฯ ปาการสฺส ถิรภาวํ อุทฺธมุทฺธํ ปาเปตีติ **อุทฺธาปํ,** ปาการมูลํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปาการทฺวารพนฺธปริขาทีนํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ปณฺฑิตโทวาริกฎฺฐานิยํ กตฺวา ภควา อตฺตานํ ทเสฺสสีติ ทเสฺสโนฺต **''เอกทฺวารนฺติ กสฺมา อาหา''**ติ โจทนํ สมุฎฺฐาเปสิฯ ยสฺสา ปญฺญาย วเสน ปุริโส ปณฺฑิโตติ วุจฺจติ, ตํ **ปณฺฑิจฺจ**นฺติ อาห **''ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต''**ติฯ ตํตํอิติกตฺตพฺพตาสุ เฉกภาโว พฺยตฺตภาโว **เวยฺยตฺติยํ**ฯ เมธติ สโมฺมหํ หึสติ วิธมตีติ เมธา, สา เอตสฺส อตฺถีติ **เมธาวี**ฯ ฐาเน ฐาเน อุปฺปตฺติ เอติสฺสา อตฺถีติ **ฐานุปฺปตฺติกา,** ฐานโส อุปฺปชฺชนปญฺญาฯ อนุปริยายนฺติ เอเตนาติ อนุปริยาโย, โส เอว ปโถติ **อนุปริยายปโถ,** ปริโต ปาการสฺส อนุสํยายนมโคฺคฯ ปาการภาคา สนฺธาตพฺพา เอตฺถาติ **ปาการสนฺธิ,** ปาการสฺส ผุลฺลิตปฺปเทโสฯ โส ปน เหฎฺฐิมเนฺตน ทฺวินฺนมฺปิ อิฎฺฐกานํ วิคเมน เอวํ วุจฺจตีติ อาห **''ทฺวินฺนํ อิฎฺฐกานํ อปคตฎฺฐาน''**นฺติฯ **ฉินฺนฎฺฐาน**นฺติ ฉินฺนภินฺนปฺปเทโส, ฉิทฺทฎฺฐานํ วาฯ ตญฺหิ วิวรนฺติ วุจฺจติฯ

อุตฺติยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖-๘. โกกนุทสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๖-๙๘. ฉเฎฺฐ **ขนฺธาปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ** อารมฺมณเฎฺฐน ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติอาทิวจนโตฯ **อวิชฺชาปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ** อุปนิสฺสยาทิภาเวน ปวตฺตนโตฯ ยถาห ''อสฺสุตวา, ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท''ติอาทิ (ธ. ส. ๑๐๐๗)ฯ **ผโสฺสปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ**ฯ ยถา จาห ''ตทปิ ผสฺสปจฺจยา (ที. นิ. ๑.๑๑๘-๑๓๐) ผุสฺส ผุสฺส ปฎิสํเวทิยนฺตี''ติ (ที. นิ. ๑.๑๔๔) จฯ **สญฺญาปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ''สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา (สุ. นิ. ๘๘๐; มหานิ. ๑๐๙), ปตวิโต สญฺญตฺวา''ติ (ม. นิ. ๑.๒) จ อาทิฯ **วิตโกฺกปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ''ตกฺกญฺจ ทิฎฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา, สจฺจํ มุสาติ ทฺวยธมฺมมาหู''ติ (สุ. นิ. ๘๙๒; มหานิ. ๑๒๑), ''ตกฺกี โหติ วีมํสี''ติ (ที. นิ. ๑.๓๔) จ อาทิฯ **อโยนิโสมนสิกาโรปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ**ฯ เตนาห ภควา – ''ตเสฺสวํ อโยนิโส มนสิกโรโต ฉนฺนํ ทิฎฺฐีนํ อญฺญตรา ทิฎฺฐิ อุปฺปชฺชติ, อตฺถิ เม อตฺตาติ ตสฺส สจฺจโต เถตโต ทิฎฺฐิ อุปฺปชฺชตี''ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๑๙)ฯ

ยา ทิฎฺฐีติ อิทานิ วุจฺจมานานํ อฎฺฐารสนฺนํ ปทานํ สาธารณํ มูลปทํฯ ทิฎฺฐิเยว **ทิฎฺฐิคตํ** คูถคตํ วิย, ทิฎฺฐีสุ วา คตํ อิทํ ทสฺสนํ ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐีสุ อโนฺตคธตฺตาติปิ **ทิฎฺฐิคตํ,** ทิฎฺฐิยา วา

คตํ **ทิฏฺฐิคตํ**ฯ อิทญฺหิ ‘‘อตฺถิ เม อตฺตา’’ติอาทิ ทิฏฺฐิยา คมนมตฺตเมว , นเตฺถตฺถ อตฺตา วา นิโจฺจ วา โกจีติ วุตฺตํ โหติฯ สา จายํ ทิฏฺฐิ ทุนฺนิคฺคมนเฎฺฐน **คหนํ**ฯ ทุรติกฺกมเฎฺฐน สปฺปฏิภยเฎฺฐน จ **กนฺตาโร** ทุพฺภิกฺขกนฺตารวาฬกนฺตาราทโย วิยฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา วินิวิชฺฌนเฎฺฐน, วิโลมนเฎฺฐน วา **วิสูกํ**ฯ กทาจิ สสฺสตสฺส, กทาจิ อุเจฺฉทสฺส วา คหณโต วิรูปํ ผนฺทิตนฺติ **วิปฺผนฺทิตํ**ฯ พนฺธนเฎฺฐน **สํโยชนํ**ฯ ทิฏฺฐิเยว อโนฺต ตุทนเฎฺฐน ทุนฺนีหรณียเฎฺฐน จ สลฺลนฺติ **ทิฏฺฐิสลฺลํ**ฯ ทิฏฺฐิเยว ปีฬากรณเฎฺฐน สมฺพาโธติ **ทิฏฺฐิสมฺพาโธ**ฯ ทิฏฺฐิเยว โมกฺขาวรณเฎฺฐน ปลิโพโธติ **ทิฏฺฐิปลิโพโธ**ฯ ทิฏฺฐิเยว ทุโมฺมจนียเฎฺฐน พนฺธนนฺติ **ทิฏฺฐิพนฺธนํ**ฯ ทิฏฺฐิเยว ทุรุตฺตรณเฎฺฐน ปปาโตติ **ทิฏฺฐิปปาโต**ฯ ทิฏฺฐิเยว ถามคตเฎฺฐน อนุสโยติ **ทิฏฺฐานุสโย**ฯ ทิฏฺฐิเยว อตฺตานํ สนฺตาเปตีติ **ทิฏฺฐิสนฺตาโป**ฯ ทิฏฺฐิเยว อตฺตานํ อนุทหตีติ **ทิฏฺฐิปริฬาโห**ฯ ทิฏฺฐิเยว กิเลสกายํ คเนฺถตีติ **ทิฏฺฐิคโนฺถ**ฯ ทิฏฺฐิเยว ภุสํ อาทิยตีติ **ทิฏฺฐุปาทานํ**ฯ ทิฏฺฐิเยว ‘‘สจฺจ’’นฺติอาทิวเสน อภินิวิสตีติ **ทิฏฺฐาภินิเวโส**ฯ ทิฏฺฐิเยว ‘‘อิทํ ปร’’นฺติ อามสติ, ปรโต วา อามสตีติ **ทิฏฺฐิปรามาโส,** สมุฎฺฐาติ เอเตนาติ สมุฎฺฐานํ, การณํฯ สมุฎฺฐานสฺส ภาโว สมุฎฺฐานโฎฺฐ, เตน **สมุฎฺฐานเฎฺฐน,** การณภาเวนาติ อโตฺถฯ สตฺตมฎฺฐเมสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

โกกนุทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙-๑๐. อุปาลิสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๙-๑๐๐. นวเม อโชฺฌคาเหตฺวา อธิเปฺปตมตฺถํ สมฺภวิตุํ สาเธตุํ ทุกฺขานิ **ทุรภิสมฺภวานิ**ฯ อฎฺฐกถายํ ปน ตตฺถ นิวาโสเยว ทุโกฺขติ ทเสฺสตุํ **“สมฺภวิตุํ ทุกฺขานิ ทุสฺสหานี”**ติ วุตฺตํฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญลกฺขณปฺปตฺตานิ วนสณฺฑานิฯ วนปตฺถสโทฺท หิ สณฺฑภูเต รุกฺขสมูเหปิ วตฺตตีติ อรญฺญคฺคหณํฯ **ปวิเวก**นฺติ ปการโต, ปกาเรหิ วา วิเวจนํ, รูปาทิปุถุตฺตารมฺมเณ ปการโต คมนาทิอิริยาปถปฺปกาเรหิ อตฺตโน กายสฺส วิเวจนํ, คจฺฉโตปิ ติฎฺฐโตปิ นิสชฺชโตปิ นิปชฺชโตปิ เอกเสฺสว ปวตฺติฯ เตเนว หิ วิเวเจตพฺพานํ วิเวจนาการสฺส จ เภทโต พหุวิธตฺตา เต เอกเตฺตน คเหตฺวา ‘‘ปวิเวก’’นฺติ เอกวจเนน วุตฺตํฯ **ทุกฺกรํ ปวิเวก**นฺติ วา ปวิเวกํ กตฺตุํ น สุขนฺติ อโตฺถฯ **เอกีภาเว**ติ เอกตฺตภาเวฯ **ทฺวยํทฺวยาราโม**ติ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ภาวาภิรโตฯ **หรนฺติ วิยา**ติ สํหรนฺติ วิย วิฆาตุปฺปาทเนนฯ เตนาห **“ฆสนฺติ วิยา”**ติฯ ภยสนฺตาสุปฺปาทเนน ขาทิตุํ อาคตา ยกฺขรกฺขสปิสาจาทโย วิยาติ อธิปฺปาโยฯ **อีทิสสฺสา**ติ อลทฺธสมาธิโนฯ **ติณปณฺณมิคาทิสเทฺทหี**ติ วาเตริตานํ ติณปณฺณาทีนํ มิคปกฺขิอาทีนญฺจ ภีสนเกหิ เภรเวหิ สเทฺทหิฯ **วิวิเธหิ จ** อเญฺญหิ ขาณุอาทีหิ ยกฺขาทิอากาเรหิ อุปฎฺฐิเตหิ **ภีสนเกหิ**ฯ ฆเฎฺน กีฬา **ฆฎิกา**ติ เอเกฯ ทสมํ อุตฺตานเมวฯ

อุปาลิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อุปาลิวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. สมณสญฺญาวโคฺค

๑-๑๒. สมณสญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๑-๑๑๒. ตติยสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานานิฯ ฉฏฺฐ **นิชฺชรการณานี**ติ ปชหนการณานิฯ อิมสฺมึ มโคฺค กถียตีติ กตฺวา **“อยํ เหฏฺฐา...เป.... ปุน คหิตา”**ติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ นิชฺชิณฺณา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ยถา มิจฺฉาทิฏฺฐิ วิปสฺสนาย นิชฺชิณฺณาปิ น สมุจฺฉินฺนาติ สมุเจฺฉทปฺปหานทสฺสนตฺถํ ปุน คหิตา, เอวํ มิจฺฉาสงฺกปฺปาทโยปิ วิปสฺสนาย ปหีนาปิ อสมุจฺฉินฺนตาย อิธ ปุน คหิตาติ อยมโตฺถ ‘‘มิจฺฉาสงฺกปฺปสฺสา’’ติอาทีสุ สพฺพปเทสุ วตฺตโพฺพติ ทเสฺสติ **“เอวํ สพฺพปเทสุ โยเชตโพฺพ”**ติ อิมินาฯ **เอตฺถ จา**ติ ‘‘สมฺมาวิมุตฺติปจฺจยา จ อเนเก กุสลา ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตี’’ติ เอตสฺมึ ปาฬิปเทฯ เอตฺถ จ สมุเจฺฉทวเสน จ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน จ ปฏิปกฺขธมฺมานํ สมฺมเทว วิมุจฺจนํ **สมฺมาวิมุตฺติ**ฯ ตปฺปจฺจยา จ มคฺคผเลสุ อฏฺฐ อินฺทฺริยานิ ภาวนาปาริปูรึ อุปคจฺฉนฺตีติ มคฺคสมฺปยุตฺตานิปิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ อุทฺธฏานิฯ มคฺควเสน หิ ผเลสุ ภาวนาปาริปูรี นามาติฯ **อภินนฺทนเฏฺฐนา**ติ อติวิย สิเนหนเฏฺฐนฯ อิทญฺหิ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุกฺกํสคตสาตสภาวโต สมฺปยุตฺตธเมฺม สิเนหนฺตํ เตเมนฺตํ วิย ปวตฺตติฯ **ปวตฺตสนฺตติอาธิปเตยฺยเฏฺฐนา**ติ วิปากสนฺตานสฺส ชีวเน อธิปติภาเวนฯ **เอว**นฺติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส นิคมนํฯ สตฺตมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

สมณสญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมณสญฺญาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๒) ๒. ปโจฺจโรหณิวโคฺค

๑-๔. ปฐมอธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๓-๖. ทุติยสฺส ปฐมทุติยานิ อุตฺตานตฺถานิฯ **ตติเย ชานํ ชานาตี**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตพฺพํ สพฺพํ ชานาติ เอวฯ น หิ ปเทสญาเณ ฐิโต ชานิตพฺพํ สพฺพํ ชานาติฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน หิ อวิเสสคฺคหเณน จ ‘‘ชาน’’นฺติ อิมินา นิรวเสสํ เญยฺยชาตํ ปริคฺคยฺหตีติ ตพฺพิสยาย ชานนกิริยาย สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว กรณํ ภวิตุํ ยุตฺตํ, ปกรณวเสน ‘‘ภควา’’ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน จ อยมตฺโถ วิภาเวตพฺโพฯ **ปสฺสิตพฺพเมว ปสฺสตี**ติ ทิพฺพจกฺขุปญฺญาจกฺขุธมฺมจกฺขุพุทฺธจกฺขุสมนฺตจกฺขุสงฺขาเตหิ ญาณจกฺขูหิ ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสติ เอวฯ อถ วา **ชานํ ชานาตี**ติ ยถา อเญฺญ สวิปลฺลาสา กามรูปปริญฺญาวาทิโน ชานนฺตาปิ วิปลฺลาสวเสน ชานนฺติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน ปหีนวิปลฺลาสตฺตา ชานโนฺต ชานาติ เอว, ทิฏฺฐิทสฺสนสฺส อภาวา ปสฺสโนฺต ปสฺสติเยวาติ อโตฺถฯ **จกฺขุ วิย ภูโต**ติ ทสฺสนปริณายกเฏฺฐน จกฺขุ วิย ภูโตฯ ยถา หิ จกฺขุ สตฺตานํ ทสฺสนตฺถํ ปริเณติ สาเธติ, เอวํ โลกสฺส ยาถาวทสฺสนสาธนโตปิ ทสฺสนกิจฺจปริณายกเฏฺฐน จกฺขุ วิย ภูโต, ปญฺญาจกฺขุมยตฺตา วา สยมฺภุญาเณน ปญฺญาจกฺขุํ ภูโต ปโตฺตติ วา จกฺขุภูโตฯ

ญาณสภาโวติ วิทิตกรณเฏฺฐน ญาณสภาโวฯ อวิปรีตสภาวเฏฺฐน ปริยตฺติธมฺมปฺปวตฺตนโต วา หทเยน จิเนฺตตฺวา วาจาย นิจฺฉาริตธมฺมมโยติ **ธมฺมภูโต**ฯ เตนาห ‘‘**ธมฺมสภาโว**’’ติฯ ธมฺมา วา โพธิปกฺขิยา เตหิ อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนโต, อนญฺญสาธารณํ วา ธมฺมํ ปโตฺต อธิคโตติ **ธมฺมภูโต**ฯ เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมภูโตติ อาห ‘‘**เสฏฺฐสภาโว**’’ติฯ อถ วา พฺรหฺมา วุจฺจติ มโคฺค, เตน อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนโต, ตญฺจ สยมฺภุญาเณน ปโตฺตติ **พฺรหฺมภูโต**ฯ จตุสจฺจธมฺมํ วทตีติ **วตฺตา**ฯ จิรํ สจฺจปฺปฏิเวธํ ปวเตฺตโนฺต วทตีติ **ปวตฺตา**ฯ **อตฺถํ นีหริตฺวา**ติ ทุกฺขาทิอตฺถํ ตตฺถาปิ ปีฬนาทิอตฺถํ อุทฺธริตฺวาฯ ปรมตฺถํ วา นิพฺพานํ ปาปยิตา **นิเนฺนตา**ฯ อมตาธิคมปฏิปตฺติเทสนาย อมตสจฺฉิกิริยํ สเตฺตสุ อุปฺปาเทโนฺต อมตํ ททาตีติ **อมตสฺส ทาตา**ฯ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ตทายตฺตภาวโต **ธมฺมสามี**ฯ จตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมอธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๔๒. สงฺคารวสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๗-๑๕๔. ปญฺจเม **อปฺปกา**ติ โถกา, น พหูฯ **อถายํ อิตรา ปชา**ติ ยา ปนายํ อวเสสา ปชา สกฺกายทิฏฺฐิตีรเมว อนุธาวติ, อยเมว พหุตราติ อโตฺถฯ **สมฺมทกฺขาเต**ติ สมฺมา อกฺขาเต สุกถิเตฯ **ธเมฺม**ติ ตว เทสนาธเมฺมฯ **ธมฺมานุวตฺติโน**ติ ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตทนุจฺฉวิกํ ปฏิปทํ ปูเรตฺวา มคฺคผลสจฺฉิกรเณน ธมฺมานุวตฺติโนฯ **มจฺจุโน ฐานภูต**นฺติ กิเลสมารสงฺขาตสฺส มจฺจุโน นิวาสฏฺฐานภูตํฯ **สุทุตฺตรํ ตริตฺวา ปารเมสฺสนฺตี**ติ เย ชนา ธมฺมานุวตฺติโน, เต เอตํ สุทุตฺตรํ ทุรติกฺกมํ มารเธยฺยํ ตริตฺวา อติกฺกมิตฺวา นิพฺพานปารํ คมิสฺสนฺติฯ

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหายาติ กายทุจฺจริตาทิเภทํ อกุสลํ ธมฺมํ ชหิตฺวาฯ **สุกฺกํ ภาเวถา**ติ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ อภินิกฺขมนโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา กายสุจริตาทิเภทํ สุกฺกํ ธมฺมํ ภา

เวยฺยฯ **โอกา อโนกมาคมฺมา**ติ โอกํ วุจฺจติ อาลโย, อโนกํ วุจฺจติ อนาลโยฯ อาลยโต นิกฺขมิตฺวา อนาลยสงฺขาตํ นิพฺพานํ ปฏิจฺจ อารพฺภฯ

ตตฺราภิรติมิเจฺฉยฺยาติ ยสฺมิํ อนาลยสงฺขาเต วิเวเก นิพฺพาเน อิเมหิ สเตฺตหิ ทุรภิรมํ, ตตฺราภิรติมิเจฺฉยฺยฯ **ทุวิเธปิ กาเม**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมฯ **จิตฺตเกฺลเสหี**ติ ปญฺจหิ นีวรเณหิ **อตฺตานํ ปริโยทเปยฺย** โวทาเปยฺย, ปริโสเธยฺยาติ อโตฺถฯ

สโมฺพธิยเงฺคสูติ สโมฺพชฺฌเงฺคสุฯ **สมฺมา จิตฺตํ สุภาวิต**นฺติ สมฺมา เหตุนา นเยน จิตฺตํ สุฎฺฐุ ภาวิตํ วฑฺฒิตํฯ **ชุติมโนฺต**ติ อานุภาววโนฺต, อรหตฺตมคฺคญาณชุติยา ขนฺธาทิเภเท ธเมฺม โชเตตฺวา ฐิตาติ อโตฺถฯ **เต โลเก ปรินิพฺพุตา**ติ เต อิมสฺมิํ ขนฺธาทิโลเก ปรินิพฺพุตา นาม อรหตฺตปฺปตฺติโต ปฎฺฐาย กิเลสวฎฺฎสฺส เขปิตตฺตา สอุปาทิเสเสน, จริมจิตฺตนิโรเธน ขนฺธวฎฺฎสฺส เขปิตตฺตา อนุปาทิเสเสน จาติ ทฺวีหิ ปรินิพฺพาเนหิ ปรินิพฺพุตา, อนุปาทาโน วิย ปทีโป อปณฺณตฺติกภาวํ คตาติ อโตฺถฯ

อิโต ปรํ ยาว ตติโย ปณฺณาสโก, ตาว อุตฺตานตฺถเมวฯ

สงฺคารวสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

๔. จตุตฺถปณฺณาสกํ

๑๕๕-๑๖๖. จตุตฺถสฺส ปฐมวเคฺค อุตฺตานโตฺถเยวฯ

๑-๔๔. พฺราหฺมณปโจฺจโรหณีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๗-๒๑๐. ทุติเย จ ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ ทสเม **ปจฺฉาภูมิวาสิโน**ติ ปจฺจนฺตเทสวาสิโนฯ **เสวาลมาลิกา**ติ ปาโตว อุทกํ โอโรหิตฺวา เสวาลเญฺจว อุปฺปลาทีนิ จ คเหตฺวา อตฺตโน อุทกสุทฺธิกภาวชานนตฺถเญฺจว ‘‘โลกสฺส จ อุทเกน สุทฺธิ โหตี’’ติ อิมสฺส อตฺถสฺส ชานนตฺถญฺจ มาลํ กตฺวา ปิลนฺธนกาฯ **อุทโกโรหกา**ติ ปาโต มชฺฌเนฺห สายเนฺห จ อุทกโอโรหณกาฯ เตนาห **‘‘สายตติยกํ อุทโกโรหณานุโยคมนุยุตฺตา’’**ติฯ เอกาทสมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ จตุเตฺถ ปณฺณาสเก นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

พฺราหฺมณปโจฺจโรหณีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

จตุตฺถปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

(๒๑) ๑. กรชกายวโคฺค

๑-๕๓๖. ปฐมนิรยสคฺคสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๑-๗๔๖. ปญฺจมสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ นวเม ยสฺมึ สนฺตาเน กามาวจรกมฺมํ มหคฺคตกมฺมญฺจ กตูปจิตํ วิปากทาเน ลทฺธาวสรํ หุตฺวา ฐิตํ, เตสุ กามาวจรกมฺมํ อิตรํ นีหริตฺวา สยํ ตตฺถ ฐตฺวา อตฺตโน วิปากํ ทาตุํ น สโกฺกติ, มหคฺคตกมฺมเมว ปน อิตรํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากํ ทาตุํ สโกฺกติ ครุภาวโตฯ เตนาห **"ตํ มโหโฆ ปริตฺตํ อุทกํ วิยา"**ติอาทิฯ อิโต ปรํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ปฐมนิรยสคฺคสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ทสกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

เอกาทสกนิปาต-ฏีกา

๑. นิสฺสยวโคฺค

๑-๑๐. กิมตฺถิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑-๑๐. เอกาทสกนิปาตสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ทสเม **ชนิตสฺมินฺ**ติ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพเตฺต, ชเน เอตสฺมินฺติ วา **ชเนตสฺมึ,** มนุเสฺสสูติ อโตฺถฯ เตนาห **''เย โคตฺตปฏิสาริโน''**ติฯ ชนิตสฺมึ-สโทฺท เอว วา อิ-การสฺส เอ-การํ กตฺวา ''ชเนตสฺมิ''นฺติ วุโตฺตฯ **ชนิตสฺมินฺ**ติ จ ชนสฺมินฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ชนิตสฺมินฺติ สามญฺญคฺคหเณปิ ยตฺถ จตฺวณฺณสมญฺญา, ตเตฺถว มนุสฺสโลเกฯ **ขตฺติโย เสโฏฺฐ**ติ อยํ โลกสมญฺญาปิ มนุสฺสโลเกเยว, น เทวกาเย พฺรหฺมกาเย วาติ ทเสฺสตุํ **''เย โคตฺตปฏิสาริโน''**ติ วุตฺตํฯ **ปฏิสรนฺตี**ติ ''อหํ โคตโม, อหํ กสฺสโป''ติ ปฏิ ปฏิ อตฺตโน โคตฺตํ อนุสฺสรนฺติ ปฏิชานนฺติ วาติ อโตฺถฯ

กิมตฺถิยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิสฺสยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อนุสฺสติวคฺค

๑-๔. ปฐมมหานามสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑-๑๔. ทุติยสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ ตติเย **กพฬีการาหารภกฺขาน**นฺติ กพฬีการาหารูปชีวีนํฯ โก ปน เทวานํ อาหาโร, กา อาหารเวลาติ? สเพฺพสมฺปิ กามาวจรเทวานํ สุธา อาหาโรฯ สา เหฏฺฐิเมหิ เหฏฺฐิเมหิ อุปริมานํ อุปริมานํ ปณีตตมา โหติ, ตํ ยถาสกํ ทิวสวเสเนว ทิวเส ทิวเส ภุญฺชนฺติฯ เกจิ ปน ''พิฬารปทปฺปมาณํ สุธาหารํ ภุญฺชนฺติ, โส ชิวฺหาย ฐปิตมโตฺต ยาว เกสคฺคนขคฺคา กายํ ผรติ, เตสํเยว ทิวสวเสน สตฺต ทิวเส ยาปนสมโตฺถ โหตี''ติ วทนฺติฯ **อสมยวิมุตฺติยา วิมุโตฺต**ติ มคฺควิโมเกฺขน วิมุโตฺตฯ อฎฺฐนฺนญฺหิ สมาปตฺตีนํ สมาปชฺชนสฺส สมโยปิ อตฺถิ ตสฺส อสมโยปิ, มคฺควิโมเกฺขน ปน วิมุจฺจนสฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถิฯ ยสฺส สทฺธา พลวตี, วิปสฺสนา จ อารทฺธา, ตสฺส คจฺฉนฺตสฺส ติฎฺฐนฺตสฺส นิสีทนฺตสฺส นิปชฺชนฺตสฺส ขาทนฺตสฺส ภุญฺชนฺตสฺส จ มคฺคผลปฺปฏิเวโธ นาม น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ อิติ มคฺควิโมเกฺขน วิมุจฺจนฺตสฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถีติ มคฺควิโมโกฺข อสมยวิมุตฺติ นามฯ จตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมมหานามสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. เมตฺตาสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **เสสชนา**ติ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อลาภิโนฯ **สมฺปริวตฺตมานา**ติ ทกฺขิเณเนว ปเสฺสน อสยิตฺวา สพฺพโส ปริวตฺตมานาฯ **กากจฺฉมานา**ติ ฆุรุฆุรุปสฺสาสวเสน วิสฺสรํ กโรนฺตาฯ **สุขํ สุปตี**ติ เอตฺถ ทุวิธา สุปนา สยเน ปิฎฺฐิปฺปสารณลกฺขณา กิริยามยจิเตฺตหิ อโวกิณฺณภวงฺคปฺปวตฺติลกฺขณา จฯ ตตฺถายํ อุภยตฺถาปิ สุขเมว สุปติฯ ยสฺมา สณิกํ นิปชฺชิตฺวา องฺคปจฺจงฺคานิ สโมธาย ปาสาทิเกน อากาเรน สยติ, นิโทฺทกฺกมเนปิ ฌานํ สมาปโนฺน วิย โหติฯ เตนาห **''เอวํ อสุปิตฺวา''**ติอาทิฯ

นิทฺทากาเล สุขํ อลภิตฺวา ทุเกฺขน สุตฺตตฺตา เอว ปฏิพุชฺฌนกาเล สรีรเขเทน นิตฺถุนนํ วิชมฺภนํ อิโต จิโต จ วิปริวตฺตนญฺจ โหตีติ อาห **''นิตฺถุนนฺตา วิชมฺภนฺตา สมฺปริวตฺตนฺตา ทุกฺขํ ปฏิพุชฺฌนฺตี''**ติฯ อยํ ปน สุเขน สุตฺตตฺตา สรีรเขทาภาวโต นิตฺถุนนาทิวิรหิโตว ปฏิพุชฺฌติฯ เตน วุตฺตํ **''เอวํ อปฺปฏิพุชฺฌิตฺวา''**ติอาทิฯ สุขปฺปฏิโพโธ จ สรีรวิการาภาเวนาติ อาห **''สุขํ นิพฺพิการ''**นฺติฯ

ภทฺทกเมว สุปินํ ปสฺสตีติ อิทํ อนุภูตปุพฺพวเสน เทวตูปสํหารวเสน จสฺส ภทฺทกเมว สุปินํ โหติ, น ปาปกนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ เตนาห **''เจติยํ วนฺทโนฺต วิยา''**ติอาทิฯ ธาตุโกฺขภเหตุกมฺปิ จสฺส พหุลํ ภทฺทกเมว สิยา เยภุเยฺยน จิตฺตชรูปานุคุณตาย อุตุอาหารชรูปานํฯ

อุเร อามุกฺกมุตฺตาหาโร วิยาติ คีวาย พนฺธิตฺวา อุเร ลมฺพิตมุตฺตาหาโร วิยาติ เกหิจิ ตํ เอกาวลิวเสน วุตฺตํ สิยา, อเนกรตนาวลิสมูหภูโต ปน มุตฺตาหาโร อํสปฺปเทสโต ปฏฺฐาย ยาว กฎิปฺปเทสสฺส เหฏฺฐาภาคา ปลมฺพโนฺต อุเร อามุโกฺกเยว นาม โหติฯ

วิสาขเตฺถโร วิยาติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๕๘) โส กิร ปาฎลิปุเตฺต กุฎุมฺพิโย อโหสิฯ โส ต เตฺถว วสมาโน อโสฺสสิ ''ตมฺพปณฺณิทีโป กิร เจติยมาลาลงฺกโต กาสาวปโชฺชโต, อิจฺฉิ

ติจฺฉิตฎฺฐาเนเยเวตฺถ สกฺกา นิสีทิตุํ วา นิปชฺชิตุํ วา, อุตุสปฺปายํ เสนาสนสปฺปายํ ปุคฺคลสปฺปายํ ธมฺมสฺสวนสปฺปายนฺติ สพฺพเมตฺถ สุลภ''นฺติฯ โส อตฺตโน โภคกฺขนฺธํ ปุตฺตทารสฺส นิยฺยาเตตฺวา ทุสฺสเนฺต พเทฺธน เอกกหาปเณเนว ฆรา นิกฺขมิตฺวา สมุทฺทตีเร นาวํ อุทิกฺขมาโน เอกํ มาสํ วสิฯ โส โวหารกุสลตาย อิมสฺมึ ฐาเน ภณฺฑํ กิณิตฺวา อสุกสฺมึ วิกฺกิณโนฺต ธมฺมิกาย วณิชฺชาย เตเนวนฺตรมาเสน สหสฺสํ อภิสํหริฯ อิติ อนุปุเพฺพน มหาวิหารํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจติฯ โส ปพฺพาชนตฺถาย สีมํ นีโต ตํ สหสฺสตฺถวิกํ โอวฎฺฎิกนฺตเรน ภูมิยํ ปาเตสิฯ ''กิเมต''นฺติ จ วุเตฺต ''กหาปณสหสฺสํ, ภเนฺต''ติ วตฺวา, ''อุปาสก, ปพฺพชิตกาลโต ปฎฺฐาย น สกฺกา วิจาเรตุํ, อิทาเนว นํ วิจาเรหี''ติ วุเตฺต ''วิสาขสฺส ปพฺพชฺชฎฺฐานํ อาคตา มา ริตฺตหตฺถา คมึสู''ติ มุญฺจิตฺวา สีมามาฬเก วิกฺกิริตฺวา ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปโนฺนฯ โส ปญฺจวโสฺส หุตฺวา เทฺวมาติกา ปคุณา กตฺวา อตฺตโน สปฺปายํ กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา เอเกกสฺมึ วิหาเร จตฺตาโร จตฺตาโร มาเส สมปวตฺตวาสํ วสมาโน จริฯ เอวํ จรมาโน –

> ''วนนฺตเร ฐิโต เถโร, วิสาโข คชฺชมานโก;
> อตฺตโน คุณเมสโนฺต, อิมมตฺถํ อภาสถฯ
>
> ''ยาวตา อุปสมฺปโนฺน, ยาวตา อิธ มาคโต;
> เอตฺถนฺตเร ขลิตํ นตฺถิ, อโห ลาโภ เต มาริสา''ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๕๘);

โส จิตฺตลปพฺพตวิหารํ คจฺฉโนฺต เทฺวธาปถํ ปตฺวา ''อยํ นุ โข มโคฺค, อุทาหุ อย''นฺติ จินฺตยโนฺต อฎฺฐาสิฯ อถสฺส ปพฺพเต อธิวตฺถา เทวตา หตฺถํ ปสาเรตฺวา ''เอโส มโคฺค''ติ ทเสฺสติฯ โส จิตฺตลปพฺพตวิหารํ คนฺตฺวา ตตฺถ จตฺตาโร มาเส วสิตฺวา ''ปจฺจูเส คมิสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา นิปชฺชิฯ จงฺกมสีเส มณิลรุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา โสปานผลเก นิสีทิตฺวา ปโรทิฯ เถโร ''โก เอโส''ติ อาหฯ อหํ, ภเนฺต, มณิลิยาติฯ กิสฺส โรทสีติ? ตุมฺหากํ คมนํ ปฎิจฺจาติฯ มยิ อิธ วสเนฺต ตุมฺหากํ โก คุโณติ? ตุเมฺหสุ, ภเนฺต, อิธ วสเนฺตสุ อมนุสฺสา อญฺญมญฺญํ เมตฺตํ ปฎิลภนฺติ, เต ทานิ ตุเมฺหสุ คเตสุ กลหํ กริสฺสนฺติ, ทุฎฺฐุลฺลมฺปิ กถยิสฺสนฺตีติฯ เถโร ''สเจ มยิ อิธ วสเนฺต ตุมฺหากํ ผาสุวิหาโร โหติ, สุนฺทร''นฺติ วตฺวา อเญฺญปิ จตฺตาโร มาเส ตเตฺถว วสิตฺวา ปุน ตเถว คมนจิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ เทวตาปิ ปุน ตเถว ปโรทิฯ เอเตเนว อุปาเยน เถโร ตเตฺถว วสิตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายีติฯ เอวํ ธมฺมตาวิหารี ภิกฺขุ อมนุสฺสานํ ปิโย โหติฯ

พลวปิยจิตฺตตายาติ อิมินา พลวปิยจิตฺตตามเตฺตนปิ สตฺถํ น กมติ, ปเคว เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยาติ ทเสฺสติฯ **ขิปฺปเมว จิตฺตํ สมาธิยติ,** เกนจิ ปริปเนฺถน ปริหีนชฺฌานสฺส พฺยาปาทสฺส ทูรสมุสฺสาริตภาวโต ขิปฺปเมว สมาธิยติ, ''อาสวานํ ขยายา''ติ เกจิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อิโต อญฺญกมฺมฎฺฐานวเสน อธิคตชฺฌานานมฺปิ สุขสุปนาทโย อานิสํสา ลพฺภนฺติฯ ยถาห –

> ''สุขํ สุปนฺติ มุนโย, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตา;
> สุปฺปพุทฺธํ ปพุชฺฌนฺติ, สทา โคตมสาวกา''ติฯ (วิสุทฺธิ. มหาฎี. ๑.๒๕๘); จ อาทิ –

ตถาปิเม อานิสํสา พฺรหฺมวิหารลาภิโน อนวเสสา ลพฺภนฺติ พฺยาปาทาทีนํ อุชุวิปจฺจนีกภาวโต พฺรหฺมวิหารานํฯ เตเนวาห ''นิสฺสรณํ เหตํ, อาวุโส, พฺยาปาทสฺส, ยทิทํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺตี''ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๓๒๖; อ. นิ. ๖.๑๓)ฯ พฺยาปาทาทิวเสน จ สตฺตานํ ทุกฺขสุปนาทโยติ ตปฺปฎิปกฺขภูเตสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ สิเทฺธสุ สุขสุปนาทโย หตฺถคตา เอว โหนฺตีติฯ

๖. อฏฺฐกนาครสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺเฐ **เพลุวคามเก**ติ เวสาลิยา ทกฺขิณปเสฺส อวิทูเร เพลุวคามโก นาม อตฺถิ, ตํ โคจรคามํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **สารปฺปตฺตกุลคณนายา**ติ มหาสารมหปฺปตฺตกุลคณนายฯ **ทสเม ฐาเน**ติ อเญฺญ อเญฺญติ ทสคณนฏฺฐาเนฯ อฏฺฐกนคเร ชาโต ภโวติ **อฏฺฐกนาคโรฯ กุกฺกุฏาราโม**ติ ปาฏลิปุเตฺต กุกฺกุฏาราโม, น โกสมฺพิยํฯ

ปกตตฺถปฺปฏินิเทฺทโส ต-สโทฺทติ ตสฺส ‘‘ภควตา’’ติอาทีหิ ปเทหิ สมานาธิกรณภาเวน วุตฺตสฺส เยน อภิสมฺพุทฺธภาเวน ภควา ปกโต อธิคโต สุปากโฏ จ, ตํ อภิสมฺพุทฺธภาวํ สทฺธิํ อาคมนียปฏิปทาย อตฺถภาเวเนว ทเสฺสโนฺต **“โย โส...เป.... อภิสมฺพุโทฺธ”**ติ อาหฯ สติปิ ญาณทสฺสนสทฺทานํ อิธ ปญฺญาเววจนภาเว เตน เตน วิเสเสน เนสํ วิสยวิเสเส ปวตฺติทสฺสนตฺถํ อสาธารณญาณวิเสสวเสน, วิชฺชาตฺตยวเสน, วิชฺชาภิญฺญานาวรณวเสน, สพฺพญฺญุตญฺญาณมํสจกฺขุวเสน ปฏิเวธเทสนาญาณวเสน จ ตทตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **“เตสํ เตส”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาสยานุสยํ ชานตา** อาสยานุสยญาเณน, **สพฺพเญยฺยธมฺมํ ปสฺสตา** สพฺพญฺญุตานาวรณญาเณหิฯ **ปุเพฺพนิวาสาทีหี**ติ ปุเพฺพนิวาสาสวกฺขยญาเณหิฯ **ปฏิเวธปญฺญายา**ติ อริยมคฺคปญฺญายฯ **เทสนาปญฺญาย ปสฺสตา**ติ เทเสตพฺพธมฺมานํ เทเสตพฺพปฺปการํ โพธเนยฺยปุคฺคลานญฺจ อาสยานุสยจริตาธิมุตฺติอาทิเภทํ ธมฺมํ เทสนาปญฺญาย ยาถาวโต ปสฺสตาฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํ, ปญฺจวิธมารานํ วา สาสนสฺส วา ปจฺจตฺถิกานํ อญฺญติตฺถิยานํฯ เตสํ ปน หนนํ ปาฏิหาริเยหิ อภิภวนํ อปฺปฏิภานตากรณํ อชฺฌุเปกฺขณญฺจฯ เกสิวินยสุตฺตเญฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ ตถา ฐานาฏฺฐานาทีนิ **ชานตา**ฯ ยถากมฺมูปเคสเตฺต **ปสฺสตา**ฯ สวาสนานมาสวานํ ขีณตฺตา **อรหตา**ฯ อภิเญฺญยฺยาทิเภเท ธเมฺม อภิเญฺญยฺยาทิโต อวิปรีตาวโพธโต **สมฺมาสมฺพุเทฺธน**ฯ

อถ วา ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณตาย **ชานตา**ฯ กายกมฺมาทิวเสน ติณฺณมฺปิ กมฺมานํ ญาณานุปริวตฺติโต นิสมฺมการิตาย **ปสฺสตา**ฯ ทวาทีนมฺปิ อภาวสาธิกาย ปหานสมฺปทาย **อรหตา**ฯ ฉนฺทาทีนํ อหานิเหตุภูตาย อกฺขยปฏิภานสาธิกาย สพฺพญฺญุตาย **สมฺมาสมฺพุเทฺธนา**ติ เอวํ ทสพลอฏฺฐารสอาเวณิกพุทฺธธมฺมวเสนปิ โยชนา กาตพฺพาฯ

อภิสงฺขตนฺติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อภิสมฺมุขภาเวน สเมจฺจ สมฺภุยฺย กตํฯ สฺวาสฺส กตภาโว อุปฺปาทเนน เวทิตโพฺพ, น อุปฺปนฺนสฺส ปฏิสงฺขรเณนาติ อาห **“อุปฺปาทิต”**นฺติฯ เต จสฺส ปจฺจยา เจตนาปธานาติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘อภิสงฺขตํ อภิสเญฺจตยิต’’นฺติ วุตฺตนฺติ **“เจตยิตํ กปฺปยิต”**นฺติ อตฺถมาหฯ **อภิสงฺขตํ อภิสเญฺจตยิต**นฺติ จ ฌานสฺส ปาตุภาวทสฺสนมุเขน วิทฺธํสนภาวํ อุลฺลิเงฺคติฯ ยญฺหิ อหุตฺวา สมฺภวติ, ตํ หุตฺวา ปฏิเวติฯ เตนาห ปาฬิยํ **“ยํ โข ปนา”**ติอาทิฯ **สมถวิปสฺสนาธเมฺม ฐิโต**ติ เอตฺถ สมถธเมฺม ฐิตตฺตา สมาหิโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิจฺจสญฺญาทโย ปชหโนฺต อนุกฺกเมน ตํ อนุโลมญาณํ ปาเปตา หุตฺวา วิปสฺสนฺนาธเมฺม ฐิโตฯ สมถวิปสฺสนาสงฺขาเตสุ ธเมฺมสุ รญฺชนเฏฺฐน **ราโค**ฯ นนฺทนเฏฺฐน **นนฺที**ฯ ตตฺถ สุขุมา อเปกฺขา วุตฺตาฯ ยา นิกนฺตีติ วุจฺจติฯ

เอวํ สเนฺตติ เอวํ ยถารุตวเสเนว อิมสฺส สุตฺตปทสฺส อเตฺถ คเหตเพฺพ สติฯ **สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราโค กตฺตโพฺพ**ติ อนาคามิผลํ อนิพฺพเตฺตตฺวา ตทตฺถาย สมถวิปสฺสนาปิ อนิพฺพเตฺตตฺวา เกวลํ ตตฺถ ฉนฺทราโค กตฺตโพฺพ ภวิสฺสติฯ กสฺมา? เตสุ สมถวิปสฺสนาสงฺขาเต

สุ ธเมฺมสุ ฉนฺทราคมเตฺตน อนาคามินา ลทฺธพฺพสฺส อลทฺธอนาคามิผเลนปิ ลทฺธพฺพตฺตาฯ ตถา สติ เตน อนาคามิผลมฺปิ ลทฺธพฺพเมว โหติฯ เตนาห **“อนาคามิผลํ ปฏิลทฺธํ ภวิสฺสตี”**ติฯ สภาวโต รสิตพฺพตฺตา อวิปรีโต อโตฺถ เอว **อตฺถรโส**ฯ

อญฺญาปิ กาจิ สุคติโยติ วินิปาติเก สนฺธายาหฯ **อญฺญาปิ กาจิ ทุคฺคติโย**ติ อสุรกายมาหฯ

อปฺปํ ยาจิเตน พหุํ เทเนฺตน อุฬารปุริเสน วิย เอกํ ธมฺมํ ปุจฺฉิเตน ‘‘อยมฺปิ เอกธโมฺม’’ติ กถิตตฺตา เอกาทสปิ ธมฺมา ปุจฺฉาวเสน เอกธโมฺม นาม ชาโต ปเจฺจกํ วากฺยปริสมาปนญาเยนฯ **ปุจฺฉาวเสนา**ติ ‘‘อตฺถิ นุ โข, ภเนฺต อานนฺท, เตน…เป.… สมฺมาสมฺพุเทฺธน เอกธโมฺม สมฺมทกฺขาโต’’ติ เอวํ ปวตฺตปุจฺฉาวเสนฯ **อมตุปฺปตฺติอเตฺถนา**ติ อมตภาวสฺส อุปฺปตฺติเหตุตาย, สพฺพานิปิ กมฺมฏฺฐานานิ เอกรสาปิ อมตาธิคมสฺส ปฏิปตฺติยาติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ อคฺคผลภูมิ อนาคามิผลภูมีติ เทฺวว ภูมิโย สรูปโต อาคตา, นานนฺตริยตาย ปน เหฏฺฐิมาปิ เทฺว ภูมิโย อตฺถโต อาคตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพาติฯ ปญฺจ สตานิ อโคฺฆ เอตสฺสาติ **ปญฺจสตํ**ฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อฏฺฐกนาครสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โคปาลสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **ติโสฺส กถา**ติ ติโสฺส อฏฺฐกถา, ติวิธา สุตฺตสฺส อตฺถวณฺณนาติ อโตฺถฯ เอเกกํ ปทํ นาฬํ มูลํ เอติสฺสาติ เอวํสญฺญิตา **เอกนาฬิกา**ฯ เอเกกํ วา ปทํ นาฬํ อตฺถนิคฺคมนมโคฺค เอติสฺสาติ **เอกนาฬิกา**ฯ เตนาห **“เอเกกสฺส ปทสฺส อตฺถกถน”**นฺติฯ จตฺตาโร อํสา ภาคา อตฺถสลฺลกฺขณูปายา เอติสฺสาติ **จตุรสฺสา**ฯ เตนาห **“จตุกฺกํ พนฺธิตฺวา กถน”**นฺติฯ นิยมโต นิสินฺนสฺส อารทฺธสฺส วโตฺต สํวโตฺต เอติสฺสา อตฺถีติ **นิสินฺนวตฺติกา,** ยถารทฺธสฺส อตฺถสฺส วิสุํ วิสุํ ปริโยสาปิกาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปณฺฑิตโคปาลกํ ทเสฺสตฺวา”**ติอาทิฯ เอเกกสฺสปิ ปทสฺส ปิณฺฑตฺถทสฺสนวเสน พหูนํ ปทานํ เอกชฺฌํ อตฺถํ อกเถตฺวา เอกเมกสฺส ปทสฺส อตฺถวณฺณนา อยํ สพฺพตฺถ ลพฺภติฯ **จตุกฺกํ พนฺธิตฺวา**ติ กณฺหปเกฺข อุปโมปเมยฺยทฺวยํ, ตถา สุกฺกปเกฺขติ อิทํ จตุกฺกํ โยเชตฺวาฯ อยํ เอทิเสสุ เอว สุเตฺตสุ ลพฺภติฯ **ปริโยสานคมน**นฺติ เกจิ ตาว อาหุ ‘‘กณฺหปเกฺข อุปมํ ทเสฺสตฺวา อุปมา จ นาม ยาวเทว อุปเมยฺยสมฺปฏิปาทนตฺถาติ อุปเมยฺยตฺถํ อาหริตฺวา สํกิเลสปกฺขนิเทฺทโส จ โวทานปกฺขวิภาวนตฺถายาติ สุกฺกปกฺขมฺปิ อุปโมปเมยฺยวิภาเคน อาหริตฺวา สุตฺตตฺถสฺส ปริโยสาปนํฯ กณฺหปเกฺข อุปเมยฺยํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนาทีสุปิ เอเสว นโย’’ติฯ อปเร ปน ‘‘กณฺหปเกฺข, สุกฺกปเกฺข จ ตํตํอุปมูปเมยฺยตฺถานํ วิสุํ วิสุํ ปริโยสาเปตฺวาว กถนํ ปริโยสานคมน’’นฺติ วทนฺติฯ **อยนฺ**ติ นิสินฺนวตฺติกาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โคปาลกสุเตฺตฯ **สพฺพาจริยานํ อาจิณฺณา**ติ สเพฺพหิปิ ปุพฺพาจริเยหิ อาจริตา สํวณฺณิตา, ตถา เจว ปาฬิ ปวตฺตาติฯ

องฺคียนฺติ อวยวภาเวน ญายนฺตีติ **องฺคานิ,** โกฏฺฐาสาฯ ตานิ ปเนตฺถ ยสฺมา สาวชฺชสภาวานิ, ตสฺมา อาห **“อเงฺคหีติ อคุณโกฏฺฐาเสหี”**ติฯ **โคมณฺฑล**นฺติ โคสมูหํฯ **ปริหริตุ**นฺติ รกฺขิตุํฯ ตํ ปน ปริหรณํ ปริคฺคเหตฺวา วิจรณนฺติ อาห **“ปริคฺคเหตฺวา วิจริตุ”**นฺติฯ **วฑฺฒิ**นฺติ คุนฺนํ พหุภาวํ พหุโครสตาสงฺขาตํ ปริวุทฺธิํฯ ‘‘เอตฺตกมิท’’นฺติ รูปียตีติ **รูปํ,** ปริมาณปริเจฺฉโทปิ สรีรรูปมฺปีติ อาห **“คณนโต วา วณฺณโต วา”**ติฯ **น ปริเยสติ** วินฏฺฐภาวเสฺสว อชานนโตฯ **นีลา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน เสตสพลาทิวณฺณํ สงฺคณฺหาติฯ

ธนุสตฺติสูลาทีติ เอตฺถ อิสฺสาสาจริยานํ คาวีสุ กตํ **ธนุลกฺขณํ**ฯ กุมารภตฺติคณานํ คาวีสุ กตํ **สตฺติลกฺขณํ**ฯ อิสฺสรภตฺติคณานํ คาวีสุ กตํ **สูลลกฺขณ**นฺติ โยชนาฯ **อาทิ**-สเทฺทน รามวาสุเทวคณาทีนํ คาวีสุ กตํ ผรสุจกฺกาทิลกฺขณํ สงฺคณฺหาติฯ

นีลมกฺขิกาติ ปิงฺคลมกฺขิกา, ขุทฺทกมกฺขิกา เอว วาฯ สฏติ รุชติ เอตายาติ สาฏิกา, สํวฑฺฒา สาฏิกา **อาสาฏิกา**ฯ เตนาห **"วฑฺฒนฺตี"**ติอาทิฯ **หาเรตา**ติ อปเนตาฯ

วาเกนาติ วากปเฏฺฏนฯ **จีรเกนา**ติ ปิโลติเกนฯ **อโนฺตวเสฺส**ติ วสฺสกาลสฺส อพฺภนฺตเรฯ **นิคฺคาหนฺ**ติ สุสุมาราทิคฺคาหรหิตํฯ **ปีต**นฺติ ปานียสฺส ปีตภาวํฯ สีหพฺยคฺฆาทิปริสฺสเยน **สาสโงฺก สปฺปฏิภโย**ฯ

ปญฺจ อหานิ เอกสฺสาติ ปญฺจาหิโก, โส เอว วาโรติ, **ปญฺจาหิกวาโร**ฯ เอวํ **สตฺตาหิกวาโร**ปิ เวทิตโพฺพฯ **จิณฺณฏฺฐาน**นฺติ จริตฏฺฐานํ โคจรคฺคหิตฏฺฐานํฯ

ปิติฏฺฐานนฺติ ปิตรา กาตพฺพฏฺฐานํ, ปิตรา กาตพฺพกิจฺจนฺติ อโตฺถฯ **ยถารุจิํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตี**ติ คุนฺนํ รุจิอนุรูปํ โคจรภูมิํ วา นทิปารํ วา คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ **โคภตฺต**นฺติ กปฺปาสฏฺฐิกาทิมิสฺสํ โคภุญฺชิตพฺพํ ภตฺตํฯ ภตฺตคฺคหเณเนว ยาคุปิ สงฺคหิตาฯ

ทฺวีหากาเรหีติ วุตฺตํ อาการทฺวยํ ทเสฺสตุํ **"คณนโต วา สมุฏฺฐานโต วา"**ติ วุตฺตํฯ **เอวํ ปาฬิยํ อาคตา**ติ "อุปจโย สนฺตตี"ติ ชาติํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา หทยวตฺถุํ อคฺคเหตฺวา ทสายตนานิ ปญฺจทส สุขุมรูปานีติ เอวํ **รูปกณฺฑปาฬิยํ** (ธ. ส. ๖๖๖) อาคตาฯ **ปญฺจวีสติ รูปโกฏฺฐาสา**ติ สลกฺขณโต อญฺญมญฺญสงฺกราภาวโต รูปภาคาฯ **รูปโกฏฺฐาสา**ติ วา วิสุํ วิสุํ อปฺปวตฺติตฺวา กลาปภาเวเนว ปวตฺตนโต รูปกลาปาฯ **โกฏฺฐาสา**ติ จ อํสา อวยวาติ อโตฺถฯ **โกฏฺฐ**นฺติ วา สรีรํ, ตสฺส อํสา เกสาทโย โกฏฺฐาสาติ อเญฺญปิ อวยวา โกฏฺฐาสา วิย **โกฏฺฐาสา**ฯ

เสยฺยถาปีติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ ตตฺถ **รูปํ ปริคฺคเหตฺวา**ติ ยถาวุตฺตํ รูปํ สลกฺขณโต ญาเณน ปริคฺคณฺหิตฺวาฯ **อรูปํ ววตฺถเปตฺวา**ติ ตํ รูปํ นิสฺสาย อารมฺมณญฺจ กตฺวา ปวตฺตมาเน เวทนาทิเก จตฺตาโร ขเนฺธ อรูปนฺติ ววตฺถเปตฺวาฯ **รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวา**ติ ปุน ตตฺถ ยํ รูปฺปนลกฺขณํ, ตํ รูปํฯ ตทญฺญํ อรูปํฯ อุภยวินิมุตฺตํ กิญฺจิ นตฺถิ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วาติ เอวํ รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวาฯ ตทุภยญฺจ อวิชฺชาทินา ปจฺจเยน สปจฺจยนฺติ **ปจฺจยํ สลฺลเกฺขตฺวา,** อนิจฺจตาทิลกฺขณํ อาโรเปตฺวา โย กลาปสมฺมสนาทิกฺกเมน กมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตุํ น สโกฺกติ, โส น วฑฺฒตีติ โยชนาฯ

เอตฺตกํ รูปํ เอกสมุฏฺฐานนฺติ จกฺขายตนํ, โสตายตนํ, ฆานายตนํ, ชิวฺหายตนํ, กายายตนํ, อิตฺถินฺทฺริยํ, ปุริสินฺทฺริยํ, ชีวิตินฺทฺริยนฺติ อฏฺฐวิธํ กมฺมวเสน; กายวิญฺญตฺติ, วจีวิญฺญตฺตีติ อิทํ ทฺวยํ จิตฺตวเสนาติ เอตฺตกํ รูปํ เอกสมุฏฺฐานํฯ สทฺทายตนเมกํ อุตุจิตฺตวเสน **ทฺวิสมุฏฺฐานํ**ฯ รูปสฺส ลหุตา, มุทุตา, กมฺมญฺญตาติ เอตฺตกํ รูปํ อุตุจิตฺตาหารวเสน **ติสมุฏฺฐานํ**ฯ รูปายตนํ, คนฺธายตนํ, รสายตนํ, โผฏฺฐพฺพายตนํ, อากาสธาตุ, อาโปธาตุ, กพฬีกาโร อาหาโรติ เอตฺตกํ รูปํ อุตุจิตฺตาหารกมฺมวเสน **จตุสมุฏฺฐานํ**ฯ อุปจโย, สนฺตติ, ชรตา, รูปสฺส อนิจฺจตาติ เอตฺตกํ รูปํ **น กุโตจิ สมุฏฺฐาตีติ น ชานาติ**ฯ **สมุฏฺฐานโต รูปํ อชานโนฺต**ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ "คณนโต รูปํ อชานโนฺต"ติอาทีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

กมฺมลกฺขโณติ อตฺตนา กตํ ทุจฺจริตกมฺมํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ กมฺมลกฺขโณ, พาโลฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, พาลสฺส พาลลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิ? ทุจฺจินฺติตจินฺตี โหติ, ทุพฺภาสิตภาสี, ทุกฺกฏกมฺมการี ฯ อิมานิ โข…เป…. ลกฺขณานี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๔๖; อ. นิ. ๓.๓)ฯ อตฺตนา กตํ สุจริตกมฺมํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ กมฺมลกฺขโณ, ปณฺฑิโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิ? สุจินฺติตจินฺตี โหติ, สุภาสิตภาสี, สุกตกมฺมการีฯ อิมานิ โข…เป…. ปณฺฑิตลกฺขณานี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๕๓; อ. นิ. ๓.๓)ฯ เตนาห **‘‘กุสลากุสลกมฺมํ ปณฺฑิตพาลลกฺขณ’’**นฺติฯ

พาเล วชฺชตฺวา ปณฺฑิเต น เสวตีติ ยํ พาลปุคฺคเล วชฺชตฺวา ปณฺฑิตเสวนํ อตฺถกาเมน กาตพฺพํ, ตํ น กโรติฯ ตถาภูตสฺส จ อยมาทีนโวติ ทเสฺสตุํ ปุน **‘‘พาเล วชฺชตฺวา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยํ ภควตา ‘‘อิทํ โว กปฺปตี’’ติ อนุญฺญาตํ, ตทนุโลมเญฺจ, ตํ **กปฺปิยํ**ฯ ยํ ‘‘อิทํ โว น กปฺปตี’’ติ ปฏิกฺขิตฺตํ, ตทนุโลมเญฺจ, ตํ **อกปฺปิยํ**ฯ ยํ โกสลฺลสมฺภูตํ, ตํ **กุสลํ,** ตปฺปฏิปกฺขํ **อกุสลํ**ฯ ตเทว **สาวชฺชํ,** กุสลํ **อนวชฺชํ**ฯ อาปตฺติโต อาทิโต เทฺว อาปตฺติกฺขนฺธา **ครุกํ,** ตทญฺญํ **ลหุกํ**ฯ ธมฺมโต มหาสาวชฺชํ **ครุกํ,** อปฺปสาวชฺชํ **ลหุกํ**ฯ สปฺปฏิการํ **สเตกิจฺฉํ,** อปฺปฏิการํ **อเตกิจฺฉํ**ฯ ธมฺมตานุคตํ **การณํ,** อิตรํ **อการณํ**ฯ **ตํ อชานนฺโต**ติ กปฺปิยากปฺปิยํ, ครุก-ลหุกํ, สเตกิจฺฉาเตกิจฺฉํ อชานนฺโต สุวิสุทฺธํ กตฺวา สีลํ รกฺขิตุํ น สโกฺกติฯ กุสลากุสลํ, สาวชฺชานวชฺชํ, การณาการณํ อชานนฺโต ขนฺธาทีสุ อกุสลตาย รูปารูปปริคฺคหมฺปิ กาตุํ น สโกฺกติ, กุโต ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วฑฺฒนาฯ เตนาห **‘‘กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกตี’’**ติฯ

โกวณสทิเส อตฺตภาเว อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ ทุกฺขุปฺปตฺติเหตุโต มิจฺฉาวิตกฺกา อาสาฏิกา วิยาติ **อาสาฏิกา**ติ อาห **‘‘อกุสลวิตกฺกํ อาสาฏิกํ อหาเรตฺวา’’**ติฯ

‘‘คโณฺฑติ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจเนฺนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๑๐๓; อ. นิ. ๘.๕๖; ๙.๑๕) วจนโต ฉหิ วณมุเขหิ วิสฺสนฺทมานยูโส คโณฺฑ วิย ปิโลติกาขเณฺฑน ฉทฺวาเรหิ วิสฺสนฺทมานกิเลสาสุจิ อตฺตภาววโณ สติสํวเรน ปิทหิตโพฺพ, อยํ ปน เอวํ น กโรตีติ อาห **‘‘ยถา โส โคปาลโก วณํ น ปฏิจฺฉาเทติ, เอวํ สํวรํ น สมฺปาเทตี’’**ติฯ

ยถา ธูโม อินฺธนํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชมาโน สโณฺห สุขุโม, ตํ ตํ วิวรํ อนุปวิสฺส พฺยาเปนฺโต สตฺตานํ ฑํสมกสาทิปริสฺสยํ วิโนเทติ, อคฺคิชาลาสมุฏฺฐานสฺส ปุพฺพงฺคโม โหติ, เอวํ ธมฺมเทสนาญาณสฺส อินฺธนภูตํ รูปารูปธมฺมชาตํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชมานา สณฺหา สุขุมา ตํ ตํ ขนฺธนฺตรํ อายตนนฺตรญฺจ อนุปวิสฺส พฺยาเปติ, สตฺตานํ มิจฺฉาวิตกฺกาทิปริสฺสยํ วิโนเทติ, ญาณคฺคิชาลาสมุฏฺฐาปนสฺส ปุพฺพงฺคโม โหติ, ตสฺมา ธูโม วิยาติ **ธูโม**ติ อาห **‘‘โคปาลโก ธูมํ วิย ธมฺมเทสนาธูมํ น กโรตี’’**ติฯ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคนฺตฺวา นิสินฺนสฺส กาตพฺพา ตทนุจฺฉวิกา ธมฺมกถา **อุปนิสินฺนกกถา**ฯ กตสฺส ทานาทิปุญฺญสฺส อนุโมทนกถา **อนุโมทนาฯ ตโต**ติ ธมฺมกถาทีนํ อกรณโตฯ **‘‘พหุสฺสุโต คุณวาติ น ชานนฺตี’’**ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ อตฺตโน ชานาปนตฺถํ ธมฺมกถาทิ น กาตพฺพเมวาติ? สจฺจํ น กาตพฺพเมว, สุทฺธาสเยน ปน ธเมฺม กถิเต ตสฺส คุณชานนํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘นาภาสมานํ ชานนฺติ, มิสฺสํ พาเลหิ ปณฺฑิตํ;
> ภาสเย โชตเย ธมฺมํ, ปคฺคเณฺห อิสินํ ธช’’นฺติฯ

ตรนฺติ โอตรนฺติ เอตฺถาติ **ติตฺถํ,** นทิตฬากาทีนํ นหานปานาทิอตฺถํ โอตรณฏฺฐานํฯ ยถา ปน ตํ อุทเกน โอติณฺณสตฺตานํ สรีรมลํ ปวาเหติ, ปริสฺสมํ วิโนเทติ, วิสุทฺธึ อุปฺปาเทติ, เอวํ พหุสฺสุตา อตฺตโน สมีปํ โอติณฺณสตฺตานํ ธมฺมุทเกน จิตฺตมลํ ปวาเหนฺติ, ปริสฺสมํ วิโนเทนฺติ, วิสุทฺธึ อุปฺปาเทนฺติ, ตสฺมา เต ติตฺถํ วิยาติ **ติตฺถํ**ฯ เตนาห **"ติตฺถภูเต พหุสฺสุตภิกฺขู"**ติฯ **พฺยญฺชนํ กถํ โรเปตพฺพ**นฺติ, ภนฺเต, อิทํ พฺยญฺชนํ อยํ สโทฺท กถํ อิมสฺมึ อตฺเถ โรเปตโพฺพ, เกน ปกาเรน อิมสฺส อตฺถสฺส วาจโก ชาโตฯ "นิรูเปตพฺพ"นฺติ วา ปาโฐ, นิรูเปตพฺพํ อยํ สภาวนิรุตฺติ กถเมตฺถ นิรูฬฺหาติ อธิปฺปาโยฯ **อิมสฺส ภาสิตสฺส โก อโตฺถ**ติ สทฺทตฺถํ ปุจฺฉติฯ **อิมสฺมึ ฐาเน**ติ อิมสฺมึ ปาฬิปฺปเทเสฯ **ปาฬิ กึ วทตี**ติ ภาวตฺถํ ปุจฺฉติฯ **อโตฺถ กึ ทีเปตี**ติ ภาวตฺถํ วา? สเงฺกตตฺถํ วาฯ **น ปริปุจฺฉตี**ติ วิมติเจฺฉทนปุจฺฉาวเสน สพฺพโส ปุจฺฉํ น กโรติฯ **น ปริปญฺหตี**ติ ปริ ปริ อตฺตโน ญาตุํ อิจฺฉํ น อาจิกฺขติ, น วิภาเวติฯ เตนาห **"น ชานาเปตี"**ติฯ **เต**ติ พหุสฺสุตภิกฺขูฯ วิวรณํ นาม อตฺถสฺส วิภชิตฺวา กถนนฺติ อาห **"ภาเชตฺวา น เทเสนฺตี"**ติฯ **อนุตฺตานีกต**นฺติ ญาเณน อปากฏีกตํ คุยฺหํ ปฏิจฺฉนฺนํฯ **น อุตฺตานึ กโรนฺตี**ติ สิเนรุปาทมูเล วาลิกํ อุทฺธรโนฺต วิย ปถวีสนฺธาโรทกํ วิวริตฺวา ทเสฺสโนฺต วิย จ อุตฺตานํ น กโรนฺติฯ

เอวํ ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน พหุสฺสุตา "ติตฺถ"นฺติ วุตฺตา ปริยายโตฯ อิทานิ ตเมว ธมฺมํ นิปฺปริยายโต "ติตฺถ"นฺติ ทเสฺสตุํ **"ยถา วา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ธโมฺม หิ ตรนฺติ โอตรนฺติ เอเตน นิพฺพานํ นาม ตฬากนฺติ "ติตฺถ"นฺติ วุจฺจติฯ เตนาห ภควา สุเมธภูโต –

> "เอวํ กิเลสมลโธวํ, วิชฺชเนฺต อมตนฺตเฬ;
> น คเวสติ ตํ ตฬากํ, น โทโส อมตนฺตเฬ"ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๔) –

ธมฺมเสฺสว นิพฺพานโสฺสตรณติตฺถภูตสฺส โอตรณาการํ อชานโนฺต **"ธมฺมติตฺถํ น ชานาตี"**ติ วุโตฺตฯ

ปีตาปีตนฺติ โคคเณ ปีตํ อปีตญฺจ โครูปํ น ชานาติ, น วินฺทติฯ อวินฺทโนฺต หิ **"น ลภตี"**ติ วุโตฺตฯ **"อานิสํสํ น วินฺทตี"**ติ วตฺวา ตสฺส อวินฺทนาการํ ทเสฺสโนฺต **"ธมฺมสฺสวนคฺคํ คนฺตฺวา"**ติอาทิมาหฯ

อยํ โลกุตฺตโรติ ปทํ สนฺธายาห **"อริย"**นฺติฯ ปจฺจาสตฺติญาเยน อนนฺตรสฺส หิ วิปฺปฏิเสโธ วาฯ อริยสโทฺท วา นิโทฺทสปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **อฏฺฐงฺคิก**นฺติ จ วิสุํ เอกชฺฌญฺจ อฏฺฐงฺคิกํ อุปาทาย คเหตพฺพํ, อฏฺฐงฺคตา พาหุลฺลโต จฯ เอวญฺจ กตฺวา สตฺตงฺคสฺสปิ อริยมคฺคสฺส สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ

จตฺตาโร สติปฏฺฐาเนติอาทีสุ อวิเสเสน สติปฏฺฐานา วุตฺตาฯ ตตฺถ กายเวทนาจิตฺตธมฺมารมฺมณา สติปฏฺฐานา โลกิยา, ตตฺถ สโมฺมหวิทฺธํสนวเสน ปวตฺตา นิพฺพานารมฺมณา โลกุตฺตราติ เอวํ **"อิเม โลกิยา, อิเม โลกุตฺตรา"ติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ**ฯ

อนวเสสํ ทุหตีติ ปฏิคฺคหเณ มตฺตํ อชานโนฺต กิสฺมิญฺจิ ทายเก สทฺธาหานิยา, กิสฺมิญฺจิ ปจฺจยหานิยา อนวเสสํ ทุหติฯ วาจาย อภิหาโร **วาจาภิหาโร**ฯ ปจฺจยานํ อภิหาโร **ปจฺจยาภิหาโร**ฯ

“อิเม อเมฺหสุ ครุจิตฺตีการํ น กโรนฺตี”ติ อิมินา นวกานํ ภิกฺขูนํ สมฺมาปฏิปตฺติยา อภาวํ ทเสฺสติ อาจริยุปชฺฌาเยสุ ปิตุเปมสฺส อนุปฏฺฐาปนโต, เตน จ สิกฺขาคารวตาภาวทีปเนน สงฺคหสฺส อภาชนภาวํ, เตน เถรานํ เตสุ อนุคฺคหาภาวํฯ น หิ สีลาทิคุเณหิ สาสเน ถิรภาวปฺปตฺตา อนนุคฺคเหตเพฺพ สพฺรหฺมจารี อนุคฺคณฺหนฺติ, นิรตฺถกํ วา อนุคฺคหํ กโรนฺติฯ เตนาห **“นวเก ภิกฺขู”**ติอาทิฯ **ธมฺมกถาพนฺธ**นฺติ ปเวณิอาคตํ ปกิณฺณกธมฺมกถามคฺคํฯ สจฺจสตฺตปฺปฏิสนฺธิปจฺจยาการปฺปฏิสํยุตฺตํ สุญฺญตาทีปนํ **คุฬฺหคนฺถํฯ วุตฺตวิปลฺลาสวเสนา**ติ ‘‘น รูปญฺญู’’ติอาทีสุ วุตฺตสฺส ปฏิเสธสฺส ปฏิเกฺขปวเสน อคฺคหณวเสนฯ **โยเชตฺวา**ติ ‘‘รูปญฺญู โหตีติ คณนโต วา วณฺณโต วา รูปํ ชานาตี’’ติอาทินา, ‘‘ตสฺส โคคโณปิ น ปริหายติ, ปญฺจโครสปริโภคโตปิ น ปริพาหิโร โหตี’’ติอาทินา จ อตฺถํ โยเชตฺวาฯ **เวทิตโพฺพ**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปเท ยถารหํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

โคปาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

เอกาทสกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

อนุตฺตานตฺถปทวณฺณนาฯ

นิคมนกถาวณฺณนา

มหาอฏฺฐกถาย สารนฺติ องฺคุตฺตรมหาอฏฺฐกถาย สารํฯ **เอกูนสฏฺฐิมโตฺต**ติ โถกํ อูนภาวโต มตฺตสทฺทคฺคหณํฯ **มูลฏฺฐกถาสาร**นฺติ ปุเพฺพ วุตฺตองฺคุตฺตรมหาอฏฺฐกถาย สารเมว อนุนิคมวเสน วทติฯ อถ วา **มูลฏฺฐกถาสาร**นฺติ โปราณฏฺฐกถาสุ อตฺถสารํฯ เตเนทํ ทเสฺสติ – องฺคุตฺตรมหาอฏฺฐกถาย อตฺถสารํ อาทาย อิมํ มโนรถปูรณิํ กโรโนฺต เสสมหานิกายานมฺปิ มูลฏฺฐกถาสุ อิธ วินิโยคกฺขมํ อตฺถสารํ อาทาย เอวมกาสินฺติฯ **มหาวิหาราธิวาสีน**นฺติ จ อิทํ ปุริมปจฺฉิมปเทหิ สทฺธิํ สมฺพนฺธิตพฺพํ ‘‘มหาวิหาราธิวาสีนํ สมยํ ปกาสยนฺตี, มหาวิหาราธิวาสีนํ มูลฏฺฐกถาสารํ อาทายา’’ติฯ **เตนา**ติ ปุเญฺญนฯ **โหตุ สโพฺพ สุขี โลโก**ติ กามาวจราทิวิภาโค สโพฺพ สตฺตโลโก ยถารหํ โพธิตฺตยาธิคมวเสน สมฺปเตฺตน นิพฺพานสุเขน สุขี สุขิโต โหตูติ สเทวกสฺส โลกสฺส อจฺจนฺตํ สุขาธิคมาย อตฺตโน ปุญฺญํ ปริณาเมติฯ

เอตฺตาวตา สมตฺตาว, สพฺพโส วณฺณนา อยํ;
วีสติยา สหเสฺสหิ, คเนฺถหิ ปริมาณโตฯ

โปราณานํ กถามคฺค-สารเมตฺถ ยโต ฐิตํ;
ตสฺมา **สารตฺถมญฺชูสา,** อิติ นาเมน วิสฺสุตาฯ

อเชฺฌสิโต นริเนฺทน, โสหํ **ปรกฺกมพาหุนา**;
สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน, สาสนุโชฺชตการินาฯ

เตเนว การิเต รมฺเม, ปาสาทสตมณฺฑิเต;
นานาทุมคณากิเณฺณ, ภาวนาภิรตาลเยฯ

สีตลูทกสมฺปเนฺน , วสํ **เชตวเน** อิมํ;
อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ, อกาสิ สาธุสมฺมตํฯ

ยํ สิทฺธํ อิมินา ปุญฺญํ, ยํ จญฺญํ ปสุตํ มยา;
เอเตน ปุญฺญกมฺเมน, ทุติเย อตฺตสมฺภเวฯ

ตาวตึเส ปโมเทนฺโต, สีลาจารคุเณ รโต;
อลคฺโค ปญฺจกาเมสุ, ปตฺวาน ปฐมํ ผลํฯ

อนฺติเม อตฺตภาวมฺหิ, เมตฺเตยฺยํ มุนิปุงฺควํ;
โลกคฺคปุคฺคลํ นาถํ, สพฺพสตฺตหิเต รตํฯ

ทิสฺวาน ตสฺส ธีรสฺส, สุตฺวา สทฺธมฺมเทสนํ;
อธิคนฺตฺวา ผลํ อคฺคํ, โสเภยฺยํ ชินสาสนํฯ

สทา รกฺขนฺตุ ราชาโน, ธมฺเมเนว อิมํ ปชํ;
นิรตา ปุญฺญกมฺเมสุ, โชเตนฺตุ ชินสาสนํฯ

อิเม จ ปาณิโน สพฺเพ, สพฺพทา นิรุปทฺทวา;
นิจฺจํ กลฺยาณสงฺกปฺปา, ปโปฺปนฺตุ อมตํ ปทนฺติฯ

องฺคุตฺตรฎีกา สมตฺตาฯ